

Miklós Péter
TISZTÁZATOK

Miklós Péter
TISZTÁZATOK

MIKLÓS PÉTER

TISZTÁZATOK

ESSZÉK, TANULMÁNYOK A MAGYAR MÚLTRÓL

Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány

Szeged

2018

A könyv megjelenését a Barankovics István Alapítvány támogatta.

BARANKOVICS
ALAPÍTVÁNY

Tartalom

Bevezetés	9
Szent László, a közép-európai népek közös példaképe	11
A dél-alföldi katolicizmus Erzsébet-kultusza	20
<i>Árpád-házi Szent Erzsébet és a királyné tiszteletének párhuzamosságairól</i>	
A középkori Csanádtól az újkori Temesváron át a jelenkori Szegedig ..	26
<i>A csanádi egyházmegyei központok története</i>	
II. Rákóczi Ferenc alakja a délvidéki néphagyományban	37
Az ellenzék kalauza	42
<i>Klauzál Gáborról</i>	
Külső lökés.....	46
<i>1848/49 centenáriumáról</i>	
Püspökéletrajzok a tizenkilencedik századi csanádi egyházmegyéből ..	50
Zsinatok a csanádi egyházmegyében	67
<i>Zakar Péter forráskiadványa</i>	
Domokos László a szegedi birtokpolitikáról 1917–1919	69
Az identitás szerveződés kérdései a magyar zsidó polgárcsaládokban ..	78
<i>Esettanulmányok a huszadik század első feléből</i>	

A politikai katolicizmus mint a társadalmi modernitás szimptomája Magyarország a tizenkilencedik–huszadik század fordulóján.....	91
Ortutay Gyula Tömörkény-képe	105
„A legveszélyesebb főpap”	112
<i>Badalik Bertalan veszprémi püspök</i>	
A Délvidék a modernitásban.....	116
<i>Gulyás László monográfiatorozata</i>	
Furcsa fordulatok	121
<i>Trianon hatása Szeged és a csanádi püspökség történetére</i>	
Trianon szülötte.....	125
<i>Gyálarét</i>	
Tűzvonal	129
<i>Apponyi Albertről</i>	
Trianontól a nemzeti összetartozásig	134
<i>Vizi László Tamás könyve</i>	
Habsburg Ottó és a katolikus egyház.....	137
Az évezredes szent hely	145
<i>A szegedi dóm nyolcvanöt éve</i>	
Sík Sándor, a közösség-szervező.....	150
Bálint Sándor munkássága a szegedi népelet kutatástörténetében	159
„A Lélek erejében”.....	167
<i>Paskai László bíboros pályája</i>	

Leszakított múlt	175
<i>A magyarországi köztársasági eszméről</i>	
A „keresztény párt” kérdéséről a koalíciós években.....	181
Kibontott térképek	186
<i>A „második Trianon”</i>	
„Ott látszott meg igazán, milyen mélyre tud az ember süllyedni”	191
<i>Gulácsy Lajos emlékirata, mint történelmi forrás</i>	
„Az egész világ örül velünk”	201
<i>Zsíros Ferenc jezsuita feljegyzései 1956-ból</i>	
Fogságban a Szabadság téren.....	209
Felszabadulás	213
<i>A magyarországi szovjet haderő kivonulásáról</i>	

Bevezetés

A Czuczor Gergely és Fogarasi János által összeállított *A magyar nyelv szótára* (1862) szerint a *tisztázat* „valamely irománynak, fogalmzatnak tisztára leírt példánya vagy másolata”. Ilyen értelemben ellentéte a vázlatosnak és ideiglenesnek szánt *piszkozatnak*. A *tisztázat* tehát elkészült és végleges mű. – Ilyen írások kaptak helyet ebben a kötetben.

A következőkben olvasható történeti esszék és tanulmányok véglegesnek vélt szövegek, amelyek az elmúlt években – különböző lapokban, folyóiratokban, konferencia- és tanulmánykötetekben – jelentek meg. Az eltérő terjedelmi korlátok, műfaji adottságok és szerkesztői elvárások (s nem utolsósorban szerzői szándékok) miatt azonban a kötetben közölt munkák igencsak különbözőek (elég csak arra utalni, hogy a napilapban megjelent, vagy ismeretterjesztő igénnyel írt szövegek jegyzetanyaga inkább általános szakirodalmi fősorolásból áll, míg a szaktanulmányok filológiai háttere pontosabb).

Az ebben a könyvben kiadott harminc írásom egy kötetben való publikálása az elmúlt időszakban engem foglalkoztató történeti kérdések feldolgozásáról való számadás. S ugyan korszakban és megközelítési módban eltérőek ezek a magyar történelem egyes momentumairól és folyamatairól szóló esszék, tanulmányok, recenziók, mégis – szándékaim szerint – árulkodnak történeti látásmódomról, s így egybegyűjtve válnak *tisztázatokká*.

Szeged, 2017. augusztus 1. Vasas Szent Péter napja

Miklós Péter

Szent László, a közép-európai népek közös példaképe

Ezeregyszázkilencvenkettőben került hivatalosan a katolikus egyház szentjeinek sorába Szent László magyar király. Ezen alkalomból Magyarország miniszterelnökségének nemzetpolitikai államtitkársága – a 2016. évi Szent Márton- és Márton Áron-emlékév sikereit tapasztalva – a 2017. esztendő Szent László-emlékévvé nyilvánította.

A Szent László-emlékév gondolatával – amely akkor még csak tervzet, vagy inkább pusztán javaslat volt – először 2016 júniusában találkoztam, amikor is hosszasan beszélgettem Okos Márton erdélyi származású újságíróval, aki onnan vált ismertté, hogy amikor Ceausescu romániai kommunista diktatúrája a magyarok lakta tér, a romániai magyar falvak ellen fordult, a falurombolás ellen tiltakozva 1989 nyarán – másodmagával – gyalog ment Budapestről Párizsba. A tízhetes út eredménye az volt, hogy a nyugati közvélemény nem csak a romániai diktatúra embertelenségét ismerhette meg, de tudomást szerezhetett az erdélyi magyarság akkori sanyarú helyzetéről is.

Okos Márton – mint a magyar–lengyel barátság eszméjét ébren tartani szándékozó Báthory–Bem Hagyományörző Egyesület elnöke – javasolta, hogy a 2017. esztendő „Közép-Európa történelmi keresztény hagyományai erősítésére” legyen Szent László-emlékév. S hogy miért pont ez az év? Mert – olvasható az indoklásban – „940 éve, hogy 1077-ben Magyarország királyává koronázták, és 825 éve, hogy 1192-ben szenté avatták. Szent László Lengyelországban született, a Kárpát-medencében tevékenykedett, Felvidéken, a mai Szlovákiában, Nyitrán halt meg. Így a visegrádi országok első közös emblematikus alakja. Nagyváradon püspökséget alapított. Zágrábban püspökséget alapított. Győrben őrzik koponya-ereklyetartóját, a Szent László-hermát, mely a város szimbóluma. Magyarország lovag-

királya, a magyarországi lengyelek védőszentje. Erdély védőszentje. Az ő idejében avatták az első magyar szenteket.”

A Szent László-emlékév tehát történetileg alátámasztott, s szellemiségében az európai keresztény testvériség és összetartozás gondolatát népszerűsítő törekvés, amely lehetőséget ad számunkra, hogy több mint nyolcszáz év távlatából áttekintésük Szent László életpályáját és kultuszát, valamint az alakjához kötődő hagyományvilágot – s levonjuk ezekből a máig érvényes tanulságokat. Az alábbiak erre tesztek kísérletet magam is.¹

A történelem folyamán az uralkodók mindig megkülönböztetett szereplői voltak a politikai és közéleti folyamatoknak. Ez nem pusztán abból fakadt, hogy ők birtokolták a hatalmat és nem csak addig volt érvényes, ameddig éltek. A történetírás hagyományosan a „nagy emberek” életének és cselekedeteinek leírása volt, s ezek a „nagy emberek” később bekerültek a közösségi emlékezetbe és bizonyos kultusz alakult ki személyük körül. Ez utóbbinak világi és vallásos megnyilvánulásai – mint például az ókorban istenként, a keresztény kortól kezdve pedig szentként való tisztelet – is lehettek.

A magyar történelemben is megfigyelhető az uralkodó személyének és hatalmának, valamint ezek szimbólumainak szakralizálása, hiszen nem csupán a király, de törvényes hatalma és annak jelvénye – a Szent Korona – is szent volt. Szép kerete a magyar monarchia históriájának, hogy mind az államalapító király – Szent István –, mind az utolsó uralkodó – Boldog IV. Károly – személyéről kimondta az Apostoli Szentszék, hogy „Isten színe látására jutott”, s engedélyezte nyilvános tiszteletét, vallási kultuszát.

Első királyi dinasztiánk, az Árpád-ház – amelyet Emese legendás álma nyomán hagyományosan Turul-nemzetségnek neveztek és a „szentkirályok nemzetsége” elnevezéssel is illetek – tagjai az isteni kiválasztottság

1 A Szent Lászlóról szóló nagyszámú szakirodalomból ezen esszé elkészítéséhez elsősorban a következő munkákat használtam: Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. Mezey László. Budapest, 1980.; Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. 1. köt. Budapest, 1977.; Dümmerth Dezső. Az Árpádok nyomában. Budapest, 1987.; Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest, 2000.; Kristó Gyula: Magyarország története. 895–1301. Budapest, 1999.; Magyar Zoltán: Szent László a magyar néphagyományban. Budapest, 1998.; Magyar Zoltán: Szent György a magyar kultúrtörténetben. A Kárpát-medence Szent György-hagyományainak néprajzi és művelődéstörténeti rétege. Budapest, 2006.; V. Kovács Sándor: A László-ének keleti forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények, 1983. 1–3. sz. 32–40.

és szentség hírében állottak, s több sarját mind a mai napig a boldogok és szentek sorában tiszteli az egyház.

A magyar uralkodók hatalmának szakrális jellege kétségtelenül kereszténység előtti. A honfoglalás idején és azt megelőzően népünknek volt szakrális feje (künde) és világi-katonai vezetője (gyula). Vélhetően ezt a két tisztséget egyesítette a kilencedik–tizedik század fordulóján a nagyfejedelem (megasz arkhón) méltóságot viselő Árpád. A magyar nemzeti szentkultusz ugyanakkor elválaszthatatlan az Árpádoktól. A tizenegyedik század végi – éppen Szent László nevéhez köthető – első hazai szentté avatások alkalmával került sor a honfoglaló Árpád nagyfejedelem egyes ágai leszármazottainak – Szent Istvánnak és Szent Imrének – az oltárra emelésére is.

Az 1083. évi magyarországi szentté avatások, amelyekkel a tizenegyedik századi magyar kereszténység – Kristó Gyula akadémikus történész szavaival – „megteremtette a maga ős- és hőskultuszát”, háttérben megfontolt politikai intenciórendszer és valláspolitikai program állt, s egyben jól kifejezte Szent László király szimbolikus politikai alapelveit is.

Az első magyarföldi szentté avatások alkalmával nem pusztán az európai keresztény államot megteremtő Szent István és fia, a legendája szerint tiszta és szűzi életet élő Szent Imre került kanonizálásra, de egyházmegegyenk alapító püspöke – és mai védőszentje – a vértanú Szent Gellért és a Felvidéken tisztelt zobori remetepáros, Szent András-Zoerard és Szent Benedek is. A kereszténységet politikailag és katonailag védelmező uralkodó, valamint a hitéért meghalni kész mártír mellett a szigorú aszketikus életmódot folytató férfiak (mint Imre herceg és a Zobor-hegyi remeték) is példaképei lettek a stabilizálódó keresztény magyar egyház híveinek.

Szent Lászlónak kalandos utat kellett megtennie – mind szó szerinti, mind jelképes értelemben – ahhoz, hogy kezdeményezője és végrehajtója lehessen az első hazai szentté avatásoknak. László herceg 1046. június 27-én született lengyel földön az akkor száműzetésben élő Vazul-fiú, Béla herceg – a későbbi I. Béla király – és a Piast-házból való Richeza lengyel hercegnő (II. Ottó német-római császár dédunokája és I. Joannész Tzimiszkész bizánci császár ükunokája) gyermekeként.

A királyi vérből való fiatal Lászlónak nem jutott könnyű gyermek- és ifjúkor. Előbb a testvérével hadakozó apja, majd a Salamon királlyal (I.

András fiával) harcoló bátyja (I. Géza) mellett kellett hadba vonulnia, míg végül idősebb fivére halála után trónra léphetett 1077-ben. Királlyá választása (hiszen a magyar királyokat, az örökösödési jogtól függetlenül, egészen az újkorig választotta a nemesség) kapcsán a Képes Krónikában a következőket jegyezték föl. „Amikor a magyarok meghallották, hogy Magnus [Szent László, bátyja, I. Géza] király meghalt, egész sokaságuk öccséhez, Lászlóhoz gyűlt, és egy értelemmel, közös szóval és egyetértő akarattal őt választották az ország kormányzására, vagyis helyesebben buzgó és állhatatos kéréssel rákényszerítették. Mindnyájan tudták ugyanis, hogy föl van ruházva a tökéletes virtusokkal, hite szerint katolikus, kiváltképpen kegyes, bőkezű adakozó, szeretettel teljes. Úgy ragyogott föl, mint köd közepette a hajnali csillag, mely elúzi a homályt; és miképpen a telihold világol a maga napjaiban, vagy amiképpen a nap ragyog: fény lett népének közepette.”

Szent László legendája így írja le a boldog emlékezetű uralkodó külsejét: „Természeti adottságaiban pedig az isteni irgalom különleges kegyelme a kiváltság kiváltságával a közönséges emberi értékek fölé emelte. Mert erős volt a keze, tetszetős a külseje, s miként az oroszláznak hatalmas lába-keze, óriási a termete, a többi ember közül vállalt kimagaslott: így árasztotta el az adományok teljessége, s ez már testileg is méltóvá nyilvánította a királyi koronára.”

László királyra nagy politikai jelentőségű – és mint utólag tudjuk: történelmi léptékű és súlyú – feladat várt. Neki kellett ugyanis – ahogy a két világháború között alkotó akadémikus történész, Hóman Bálint megfogalmazta – „az országot megállapítani”, vagyis a magyar állam határait kijelölni, helyét meghatározni az európai politikai színtéren, valamint stabil gazdasági, jogi és belpolitikai viszonyokat teremteni, úgy, hogy diplomáciai tevékenységével mindezeknek a folyamatoknak a nemzetközi alapja és háttere is biztosítva legyen.

Már hercegeként – hol Salamon, hol pedig I. Géza oldalán –, majd királyként többször hadba vonult a külső ellenségeket – többek között fekete hunokat (úzokat), besenyőket, németeket – visszaverendő, de a több környező (lengyel, illetve orosz) belviszályba is beavatkozott. Uralkodóként igyekezett a szomszédos államokkal nyugodt és békés viszonyrendszert kialakítani, amelynek érdekében a dinasztikus házasodási stratégia adta

lehetőségekkel is élt. Ennek jegyében második feleségét (első asszonya egy magyar főúri családból való lány lehetett) a német Adelheidot – Rajnai Rudolf sváb herceg, német ellenkirály lányát – választotta. Sógora a horvát király, míg – később, már halála után – egyik veje a bizánci császár, a másik kijevi herceg volt.

Szent László nevéhez az államalapítás Szent Istvántól elindított művének befejezését köti a történelmi emlékezet. Ebben a folyamatban a törvénykezés kiemelten fontos volt. Szent László törvénykönyvei a letelepedett életmódot folytató, keresztény vallású magyarság életének jogi keretrendszerét határozták meg, amelynek alapját a magántulajdon szigorú védelme képezte. Uralkodása idején került a magyar királyok uralma alá Szlavónia és Horvátország (ez az államközi szövetség egészen 1918-ig fennállt).

Hogy mennyire nem volt könnyű helyzetben a trónviszályoktól, külső betörésektől és belviszályoktól egyaránt fenyegetett László király, annak bizonyítéka az egyetlen fennmaradt tőle származó levél, amelyet 1091-ben írt az itáliai Monte Cassino (a bencés rend központi anyamonostora) apátjának. Ebben olvashatjuk a következő – nagy politikai realitásérzékről, ugyanakkor érzékeny és mély lelkiségről is árulkodó – rövid önvallomást. „Bűnös ember vagyok, mivel nincs lehetőség a földi hatalomban sáfárkodni igen súlyos bűnök nélkül.”

Szent László 1095. július 29-én hunyt el a felvidéki Nyitrán. Testét előbb az általa alapított somogyvári bencés Szent Egyed-monostorban, majd a bihari püspökség székhelyén, Váradon temették el. Szent László tiszteletére rendelkezett úgy, hogy Váradon temessék el II. András magyar király és Luxemburgi Zsigmond (aki a magyar trón birtokosaként a korabeli Európa legnagyobb ura is volt egyben: német-római császárként), de a városban helyezték örök nyugalomra Anjou Mária királynőt és az Árpád-házi II. Istvánt is.

„László királyunk, a magyar lovagkor példaképe, népmondáink hőse, alighanem a legnépszerűbb magyar szent. Amíg István és Imre életüknek szinte megismételhetetlen egyszerűsége miatt inkább az állammisztikában, illetőleg az oltáron éltek tovább, addig Lászlóban a harcos nomád férfieszmény és európai lovagideál ötvöződvén eggyé, a magyarság küzdelmes századaiban Mihály arkangyal, továbbá Dömötör, Móric, György, Jakab

mellett, követendő példaképpé és szent patrónussá válik. A középkori hazai mondák és legendák annyira egyetlen szentünket sem magasztalták, mint László királyt” – fogalmazta meg a kiváló szegedi néprajzkutató professzor, Bálint Sándor Szent László kultusza kapcsán.

Szent Lászlóról már szinte azonnal halála után elterjedt életszentségének híre, ami kultuszának megalapozását is szolgálta. Előbb az uralkodócsaládban, majd egyházi berkekben, végül az egész magyar nép körében elterjedt a szent király tisztelete. A néphagyományba is számos momentum bekerült életéből: ilyen például az elrabolt magyar leány megmentése a pogány rablótól, vagy a vízfakasztás csodája (amikor szomjadó katonáinak vizet nyert a sziklából) – és a sort hosszasán folytathatnánk...

László szentté avatására – a hagyomány szerint a római pápa jóváhagyásával – 1192-ban, III. Béla uralkodása idején került sor. Uralkodói elődje kanonizációját maga a király szorgalmazta. III. Béla érdekes módon mind hazánkban, mind Konstantinápolyban megtapasztalhatta Szent László tiszteletét. Béla ugyanis éveket töltött Bizáncban I. (Nagy) Mánuel császár – Szent László unokája – udvarában, ahol egy ideig (Alexiosz néven és deszpotész rangban) bizánci trónörökös is volt távoli rokona mellett (amelynek az vetett véget, hogy a császárnak kései második házasságából fia született). Béla nem csak Szent László és lánya, Szent Piroska (Mánuel császár anyja) kultuszának lehetett tanúja a császári nagyvárosban, de annak is, hogy a hatalmi reprezentációnak és az uralkodóhoz kötődő szimbolikus politikai jelenségeknek mennyire fontos eleme a szakralitás.

A Klaniczay Gábor történészprofesszor szerint „Kelet és Nyugat közötti” Szent László több mint nyolc évszázada a római katolikus egyház szentje – úgy, hogy uralkodóként támogatta a keleti ortodox egyházat is, s nem egyszer konfliktusba keveredett a hazai és a római egyházi vezetőkkel.

A Szent László-korabeli Magyarországon jelen lévő keleti egyházi hatások között tarthatjuk számon a szabolcsi zsinat (1092) határozatait, amely engedte – szemben az akkor két évtizeddel korábban bevezetett római katolikus rendelkezéssel – a papok számára a nősülést, valamint a húsvétot megelőző nagyböjt kezdetét is keleti szokás szerint vajhagyó vásárnapra tette, a nyugaton gyakorolt hamvazó szerdával szemben.

V. Kovács Sándor irodalomtörténész egyetemi tanár mutatott rá, hogy az imént említett jelenségekre egy tizenharmadik századi orosz forrás azt a magyarázatot adta, hogy Szent László titokban az ortodox keresztény hitre tért. A *Moszkvai évkönyvben* (*Pahomije krónikájában*) olvashatjuk, hogy „László király szintén a római egyház követője vala, mígnem eljőve hozzá Szent Szabbás szerb érsek és visszatérítette a tiszta keresztény görög hitre, nem nyilvánosan, hanem titokban, mert félt a magyarok felkelésétől. Szent Szabbás öt hónapig időzött nála, tanítgatva őt, s aztán visszatért övéihez, egy papot hagyva nála, aki mint a szolgák egyike éldegélt ottan.”

A tizenhetedik századi román szerző, Eustratie logofatul szerint a nagyböjti időszaknak a keleti és a nyugati szertartású kereszténységben való eltérő időpontú kezdetének magyarázata is Szent Lászlóhoz köthető. A magyar király a győzedelmes moldvai hadjárataról ugyanis éppen a böjtkezdetre érkezett haza. „László király dicsőséggel és győzelemmel tért meg onnan és húshagyás napján érkezve haza, áldást kért püspökeitől, hogy még három napot mulathasson a királynővel és az urakkal. Megáldották, hogy egész udvarával kedden hagyjon húst. Az ő hitükön máig tartják a szokást, hogy nagyböjt hetében hagynak húst.”

Természetesen sem a történeti források, sem a keresztény hagyomány nem őrizte meg – az imént említett, inkább művelődéstörténeti érdekességnek számító, ráadásul László kora után évszázadokkal keletkezett adatokon kívül –, hogy Szent László ortodox vallású lett volna. Az viszont bizonyos, hogy türelmes és megengedő volt a keleti rítusú keresztényekkel. Ennek egyik oka, hogy az ország területén több keleti keresztény közösség élt (például Tihany, Visegrád, Veszprémvölgy, Oroszlámos monostoraiban), másik indoka pedig, hogy László uralkodása idején a nem túl korábbi (1054) kelet-nyugati egyházszakadás hatásai, valamint a keleti ortodox és a nyugati katolikus tanítás közötti különbségek még nem tűntek áthidalhatatlanul távolinak.

Mindezek mellett Szent László – és ebben követője volt utódja, Könyves Kálmán is – diplomáciájában kitüntetett figyelmet szánt az ortodox keresztény hitű bizánci birodalomnak. Három lánya közül az egyik, Piroška – Kálmán király közreműködésével – II. Joannész Komnénosz császár felesége lett, akitől nyolc gyermeke született, köztük a későbbi I. (Nagy) Mánuel bizánci császár.

A római katolikus egyházban is tisztelt Árpád-házi Szent Piroska az ortodoxiában Szent Eiréné (Magyarországi Szent Irén), hiszen császárnéként az uralkodói neve az „erény” jelentésű Eiréné volt. Alapítója a konstantinápolyi Mindenható Krisztus (Krisztosz Pántokrator) monostornak, valamint a hozzá tartozó templomnak és kórháznak. Az özvegy császárné élete végén szerzetesnek állt és a Xené (idegen) nevet vette föl, utalva arra, hogy a katolikus magyar királylányból lett ortodox bizánci császárné mindig idegen maradt Konstantinápolyban.

Szent László kultuszának elmaradhatatlan eleme a lovagkirály alakja. A nőkről és az elesettekről gondoskodó, a katonáit bajtársian vezető, valamint a kereszténységért és a hazáért harcoló vitéz „Krisztus katonája” (*miles Christi*) és a „Haza bajnoka” (*athleta Patriae*) fontos példaképe volt a lovagi erényeket hirdető magyar uralkodóknak, László utódainak: elsősorban III. Bélának, Károly Róbertnek és Luxemburgi Zsigmondnak.

A török háborúk idején – mint Magyar Zoltán néprajzkutató rámutatott – László városában, Váradon elterjedt a hír, hogy az oszmán megszálló addig nem tudja bevenni a települést, amíg azt Szent László – és az ő székesegyház előtt álló bronz lovas szobra – óvja. Az 1598. évi sikertelen török ostrom után Mátyás főherceg arról tájékoztatta levélben Rudolf királyt, hogy erről a támadók is tudnak, s ezért olyan magas sáncokat építettek, hogy azokról löni tudják a Szent László-szobrot.

Szent László életének és a hozzá fűződő hagyományoknak napjainkban is van üzenete és aktualitása. A hidegháború utáni világot egymástól eltérő civilizációk versengéseként írta le Samuel P. Huntington amerikai politológus, amelyek közül kettő – és éppen régiókat is érintő – az ortodox és a nyugati civilizáció (s ennek egyik megnyilvánulása az Oroszország és az Európai Unió közötti feszült viszony). Szent László példáján keresztül látjuk azonban, hogy a keleti ortodox és a nyugati keresztény kultúra nem áll olyan távol egymástól, s hogy ezek összefogása és egymást erősítő föllépése elhozhatja a térség stabilitását is.

Szent László a magyarok mellett a lengyelek, a szlovákok, a horvátok és erdélyi nemzetiségek körében is népszerű, lánya pedig a keleti ortodox egyház szentje. Szent László megértette, hogy kizárólag az erős és független európai államiság, s a mélygyökerű és valódi elköteleződésen alapuló

kereszténység biztosíthatja a magyarság jövőjét. Ebben az elgondolásában is követői kell, hogy legyünk a harmadik évezredben!

*Megjelent a
Szeged-Csanádi Egyházmegye Toronyirány Kalendárium 2017
(Szerk. Antal Zsolt. Szeged, Gerhardus Kiadó, 2017.)
című kiadványban (62–69. old).*

A dél-alföldi katolicizmus Erzsébet-kultusza *Árpád-házi Szent Erzsébet és a királyné tiszteletének párhuzamosságairól*

Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231), II. András magyar király lánya a katolicizmusban a hűséges feleség és a jó anya női életszerepének, valamint a felelős szociális gondoskodásnak a példaképe immár csaknem nyolc évszázada. Wittelsbach Erzsébet (1837–1898), I. Ferenc József osztrák császár és magyar király felesége a Habsburg állam (1867 után az Osztrák-Magyar Monarchia) politikai propagandájában kapott jelentős szerepet az 1850-es évektől egészen a birodalom fölbonlásáig. Kettejük – úgy az egyházi, mint az állami szférában megfigyelhető – kultikus tiszteletének bizonyos momentumai átszivárogtak a népi hagyományvilágba is: ezekről a tendenciákról Landgraf Ildikó, Magyar Zoltán és Vér Eszter Virág kutatásai nyomán kaphattunk pontos képet.¹ Az alábbiakban szakrális és profán kultuszuknak a dél-alföldi emlékezetben való megjelenésének néhány momentumát tekintem át.

Árpád-házi Szent Erzsébet és Erzsébet királyné alakja párhuzamba állításának több alapja volt.

1) Névezonosság. Az adta egyik legfőbb fundamentumát a párhuzam vonásának, hogy mindkettejük neve a bibliai héber Eliseba – „Isten, az én esküm”, illetve „Isten a tökéletesség” jelentésű – névből származott.

2) Parallel életrajzi elemek. Mindketten idegennek számítottak abban a közegben, ahol éltek (a magyar Szent Erzsébet Tübingiában, a bajor her-

¹ Landgraf Ildikó: Erzsébet, a magyarok királynéja – második Szent Erzsébet. In: A szent-tisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete. Szerk. Barna Gábor. Szeged, 2001. 109–127.; Magyar Zoltán: A Habsburgok a magyar néphagyományban. Narratívátípusok és történelmi emlékezet. Budapest, 2006.; Magyar Zoltán: Árpád-házi Szent Erzsébet Történelem, kultusz, kultúrtörténet. Budapest, 2007.

cegnő Bécsben), s mindkettejük személyéhez a boldogtalanság érzelmi tartalmát társította a hagyomány. Mind a középkori előkép, mind a magyar királyné megítélésének és emlékezetének jelentős momentumja az anyaság és a gyermekgondozás. S végül nem elhanyagolható a császársággal – mint a nyugati keresztény birodalmi tradíció legfontosabb és a transzcendenshez leginkább közelálló intézményével – való kapcsolat, hiszen az özvegy Szent Erzsébetet II. Frigyes császár kérte – hiába – feleségül (majd szentté avatásakor császári koronáját koporsójára helyezte), Wittelsbach Erzsébet pedig az osztrák császár asszonyaként került be a közéletbe és a kollektív emlékezetbe.

3) Az uralkodó / uralkodócsalád hatalmi reprezentációjának új formáinak megjelenése az európai modernitásban. A középkortól az uralkodó alkalmasságának bizonyítéka hatalmának szakralitása és személyes rátermettsége (karizmája, amelyet egyébként szintén isteni eredetűnek vélték) volt. Ezek az alakzatok nyomokban a Ferenc József-i kor politikai kommunikációjában is megfigyelhetők, hiszen az uralkodó mint „szent ősök” leszármazottja és hangsúlyozottan mint „apostoli király” regnált. A tizenkilencedik század második felétől azonban a jótékonyság és a szociális érzékenység reprezentálása is fontos elemévé vált a magyar királyi család kommunikációjának, s ennek megtestesítőjeként – párhuzamba állítva Árpád-házi Szent Erzsébettel – a királyné jelent meg a társadalmi nyilvánosság előtt.

4) A hatalom és az államiság feminin princípiuma. Mind a középkori szent, mind Ferenc József felesége recepciójának jellegzetes eleme volt az elesettekről és a rászorulókról való gondoskodás erényének kiemelése éppúgy, mint az anyaság tényének és tartalmának hangsúlyozása. A gyermekeit gyöngéd szeretettel nevelő és a másokkal alázattal törődő királyné képe egyébként kapóra jött az 1850-es években még nem túl népszerű Habsburg-család imázsának alakításában.

Erzsébet királyné magyarországi kultuszának két főbb tartalmi eleme figyelhető meg. Egyrészt „magyarbarátsága”, másrészt Ferenc József „átfordításának” emléke őrződött meg személyével kapcsolatban. Az előbbi abból fakadt, hogy – mint arról a korabeli sajtó is részletesen beszámolt – szívesen időzött hazánkban, főleg a gödöllői kastély volt kedves tartózkodási helye. A sorozott katonák és a fegyencek között pedig az terjedt

el, hogy az uralkodó az ő hatására enyhített bizonyos büntetőszabályokon. Ennek alapja az volt, hogy 1854 áprilisában (a házasságkötéskor) és 1858 augusztusában (Rudolf trónörökös születésekor) amnesztiát hirdettek, míg 1855-ben betiltásra került a botozásnak és a vesszőfutásnak, mint büntető- és fegyelmezőmódszernak az alkalmazása. Kiskunhalason egyesek úgy tartották Erzsébetről, hogy a betyárvilág fölszámolására rendelt Ráday Geodeon kormánybiztos kegyetlenségeinek megfékezője volt. Bereczki Imre néprajzkutató és régész egyik dévaványai adatközlője pedig azt jegyezte meg Ferenc Józsefről 1947-ben, hogy „mikor megnősült, a felesége sok magyar embert mentett meg.”²

Erzsébet királyné dél-alföldi kultuszától elválaszthatatlan az újszegedi Szent Erzsébet tiszteletére emelt római katolikus templom, amely 1908 és 1910 között épült, s az építést egy csaknem tíz évig (1902 márciusától 1911 decemberéig) fennálló egyesület kezdeményezte és szervezte. A templom felépüléséhez szükséges összeg egyik részét az egyesület teremtette elő közadakozásból, másik részét Szeged városa, az egyházmegyei hatóság, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium biztosította. Maga az uralkodó, Ferenc József magánpénztárából támogatta az építkezést, hiszen a készülő templomot elhunyt felesége emlékéért örözve ajánlották az újszegedi hívek Árpád-házi Szent Erzsébetnek. Újszeged egyébként Torontál vármegyei község volt 1880-ig, amikor is Szeged városhoz került, amelynek Erzsébetváros elnevezésű ötödik városrésze lett, s parkját is – a királyné iránti tiszteletből – Erzsébet-ligetnek nevezték.³

Az újszegedi templom építésének megszervezését és lebonyolítását az informálisan 1901 decemberében létrejött, 1902 márciusában hivatalosan is megalakult Magyar Szent Erzsébet Újszegedi Templomegyesület végezte. Elnöke Paulovits Márton, főtitkára Römer Péter, jegyzője Lantos Béla. A templom építését nagyban támogatta Jászai Géza, aki – mint a helyi kormánypárt (szabadelvű kör) elnöke, majd 1910-től címzetes püspök – a dualizmus kori Szeged társadalmi életének meghatározó alakja volt.

„1901. év december hó 8-án – olvasható a templomépítő egyesület alapító okiratában – Boldogasszony fogantatásának lélekiemelő ünnepe napján az újszegedi lakosság lelkes örömmel elhatározta, hogy Isten dicsőíté-

2 Idézi: Magyar Zoltán: A Habsburgok a magyar néphagyományban... i. m. 121.

3 Vö. Miklós Péter: Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus 19–20. századi történetéről. Szeged, 2003. 5–9.

sére és imadására 70. 000 korona költséggel egy kisebb templomot épített, s amelyet angyali jóságú királynénk emlékére »Erzsébet templom«-nak nevez el. A templom felépítéséhez szükséges költséget pártfogó, alapító és rendes tagsági díjakból, úgy közadakozásokból gyűjti össze.”⁴

Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1906. november 28-án arról értesítette Németh József címzetes püspököt, csanádi káptalani helynököt, hogy I. Ferenc József császár és király magánpénztárából támogatja a készülő templomot. „Ő császári és apostoli királyi felsége az újszegedi templom egyesületnek az »Erzsébet« templom felépítésére legfelsőbb magánpénztárából 500 korona segélyt méltóztatott legkegyelmesebben adományozni.”⁵

Az alapkövetelési ünnepséget 1908. augusztus 16-án tartották meg. A toronykeresztet Jászai Géza plébános áldotta meg a fölhelyezés előtt 1909. május 20-án. A templomot 1910. november 19-én, Szent Erzsébet ünnepén szentelte föl szintén Jászai, aki két nappal később tudósította a Temesvárott lévő csanádi püspöki hivatalt, hogy „az újszegedi újonnan épült templomot Magyarországi Szent Erzsébet tiszteletére folyó hó 19-én a város hatóságának és a hívő nép sokaságának jelenlétében az előírt szertartás szerint fölszenteltem”.⁶

Minderről a *Délmagyarország* című szegedi lap is beszámolt. „Néhány esztendő előtt jámbor, újszegedi emberek együvé tömörültek egy nemes cél érdekében. Egyesületet alapítottak, hogy templomot emelhessenek a boldog emlékü, tragikus körülmények közt meghalt Erzsébet királyné emlékének. És a buzgó fáradozás eredményeképp most az újszegedi liget sűrű lombjaiból karcsútornyos, kisarányú, de ízléses templom hirdeti, hogy a nemzet nem felejt el azt, akit egyszer szívébe fogad. Ma, szombaton, Erzsébet napján szentelték föl az újszegediek templomát. Igazán fényes szertartások közt, ezernyi áhítatos hívő részvételével ment végbe az ünnepi aktus.”⁷

Bálint Sándor *A szegedi nemzet* című munkájának harmadik kötetében örökítette meg azt a magyarkanizsai adatközlőt (egyik tanítóképezdei

4 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházközségekre vonatkozó régi iratok. I. 1. b. (a továbbiakban: SZCSPL PHI EVRI I. 1. b.) Újszeged, 3. sz.

5 SZCSPL PHI EVRI I. 1. b. Újszeged, 3. sz.

6 SZCSPL PHI EVRI I. 1. b. Újszeged, 3. sz.

7 Délmagyarország, 1910. november 20. 7.

hallgatójától) 1935-ben rögzített történetet, amely arra kereste a választ, hogy miért utazgatott olyan sokat Erzsébet királyné.

„Ferenc József egyszer azon vitatkozott a dúsgazdag Rotschilddal, hogy melyikük a gazdagabb. A zsidó azt mondta, hogy az egész királyi palota padozatát is ki tudja arany pénzzel rakatni. A király kissé hitetlenkedett, de megengedte neki. Amikor ezt Rudolf meghallotta, megbotránkozott rajta. Meg is mondta atyjának, de ha már így áll a dolog, a pénzt csak élével lett volna szabad lerakni, mert így a király koronás képét taposta meg rajta. Rudolfban a harag továbbra is forrt, és egy vadászon Rotschildot agyonlőtte. Nyomban elment a királyhoz: atyám, mit érdemel az, aki embert ölt? Halálért halált. Akkor itt vagyok, ítélj halálra. Ferenc József ezt nem tette meg, de fiát mégis kénytelen volt száműzni az országból. Erzsébet királyné azért bolyongott olyan sokat a világban, hogy fiát megtalálja, de hiába. A nép várta, hogy édesanyja temetésére hazajön.”⁸

A Szeged melletti Tápé népi hagyományvilágának egyik különösen fontos alakja volt Tápai Pista – Miklós (Jakó) István – helyi „szentember”⁹, akinek nevéhez Erzsébet királynéval kapcsolatos mozzanat is fűződik, amelyet Bálint Sándor az alábbi szavakkal örökített meg.

„Tápai hagyomány szerint, mint már említettük, Örsébet királyné sorvadó beteg volt. Az udvari dámák rontották meg, akik a király után sóvárogtak. A legjelesebb orvosok sem tudtak rajta segíteni. Amikor Ferenc Jóska hírét hallotta a szentemberként tisztelt Tápai Pista tudományának, Örsébettel együtt titokban, éjszakának évadján négy feketelovas hintón fölkereste. Így szólt hozzá: Pista fiam, gyógyítsd mög a feleségömet ! Mán csak benned van mindön bizodalmam. Pista bácsi meg is gyógyította. A király kérdezte, hogy mivel tartozik. Tápai Pista azt mondta, semmivel sem, de ha mégis valamit szán, adjon a temetői kápolna oltárára gyertyatartókat, mert azok ott még hiányoztak. A királyi ajándékozás – természetesen a monda szerint – meg is történt.”¹⁰

Ugyan nem az állami szféra és nem is a népi hagyományvilág körébe tartozik, de említést érdemel az Oltványi Pál prépost, földéaki plébános

8 Bálint Sándor: A szögedi nemzet. 3. köt. Szeged, 1980. 518.

9 Vö. Lele József, ifj.: A tápaiak hite. Tápé, 1998. 59–87.; Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok. Budapest, 1981. 7–35.

10 Bálint Sándor: A szögedi nemzet... i. m. 518.

1906-ban írt végrendeletében megfigyelhető Erzsébet-tisztelet is.¹¹ A Mi-asszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek szegedi rendházát és iskoláját létrehozó és támogató lelkész ugyanis Szent Erzsébet napján négy árva növendék megajándékozásáról rendelkezett, valamint emlékünnepség (szavalat) tartását írta elő aznapra a királynénak az iskola falán elhelyezett arcképe előtt. Végakaratóban Oltványi Pál jelentős összeget hagyott egy Erzsébet nevét viselő kórház építését szolgáló alapítványra, amely szándékaik szerint az iskolanővérek alsóvárosi zárdája mellett működött volna az irgalmas nővérek vezetésével tíz darab tízágyas betegszobával (terve soha nem valósult meg).¹²

Összességében megállapítható, hogy Erzsébet királyné kultuszának jelentős alapja a Habsburg állami és politikai kommunikációnak a személye köré szerveződő része volt, amelynek az 1854. évi házasságkötés, az 1867-es koronázás és az 1898. évi halálos kimenetelű merénylet voltak a csomópontjai. A hozzá fűződő történetek, anekdoták és hagyományok főbb elemeinek jelentős része a „városi” írásbeliségből (például sajtóorgánumokon és a ponyvairódalom alkotásain keresztül) került a „paraszti” szóbeliségbe, s a népi emlékezetbe. A királyné kultuszát – és annak Árpád-házi Szent Erzsébetével párhuzamos vonásait – elsősorban a politikai és egyházi intézmények (kormány, települések, iskolák, plébániák, civil szervezetek stb.) és vezetőik terjesztették és jelenítették meg a szélesebb társadalmi nyilvánosság felé.

Megjelent az

„A királyhűség jól bevált útján...”

Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között

(Szerk. Glässer Norbert, Zima András, Nagyillés Anikó.

Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport –

SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2016.)

című kötetben (299–306. old.).

11 Miklós Péter: Város, egyház, társadalom... i. m. 254–266.

12 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára. Szeged város árvaszékének iratai. IV. B. 1441. f) 16.177/1929á

A középkori Csanádtól az újkori Temesváron át a jelenkori Szegedig

A csanádi egyházmegyei központok története

A csanádi egyházmegye központja 1030-as alapításától kezdve 1550-ig Csanád városa volt. A középkori Csanádot elpusztító magyarországi török uralom elmúltával az 1700-as évek első harmadában Szeged volt a püspökség székhelye, ami aztán Temesvárra került. Az 1920. évi trianoni békediktátum által előírt határok azonban az egykor óriási kiterjedésű csanádi püspökség területét – több más magyar egyházmegyéhez hasonlóan – szétszabdalták. Emiatt napjainkban a szeged-csanádi, a temesvári és a nagybecskereki püspökség egyaránt Szent Gellért egykori egyházmegyéjének utódja. Az alábbiakban a középkori csanádi, az újkori temesvári és a jelenkori szegedi egyházmegyei központok kiépítésének és működésének történetét tekintem át vázlatosan.¹

1 Összefoglalásom alapját főleg ezek a források és történeti munkák képezték: Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk. Érszegi Géza. Budapest, 1983.; Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1999.; Bálint Sándor: Szeged reneszánsz kori műveltsége. Budapest, 1975.; Dávid Katalin: Marosvár–Csanád rekonstrukciója. In: In memoriam Szent Gellért. Szerk. Tóth Ferenc. Makó, 1996.; Gulyás László: Vajdaság: Történeti áttekintés. In: Vajdaság. A Kárpát-medence régiói. 7. köt. Szerk. Nagy Imre. Pécs–Budapest, 2007. 76–149.; Györfly György: István király és műve. Budapest, 1977.; Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története. I–VIII. köt. 1000–1699, Makó, 1930–1947.; Juhász Kálmán: A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030–1552), Makó, 1941.; Kókai Sándor: A Bánság történeti földrajza. 1718–1918. A Bánság helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában. Nyíregyháza, 2010.; Kókai Sándor: Az oroszlámosi bazilita monostor földrajzi környezete. Történeti Földrajzi Közlemények, 2016. 2. sz. 121–134.; Koszta László: A kereszténység kezdeti és az egyházszerzés Magyarországon. In: Az államalapító. Szerk. Kristó Gyula és V. Molnár László. Budapest, 1988.; Kováts Sándor: A csanádi papnevelde története. Temesvár, 1908.; Magyar katolikus lexikon. 1–15. köt. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Budapest, 1993–2010.; Miklós Péter: Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről. Szeged, 2004.; Molnár Antal: Püspökök, barátok, parasztok: Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003.; Szentkláray Jenő: Temesvár története. In: Temesvár. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1914.; Zakar Péter: Püspöki életrajzok a 19. századból. I. rész. Deliberationes, 2010. 2. sz. 209–220.

A csanádi egyházmegye kialakulására az államalapítás korában került sor. Az 1009-ban létrehozott pécsi püspökség mellett az egyházmegye a másik olyan Szent István király alapította egyházigazgatási egység, amelynek – korabeli történeti forrásokból – bizonyosan ismerjük az alapításának évét (1030). A kereszténység azonban már korábban jelen volt a régióban. A középkori csanádi püspökség területén a tizenegyedik század első időszakában Ajtony vezér territóriumára terült el (a Maros, a Tisza, a Duna és az erdélyi hegységek határolták a tartományt).

Ajtonyról tudjuk, hogy önálló uralkodóként lépett föl Szent István mellett, s nemcsak saját védelmi- és gazdaságpolitikát folytatott, de külön diplomáciai tevékenysége is ismert. Külpolitikai orientációja azonban – ellentétben az államalapító király nyugati irányultságával – keleti volt. Ennek jegyében 1002-ben Vidinben keleti rítus szerint keresztény hitre tért, s a szertartáson szövetségese, II. Baszileiosz bizánci császár is jelen volt. Ajtony ugyan nem tartotta be a keresztény vallás előírásait (hiszen hét felesége volt), de tartománya területén egyházszervezésbe kezdett. Székhelyén, Marosvárott (amelyet bukása után Csanádnak nevezeték el) görög bazilita szerzeteseket telepített le, s templomot és monostort építtetett számukra Keresztelő Szent János tiszteletére. Sőt, van olyan álláspont is a történetudományban, amely szerint a tizedik század közepén az erdélyi Gyula által uralt országrészben – mint Turkia püspöke – tevékenykedő görög Hierotheosz főpásztor utódai (Theophylaktos, Antónios és Démétrios püspökök) központja éppen Marosvár volt, de a régióból szóba került még Szeged és Szer (a mai Ópusztaszer) is.

Ajtonynak a bizánciakkal fönntartott diplomáciai kapcsolatai, keleti keresztény vallása és az, hogy megadóztatta a Maroson és a Tisza déli szakaszán vitt királyi szállítmányokat (elsősorban az erdélyi bányák kincseit: a söt és a nemesfémeket), véglegesítette a Szent Istvánnal való szembenállását. 1028-ban a király Csanád vezér vezetésével hadat indított ellene, amikor is a harcok során Ajtony vezér elhunyt, a tartománya pedig integrálódott a magyar államszervezetbe. Területén jött létre Csanád, Arad, Temes, Krassó és Keve vármegye. Ezen megyékre terjedt ki az 1030-ban megalapított csanádi püspökség joghatósága.

A csanádi egyházmegye első püspökévé Szent István király az itáliai származású tudós bencés szerzetest, Szent Imre herceg egykori nevelőjét,

a Bakonyban remetéskedő Szent Gellértet nevezte ki. Gellért amint megérkezett főpásztori székhelyére, Csanád városába, igyekezett a keleti egyházi jelenlétet megszüntetni és a latin szertartású keresztény tanítást és liturgiát meghonosítani, valamint az annak végzéséhez szükséges infrastrukturális hátteret megteremteni. Ennek szellemében a bazilita szerzeteseket átköltöztette a nem olyan távoli Oroszlámosra, a saját főpapi központját pedig átmenetileg a monostorukban rendezte be.

A fent említettekről Szent Gellért püspöknek a tizennegyedik században keletkezett nagy legendájában a következőket olvashatjuk (Csóka J. Gáspár fordításában). „Történt pedig, hogy miután István király látta: birodalma a harcoktól megnyugodott, Istennek szolgáját, Gellértet visszahívta a remetéségből. Mikor a király elé járult, és őt a szokott módon üdvözölte, így szólt hozzá a király: »Háborgatlak téged, Isten embere, alkalmatlan időben. Most ugyanis az az akaratom, hogy a tizenkét püspökséget, amelyek felállítását országomban elterveztem, püspökökkel betöltsen. Ez mégis inkább mások szándékától függött, akiknek a sátán volt az uruk. Ám most vedd a püspökséget, mely – ahogy ítélem – téged illet. Mivel azonban most nincsenek segítségedre papjaink, akikkel az egyházi előljáró ékeskedni szokott, ezért más egyházaktól és monostoroktól hozunk papokat és szerzeteseket, hogy az egyházi törvények rendje szerint segítségetekre legyenek az isteni szolgálatban. Én pedig meghagyom ispánjaimnak, hogy a néptől a maga idejében megélhetésedre tizedet szedjenek gabonából. Azt akarom pedig, hogy senki se maradjon, aki ezt nem fizetné. Ne szenvedjetek ugyanis földi szükségletekben semmi hiányt, csak gyakoroljátok hivatástokat Krisztus szolgálatában, az Ige hirdetésében, a keresztelésben és a hitetleneknek Krisztushoz térítésében.«

A király parancsára csakugyan gyülekeztek szerzetesek az ország különböző monostoraiból: kettő Váradról: István és Anzelm, kettő Zalából: Konrád és Albert, kettő Bélből: Krátó és Tászló, négy Pannonhalmáról: Fülöp, Henrik, Lénárd és Koncius. Ezek tízen papok voltak és tanult férfiak. Csanád ispán szekereére ültette és a csanádi egyházmegyébe vitte őket, először is Oroszlánosra, ahol Szent György vértanú tiszteletére monostort emelt. Miután ezt a helyet fölszentelték, a püspök és szerzetesei tiszteletére nagy lakomát rendezett, és sok ajándékkal is elhalmozta őket. Innen tovább menve Marosvárra értek, ahol a görög szerzetesek voltak, akik a maguk

szertartása és szokása szerint tartották az istentiszteleteket. A püspök pedig, miután Csanád ispánnal megtanácskozta a dolgot, ezt a görög apátot szerzeteseivel Oroszlánosra vitte át, az ő monostorukat pedig Csanád püspököknek és szerzeteseinek jelölte ki, és ott is laktak, míg Szent György vértanú monostora el nem készült.”

Szent Gellért püspök a csanádi székesegyházat és az ahhoz kapcsolódó bencés monostort Szent György vértanú tiszteletére építtette. Ennek a patrocíniumnak több okot is tulajdonított az eddigi egyháztörténeti kutatás. Nem kizárt, hogy az egyházmegye első püspöke saját védőszentjének (hiszen a keresztségben a György nevet kapta, eredeti neve Giorgio Sagredo volt), vagy első szerzetesi közössége patrónusának (fiatalkorában ugyanis öt évig a velencei lagúnákon fekvő Szent György-székesegyház melletti bencés monostorban tanult) mennyei pártfogásába ajánlotta püspökségének intézményeit és híveit. De azt sem zárhatjuk ki, hogy Szent György mint katonaszent jelent meg a csanádi székesegyház és az egész püspökség patrónusaként. Ezt megalapozhatta az, hogy egyrészt a csanádi egyházmegye az újonnan létrejött keresztény magyar állam határmenti területén feküdt, másrészt mert a gonoszt leigázó hitet szimbolizálja a sárkány fölött győzelmet arató szent, akinek pártfogása egy missziós területen – mert Gellértnek és első papjainak a térítés volt az elsődleges feladata – bizonyosan elkélt. A Szent György mártírnak szentelt bazilikában Gellért püspök Szűz Mária tiszteletére külön oltárt emeltetett, amelynek ezüst füstölőjében állandóan égett a tömjén, sőt, a főpap külön két haladottabb korú embert alkalmazott ezen oltár mellé azért, hogy nap egyik órájában se szűnjön meg a tömjénfüst az Istenanya tiszteletére.

A Gellértszel a csanádi egyházmegyei székhelyre érkezett szerzetesek és papok közül heten beszélték a magyar nyelvet, s így ők lettek a püspökség első esperesei: Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krátó, Tászló és István – segítve a főpásztor munkáját – szervezte az esperessége területén a plébániákat, iskolákat és hirdette az igét. Eredményes munkálkodásuk jele, hogy a tizenharmadik század végére csak Csanád vármegye területén több mint százharminc plébánia és templom működött.

Az egyházmegye első püspöke nem feledkezett meg a papi utánpótlás biztosításáról, s a tudományok és a műveltség terjesztéséről sem, ezért a tanulni vágyó fiatalok számára iskolát hozott létre, amelynek élére Walter

mestert állította (később helyettesként mellé került Henrik doktor is, aki az olvasást, míg Walter a liturgikus éneklést oktatta), s amelynek megfelelő méretű és elegendő helyiségből álló épületet is rendelkezésére bocsátott. Szent Gellért a székeskáptalan tagjai, a kanonokok számára is gondoskodott külön épületről (amelyről nem kizárt, hogy a monostor épületegyütteséhez tartozott).

A tizenegyedik századi Csanádon a Szent György vértanúnak szentelt székesegyház és bencés monostor – amelyek építését Szent István ezer aranymárkával támogatta – mellett továbbra is működött az egykoron a baziliták számára épült Keresztelő Szent János templom, de Szűz Mária tiszteletére is készült egy egyházi épület, amelyet Szent Gellért temetkezési helyül jelölt ki a maga számára. Az 1046. szeptember 24-én a budai Kelen-hegyen – a mai Gellért-hegyen – vértanúságot szenvedett (a Vata vezette pogánylázadás résztvevői által meggyilkolt) püspök földi maradványait csak halála után hét évvel, 1053-ban – utódja, Mór csanádi püspök és Fülöp, a Boldogságos Szűz csanádi monostorának apátja tevékenységének eredményeként – helyezhették el az általa kiválasztott helyen.

A csanádi püspökök székvárosa, Csanád városa jelentős egyházi központja volt az érett középkornak, amelynek súlyát csak növelte, hogy az Árpád-ház kihalása után a szétagolt országban trónra lépő Anjou Károly Róbert 1315 és 1323 között a közeli Temesvárott tartotta uralkodói székhelyét. Benedek csanádi püspök azokban az években az ország egyik legbefolyásosabb főpapja volt és gyakran megfordult a király temesvári udvarában, sőt második házassága létrejöttében is közreműködött azzal, hogy kezdeményezője volt a főpapok azon mozgalmának, amely végül rábírta Károly Róbertet ágyasa, Csák Erzsébet elbocsátására és királyi házból való asszonnyal kötött jogszerű házasságra.

A tizenegyedik századi csanádi püspökség befolyásának jele, hogy Károly Róbert negyedik felesége és törvényes gyermekeinek – köztük Nagy Lajos királynak – anyja, Piast Erzsébet 1361-ben súlyos betegségéből történt gyógyulását Szent Gellért közbenjárásának tudta be. Ezért hálája kifejezéséként renováltatta és jelentősen kibővítette a szent nyugvóhelyét, a csanádi Szűz Mária monostort. Megújította annak belső berendezését és új síremléket készíttetett Szent Gellért püspöknek díszes márvány oltárral, rajta aranyozott ezüst ereklyetartóval.

A csanádi egyházmegyei központ a tizenharmadik századi kun betörés és az 1514. évi Dózsa György vezette felkelés idején – amelynek során Csáky Miklós csanádi püspököt is meggyilkolták – jelentős károkat szenvedett. 1522-re azonban mind a székesegyházat, mind a várost újjáépítette az egykoron a bolognai egyetemen is stúdiumokat folytató jeles reneszánsz főpap, Csaholi Ferenc, aki aztán – az akkori magyar püspökök többségével együtt – a mohácsi csatában veszítette életét 1526. augusztus 29-én. A középkori Csanád történetének 1550. október 4-én ért vége. Akkor ugyanis I. Szulejmán török szultán a Habsburg Ferdinánddal kötött szövetsége miatt Martinuzzi Fráter György váradi püspök ellen elrendelt büntetőhadjáratának részeként lerombolták a főpap uralma alatt álló várost. Csanádon a püspöki központot soha nem építették újjá. A török uralom végével, a tizennyolcadik század elején már másutt rendezték be az egyházmegye székhelyét.

A török időkben a csanádi püspöki széket betöltötték ugyan, de az csupán címzetes püspökséget jelentett, hiszen a főpapok a törökök által megszállt országrészben nem folytathattak érdemleges lelkipásztori tevékenységet, sőt az egyházi adót sem szedhették be. Ráadásul a tizenhatodik–tizenhetedik században a térségben nagyon megfogyatkozott a katolikus hívek száma, s azok lelki ellátását is gátolták az iszlám hatóságok, amelyek kizárólag a kolduló ferences szerzetesek tevékenységét engedélyezték, így az egykori csanádi püspökség területének lelkipásztori ellátást jóformán a szegedi ferences rendház szerzeteseinek kellett biztosítani.

Az egyházmegye újjászervezésének igénye az 1700-as évek elején vált realitássá. A Magyarországot a töröktől megszabadító háborúk lezárásaként kötött karlócai béke (1699. január 26.) ugyan a csanádi egyházmegye területét – a Temesközt – a török birodalom számára biztosította, de a térség felszabadítására hamar megindultak a szervezkedések. Az osztrákok győzelmével zárult 1716–1717-es Habsburg–Oszmán háború végén 1718. július 21-én aláírt pozsareváci béke eredményeként a Temesi Bánság néven megszervezett új tartomány egyházigazgatásilag a csanádi püspök kánoni joghatósága alá került.

Temesvár 1716. október 16-i visszafoglalását Nádasdy László csanádi püspök a szegedi Szent Dömötör templomban 1716. november 19-én, Szent Erzsébet napján hálaadó szentmisével ünnepelte. Erről a *Wiene-*

risches Diarium (1703 és 1780 között ezzel a címmel került kiadásra a napjainkban is megjelenő *Wiener Zeitung*) korabeli tudósításában a következőket olvashatjuk. „Gróf Nádasdy László püspök a királyi ház iránti hódolata jeléül, valamint azért, mert a csanádi püspökség Savoyai Jenő herceg temesvári dicsőséges hadjárata következtében a több mint 980 várost, mezővárost és falut magában foglaló Temesi Bánsággal megnagyobbodott, a szegedi helyőrségi templomban ünnepélyes hálaadó istentiszteletet tartott katonazene kíséréte mellett. A püspök délben fényes lakomát adott gróf Herberstein Ernő tábornok és szegedi várparancsnok tiszteletére, amelyen a Szegeden állomásozó Baden-Durlach és Starhemberg ezredek tisztikara is részt vett. Az ezredek egy része jelen volt Temesvár ostrománál!”

Az I. József német-római császár és magyar király által 1710. július 15-én csanádi püspökké kinevezett gróf Nádasdy László pálos szerzetes, győri kanonok, Fogaras vármegye örökös főispánja a csanádi egyházmegye központját Szegeden rendezte be, s főpapi templomul a palánki Szent Dömötör plébániaegyházat használta. 1716-tól tudatosan törekedett arra, hogy a Temesi Bánság területét magában foglaló püspöksége központját a régió katonai és közigazgatási centrumában, Temesvárott alakítsa ki. Elképzeléseit azonban a temesvári katonai parancsnokság nem támogatta, s a Bánság katolikusainak lelkipásztori ellátását az ottani jezsuitákra bízta, kivonva őket a püspöki joghatóság alól. Majdnem egy évtizedes huzavona – a római Apostoli Szentszék beavatkozása és egy bíborosi vizsgálat elrendelése – után III. Károly magyar király 1724. január 27-én a csanádi püspököt a Temesi Bánság törvényes főpásztorának ismerte el. Ezt követően Nádasdy László 1724. március 4-én Temesvárra ment, ahol a következő napon a jezsuiták templomában (az ideiglenes püspöki egyházban) beiktatták a csanádi püspöki javadalomba. Az egyházmegyei központ azonban továbbra is Szeged maradt, s a főpapok csak az 1730-as évek második felétől tartózkodtak állandóan Temesvárott.

A püspöki hivatalnak a temesvári elhelyezése hosszú évtizedekig nem volt megoldva, s a püspökségnek egyik kincstári épületből a másikba kellett költöznie, míg végül 1780-ban az egykori bánsági vámhivatal épületét meg nem kapta. A székesegyház építése is nagyon sokáig tartott. Terveit 1720 körül készítette el Josef Emmanuel Fischer bécsi építőművész, az alapkövetéltre azonban csak 1736. augusztus 6-án került sor Falkenstein

Béla csanádi püspök által. Az építési munkálatok – amelyeket az államkincstár évente ötezer forinttal támogatott – Kosztka Tivadar János temesvári építőmester vezetésével 1754-ig tartottak. Az első ünnepélyes szentmisét 1754. szeptember 8-án mondta az akkor belső kialakításában még hiányos püspöki templomban Engl Antal csanádi főpásztor. A székesegyház két tornya 1761-re készült el, a belső munkálatokat az 1770-es évek elején fejezték be. Szomorú momentuma az épület történetének, hogy 1778 és 1780 között, az utolsó törökellenes háború idején fegyver- és lőporraktárként szolgált. A középkori csanádi székesegyház nyomán Szent György tiszteletére szentelt templomot 1803. április 24-én konsekrálta Kőszeghy László püspök.

A *Magyar Katolikus Lexikon*ban a következők olvashatóak az épületről. „A temesvári székesegyház alaprajza kettős kereszt, 55 m hosszú, 22 m széles, tornyai 35,5 m magasak, a templomépület magassága 16,9 m. A szentélyt Borromei Szent Károly és Avilai Szent Teréz faszobrai díszítik. Mellékoltárai a jobb oldalon: Utolsó Vacsora, Szűz Mária látogatása Erzsébetnél, a pestisszentek (Sebestyén, Rozália és Rókus) a Mennyei királynéja előtt; bal oldalon a keresztre feszítés, Szent József boldog halála, Nepomuki Szent János.” Az 1850-es években Csajághy Sándor püspök megbízásából két neogót mellékoltárral gazdagodott a székesegyház: Szűz Mária, Temesvár patrónája, illetve Szent Gellért püspök tiszteletére (s az oltáron egy Gellért-ereklyét helyeztek el kristályfoglatban). A temesvári székesegyház 1930 júniusa óta a temesvári püspökség – a történelmi csanádi egyházmegye egyik utódja – központja.

A történelmi Magyarország 1918. végi fölbomlása következtében a délkeleti vármegyékre kiterjedő csanádi egyházmegye területi integritása is megszűnt. Az ezt az állapotot jogilag is rögzítő és véglegesítő 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés értelmében a csanádi püspökség hivatalosan is három állam – Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Magyarország – területére került. A Temesvár székhelyű egyházmegye területének hatvanegy százaléka (24 963 km²) került Romániához 154 plébániával és több mint félmillió hívővel. Az újonnan létrejött délszláv államban püspökségünk huszonhat százaléka (9 387 km²) maradt. Az ott élő több mint kétszázezer katolikus lelkipásztori ellátását 62 plébánia végezte. A trianoni Magyarországot mindössze az egyházmegye területének tizen-

három százaléka (562 km²) illetve. A magyarországi 33 plébánián működő papság százkilencvenezer hívót szolgált.

XI. Pius pápa *Solemni conventione* kezdetű apostoli konstitúciójával 1930 júniusában a Romániához került részen létrehozta a temesvári püspökséget, amelynek élére október 16-án Pacha Ágostont nevezte ki. A hivatalába november végén beiktatott főpásztor gyorsan megszervezte az új egyházmegye területét, létrehozván nyolc főesperességet és tizenhat esperesi kerületet. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került rész – a bánáti apostoli kormányzóság – ordináriusa előbb a csanádi püspök, majd a belgrádi érsek lett, akik helynökké előbb Kovács István, később Szabó Márton nagybecskereki plébánost neveztek ki. A Szentatya 1972-ben állította föl a nagybecskereki püspökséget, amelynek része lett az egykoron a csanádi egyházmegyéhez tartozó terület is.

A magyar katolicizmus két világháború közötti időszakának meghatározó alakja volt Glattfelder Gyula csanádi püspök, aki 1874. március 18-án született Budapesten. A pesti piaristáknál érettségizett, majd hittudományi tanulmányokat folytatott a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1896-ban szentelték pappá, 1897-ben teológiai doktorátust szerzett. Az ifjúság vallásos nevelésével foglalkozott, az egyetemi hallgatók számára ő szervezte meg az első két Szent Imre Kollégiumot Budán és Pesten. X. Pius pápa 1911-ben nevezte ki csanádi püspökké. A történelmi Magyarország megszűnése és a trianoni békediktátum után Glattfelder székvárosában, Temesvárott maradt, ahol a magyar kisebbség és a katolikus egyház érdekeit képviselte. Emiatt 1923 tavaszán kiutasították Romániából. Magyarországon előbb Budapesten, majd Makón élt, végül Szegeden alakította ki a csonka egyházmegye központját. Püspöki palotát, hittudományi főiskolát építtetett, s sürgette a fogadalmi templom befejezését. Szeged 1931-ben hivatalosan is püspöki székhely lett. A főpásztor aktívan részt vett a püspöki kar és az országgyűlés felsőházának munkájában, több társadalmi és tudományos szervezet tagja, vezetője volt. 1942-ben – Zichy Gyula halála után – kalocsai érsekké nevezte ki XII. Pius. Új főpapi székét azonban betegsége miatt már nem foglalhatta el. 1943. augusztus 30-án hunyt el Budapesten.

A szegedi székesegyház elkészültéig a Szent Rókus templomot használta a főpásztor püspöki templomként. Az 1879-es árvízről való megmenekülés emlékére tervezett fogadalmi templom építése 1914 nyarán kez-

dődött meg, a bokrétaünnepélyt 1923 szeptemberében tartották, a kupola keresztjét pedig 1924 augusztusában helyezték föl. A mintegy négymillió pengős összköltségvetéssel épült templomot 1930. október 24-én, Szent Rafael arkangyal ünnepén Glattfelder Gyula csanádi püspök szentelte föl Szűz Mária, a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére.

A szegedi egyházmegyei központ és a csanádi egyházmegye papi utánpótlásának biztosítására hittudományi főiskolára is szükség volt. Az Apostoli Szentszék egyetemekért és szemináriumokért felelős kongregációja 1930. augusztus 28-án hagyta jóvá a szegedi papnevelde alapszabályait (statútumait). Szeptemberben a jezsuiták vezetésével megindult az oktatás. A harminchárom papnövendék szeptember 30-án költözött be: húsz csanádi, öt nagyváradi, három szatmári, három kassai és két rozsnyói egyházmegyes kispap. Az utóbbi két csonka egyházmegye nem vállalt részt az építés költségeiből, de az intézmény fönntartását támogatta, míg a nagyváradi és a szatmári püspökök – amelyeknek, ha központja nem is, de területének egy része Magyarország része maradt 1920 után – anyagilag is hozzájárult a szeminárium építéséhez. Glattfelder Gyula püspök másnap, 1930. október 1-jén áldotta meg a szemináriumépületet.

Az Apostoli Szentszék 1931. június 19-én a szegedi Fogadalmi templomot a csanádi püspöki székesegyház rangra emelte. Tíz évvel később, 1941. június 14-én XII. Pius pápa föllállította a csanádi székeskáptalant a szegedi Szűz Mária, Magyarok Nagyasszonya katedrálisban. A székeskáptalan hat méltóságból: egy nagypréposti dignitásból és öt kanonoki stalumból áll. A testület 1942 januárjában kezdte meg működését.

A káptalan megalapításáról Angelo Rotta címzetes thébai érsek, magyarországi apostoli nuncius 1941. július 7-én kelt levelében értesítette hivatalosan a csanádi püspököt. A nagyprépost kinevezésének jogát a pápa magának tartotta fenn, a többi kanonoki állás betöltésével pedig a megyéspüspököt bízta meg. „Az Apostoli Szentszék ez intézkedése folytán – írta a nuncius – a csanádi egyházmegyének óhaja, hogy a többi egyházmegyéhez hasonlóan szintén legyen székeskáptalanja, megvalósul, de egyben teljesül Szeged városának régi vágya. A város közönsége még a világháború előtt kifejezésre juttatta kívánságát, hogy főegyházában társas káptalan létesüljön s annak részbeni javadalmazását is hajlandónak nyilatkozott vállalni.”

A székeskáptalan tagjait Glattfelder Gyula püspök 1941 decemberében nevezte ki, amikor is fölsozlatta az 1923 és 1941 között működő ideiglenes tanácsadó és irányító egyházmegyei kormánytanácsot. Erről 1941. december 30-án tájékoztatta Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztert. „Az Apostoli Szentszék az egyházkormányzat ügyeinek kánonszerű elintézése céljából s az egyházmegyei papság előléptetési lehetőségeinek biztosítására a csanádi egyházmegye számára székeskáptalant létesített a Magyarok Nagyasszonyáról nevezett szegedi székesegyházban.”

Glattfelder püspök főntebb idézett levelében leírta, hogy a nagyprépost és három javadalmas kanonok fizetségét tudja biztosítani. Ezek forrásai: a Szeged város által haszonélvezetre felajánlott négyszáznegyven kataszteri holdnyi föld jövedelme, valamint az egyházmegye és a főpásztor személyes alapítványai. A káptalan külön javadalmozás nélküli tagjai: a szeged-belvárosi plébános, mint a székesegyház lelkésze, valamint egy tiszteletbeli kanonok.

Szeged város nevében Tóth Béla helyettes polgármester 1941. december 31-én gratulált Glattfeldernek, a kanonoki testület létrejöttéhez: „Mint a szabad királyi város törvényes képviselőjének, kegyeskedjék megengedni, hogy a Főtisztelendő Székeskáptalan felállítása alkalmával a város egész közönsége nevében a magas egyházi kitüntetés fölött érzett örömnünknek adhassak kifejezést azzal a kéréssel, hogy Nagyméltóságodnak és a Főtisztelendő Székeskáptalannak az egyház és haza javára irányuló áldásos munkásságát a jó Isten bőséges kegyelmével áldja meg.”

A szegedi székhelyű csanádi székeskáptalan – amelynek fölállítása volt Szeged egyházmegyei központtá való szervezésének utolsó állomása – első tagjai a következők voltak. Nagyprépost: Raskó Sándor, kanonokok: Barmos György alsóvárosi plébános, Becker Vendel tanítóképezdei igazgató és Sopsich János püspöki irodaigazgató, valamint Halász Pál (mint a katedrális plébánosa) és Csepregi György (tiszteletbeli).

*Megjelent a
Szeged-Csanádi Egyházmegye Toronyirány Kalendárium 2016
(Szerk. Antal Zsolt. Szeged, Gerhardus Kiadó, 2016.)
című kiadványban (44–57. old.).*

II. Rákóczi Ferenc alakja a délvidéki néphagyományban

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) politikai jellegű kultusza és emlékeztének a néphagyományban apáról fiúra szálló átadása és ápolása már halála előtt, száműzetésének időszakában megkezdődött. A Kárpát-medence valamennyi tájegységében megfigyelhető a fejedelemhez kapcsolódó tradíció: emlékét őrző fa, ott tartózkodásáról tanúságot tevő épület vagy hely, s természetesen a népi szöveghagyomány (a népballadák, népdalok, mondák világa) is őriz vele kapcsolatos momentumokat. Nem kivétel ez alól a szegedi nagytáj sem.

Kálmány Lajos (1852–1919) dél-alföldi – elsősorban a szegedi nagytájra és a Temesközre kiterjedő – gyűjtéséből ránk maradt egy hagyomány, amely szerint Rákóczi kardját 1848-ban egy honvéd, a délvidéki harcok során megtalálta Becse környékén. A fejedelem csodás erejű egykori fegyvere – tartotta a nép emlékezte – levágja az ellenséget és védelmezi a hazát.¹

Ugyancsak Kálmány gyűjteményéből való a következő, Hódmezővásárhelyen 1914-ben följegyzett szöveg: „Rákóczi, mikor Törökországba szerencsésen megérkezett, nemsokára nagypecsétes levelet kapott a császártól, a levében az volt írva, hogy jöjjön vissza az országba, megkegyelmezett neki és visszakapja az akkor elvesztett nagybirtokait, akkor mondta Rákóczi: »Csak akkor fogok majd visszamenni, mikor a szakállam annyira meg fog nyólni, hogy a nyakamon háromszor tudom körülcsavarni!« De ezt Rákóczi nem érte meg.”² Hasonló – bár jóval részletesebb és mesésebb – tartalmú mondát Orosházán is gyűjtött a tudós abban az évben.

1 Magyar Zoltán: Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága. Budapest, 2000. 194–195.

2 Kálmány Lajos népköltési gyűjtése. Történeti mondák (1872–1919). Magyar Néprajzi Múzeum. Etnológiai Adattár (a továbbiakban: EA 2804), 2804/6.

Mint Magyar Zoltán *Rákóczi a néphagyományban* című könyvéből kiderül, a főntebb idézethez hasonló – Kyffhäuser-mondatípusba³ tartozó – mondáknak a hőse a magyar hagyományban Szent István, Szent László vagy Hunyadi Mátyás éppúgy lehet, mint Rákóczi.⁴ Az erdélyi magyarság körében pedig leginkább Csaba királyfi visszatérése reményének van nagy hagyománya.

Magyarszentmártonból maradt fenn Kálmány Lajos gyűjteményében a *Rákócziné* című ballada, amelyben a fejedelem menekülő felesége át szeretne kelni a Dunán, ám a révések drága árat kérnek, s az asszony a marhái, a lovai és az aranya mellett saját magát is kénytelen fölkinálni nekik. Mikor végül sikeresen átvitték Rákóczinét és vagyonát a túlsó partra, a fejedelem-asszony azt mondta nekik, „hogy fejjék mög a ménöst, a göbolyóket mög a nyájat oszt füröggyenek mög a tejbe. A révészök mögfejték, amikó beleültek töpörtövé sülték benne. Így menekült mög Rákócziné.”⁵

Gyulán egy Bánffyhunyadihoz – és Barcsay Domokoshoz (1848–1913), a magyar (szóbeli) anekdota mesteréhez – fűződő hagyományt jegyzett föl Kálmány. „Mikor Bánffyhunyadi dolgoztam, az istennyila beleütött Barcsay kertjében egy fába, az uraság megvasaltatta, a repedést becsinálták, hogy maradjon meg emléknek a fa, mert ez a fa Rákóczi mentőfája: mert amikor a német Rákóczi seregét üldözte, azután Rákóczi serege széjjeloszlott, Rákóczi oda felmenekült. A lombjai közt meghúzódott, a németek a fa alatt elmentek, Rákóczit nem találták.”⁶

Valójában a Barcsay-kastély parkjában lévő fa nem II. Rákóczi Ferenc, hanem II. Rákóczi György (1621–1660) emléket őrzi, aki az 1660. május 22-i, a törökkel vívott vesztes szászfenesi csata után megpihent alatta (az ott szerzett fejszerűlése következtében halt meg nem sokkal később, június 7-én). S hogy Kálmány adatközlője nem II. Rákóczi Györgyre gondolt, hanem unokájára, igazolja, hogy a szövegben szereplő Rákóczi a németekkel harcolt, nem pedig a törökökkel.

3 Nevét a tübingiai Kyffhäuser-hegységről kapta, amelynek belsejéből a németek mondavilága I. (Barbarossa) Frigyes és II. Frigyes császár visszatérését várta. A mondatípus a magyarság körében – noha nem példa nélküli – kevésé elterjedt, a német és a szláv népeknél viszont annál népszerűbb. Aligha véletlen, hogy Kálmány éppen a németek és szlovákok által is lakott dél-alföldi régióban találkozott ezzel a mondavariánssal.

4 Magyar Zoltán i. m. 198–199.

5 Kálmány Lajos: Történeti énekek és katonadalok. S. a. r. és bev. tan.: Dégh Linda. Budapest, 1952. 160–161.

6 EA 2804/4.

A szegedi nagytáj – a néprajztudós Bálint Sándor (1904–1980) szavai-
val: a szögedi nemzet – Rákóczi kultuszáról az 1840-es évekből is vannak
adataink, amelyeket Osztróvszky József (1818–1899), a szegedi szabadel-
vűek vezetője, a város parlamenti képviselője (1848/49), majd polgármes-
tere (1861) jegyezte le. Osztróvszky a szabadságharc alatt kormánybiztos-
ként tevékenykedett, s ebben a minőségében ő koordinálta Kossuth Lajos
alföldi toborzóútjának szegedi szakaszát.

„1849-ban, midőn Kossuth Szegedre vala menendő – írja Osztróvsz-
ky József –, egy alsópusztai nyolcvanéves agg parasztgazda jelent meg
e sorok írójánál ezzel a kérdéssel: »Igaz-e uram, hogy Kossuth Szegedre
jön?« – »Igaz.« Felelém. – »Hát aztán az úr ismeri-e Kossuthot?« – »Hogy-
ne, igen jól ismerem.« – Mire az öreg ama szánakozó mosollyal, mely az
avatatlannal szembeni biztos tudást jellegzi, mondá: »Deiszen uram, nem
Kossuth az, aki jön, hanem Rákóczi Ferenc.« – Megjegyzésemre pedig,
hogy Rákóczi már száztíz év előtt meghalt Törökországban, az öreg egész
lényében átszellemülten viszonzá: »De uram, nem halt meg Rákóczi.
Krisztus urunkról is azt mondták, akik keresztre feszítetté, hogy meghalt,
pedig ma is él, és mindörökké élni fog. Rákóczi se halhat meg: mert őt is
az Isten küldötte népének, hogy azt szabadítsa meg. Mikor kibujdosott az
országból, megfogadta, hogy visszajön még. Most hát eljött. Hát az urak
hadd nevezzék csak Kossuthnak, de azért Rákóczi az.«”⁷

Osztróvszky másik emléke 1844 tavaszáról való: egyik barátjánál ven-
dégeskedett annak térvári birtokán, amikor egy este a helyi módosabb
gazdák meglátogatták őket. „Szép idő lévén, az udvaron pipaszó mellett
folyt a beszéd. Esthajnal felé, a legelőről az udvarra beteretelt lovak között
nehány márciusi csikó is volt. Ezeket Kisguczi József községbeli tehetős
gazda meglátva azt mondá: »Nézzük meg, van-e ezeknek a csikóknak lófo-
guk?« Erre megvizsgálván a csikók szájait úgy találták, hogy mindegyiknek
lófoga van; amin nagyon örülni látszottak. Kisguczi pedig mintegy diada-
lézettel beszélt el, hogy előbbi héten több térvári gazdatársával vásárban
lévén Zentán, a bácskai gazdák mondták, hogy náluk az idén a csikók mind
lófoggal ellettek. Itthon aztán megnézvén saját csikaik, hasonlót tapasztal-
tak. – »S íme – úgymond – hála Istennek, ezeknek is itt lófogaik vannak.«

7 Osztróvszky József: Rákóczi nótája. Egy elfeledett dal. [Budapesti Hírlap, 1885. október
16.] In: Uő: Reform, forradalom, kiegyezés. Összegyűjtött írások és beszédek. S. a. r.:
Ruszoly József. Szeged, 1993. 205–206.

Kérdésünkre pedig, hogy mi különös van abban, ha a csikóknak lófoguk van? – mindnyája csodálkozni látszottak azon, hogy illet még kérdezni is lehet, – Kisguczi azt válaszolá: »Hát az urak nem tudják azt, hogy Rákóczi Ferenc, mikor elbujdosott azt mondta. Ne búsuljatok. Visszajövök még. Akkorra várjatok, mikor a csikók lófoggal elletnek. Azokon verjük majd le a németet.«

S mily csudás találkozása a véletlennek???... Az 1848–49-diki szabadságharcban ugyane csikókon aratták a dicsőséget – huszáraink...⁷⁸

II. Rákóczi Ferenc hamvait 1906. október 29-én – 1735. április 8-i halála után több mint százhetven évvel – helyezték örök nyugalomra magyar földön: az Árpád-házi Szent Erzsébet – akinek leszármazottja volt – tiszteletére szentelt kassai dómban. A fejedelem és bujdosó társai földi maradványait szállító szerelvény október 27-én éjjel megállt a szegedi vasútállomáson, ahol a város polgárainak tízezrei rótták le kegyeletüket és fejezték ki tiszteletüket. Aznap a törvényhatósági bizottság – Lázár György (1851–1915) polgármester elnökletével – díszközgyűlést tartott, az iskolákban ünnepségeket rendeztek, s valamennyi felekezet ünnepi istentiszteletet tartott.

Este fél tízkor a szeged-belvárosi Szent Dömötör-templomban Várady L. Árpád (1865–1923) sebenicói választott püspök – későbbi győri püspök, majd kalocsai érsek – mutatott be szentmisét Rákóczi lelki üdvéért. A megemlékezők a templomból fáklyákkal vonultak vasútállomásra, ahol a tizenegy órakor megérkező hamvakat térdre borulva, a *Himnusz*t énekelve fogadták. Miután a főpap beszentelte a fejedelem maradványait, a város és a szomszédos törvényhatóságok, az egyházak, valamint számos társadalmi szervezet és egyesület képviselői helyzetek el koszorúkat, végül a több tízezer megjelent róttá le kegyeletét (a városházán csak a szinkóddal ellátott jegyekből – azok számára, akik már a hamvakat szállító vonat érkezésekor az állomáson szerettek volna lenni – tizennégyezret osztottak ki). A szerelvény október 28-án éjjeli egy órakor a Rákóczi-induló hangjai mellett folytatta útját. Hajnali háromig a vasúti pálya mellett Szeged tanyai lakossága fáklyás díszőrséget állt.⁹

8 Osztróvszky József: i. m. 206. – Osztróvszky cikkének forrásértékéről és a folklorisztikai jelentőségéről lásd bővebben: Bálint Sándor: Régi Szeged-vidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról és a Rákóczi-nótáról. *Ethnographia*, 1953. 1–4. sz. 290–292.

9 Szeged és Vidéke, 1906. október 27. 2.

A Szeged környéki tanyai nép – Osztróvszky József által is leírt – Rákóczi-kultuszának megörökítését adja az akkoriban Békefi Antal (1859–1907) szerkesztésében kiadott *Szegedi Napló* 1906. október 28-i számának – sajnos a szerző jelölése nélkül megjelent – *A fejedelem hazatért* című vezércikke is, amely a tanyaiak tisztelgéséről ír.

„Míntha a tárogató hangja csendülne végig a mély réteken és kuruc daliák vágatnának amott a távol jegenyék alatt robogva. Míntha föltámadnának öregapó regéi, amik apáról fiúra maradtak, mint eleven történet. Hajh, a nép, minden szabadságharcok derék katonája, emlékezik, mert tud emlékezni. A haza szent röggje köti, talán legjobban, a hon földjének szeretete benne mindennél jobban él. A róna polgára kis gyermekét karján viszi a mezőkön át az éj sötétjében és fénylő örtüzek világában elsuhanó vonat elé:

– Fejedről a kalapot vedd le, kisfiam. Fejedelem urunk, ím, hazaérkezett...”¹⁰

*Megjelent az általam szerkesztett A hazáért és a szabadságért.
Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről
(Szeged, Belvedere Meridionale, 2013.)
című kötetben (207–211. old.).*

10 Szegedi Napló, 1906. október 28. 1.

Az ellenzék kalauza

Klauzál Gáborról

Klauzál Gábor nevét – jó esetben – minden általános iskolás diák megtanulja, mint az első felelős magyar kormány tagját. Azt már kevesebben tudják a politikusról, hogy egy időben a reformkori országgyűlési ellenzék első számú vezetője volt és hogy sokat tett a polgári jogegyenlőség megvalósulásáért. Azt pedig még kevesebben, hogy az aradi vértanú, Nagysándor József volt menyasszonyát vette feleségül, s hogy temetése a Ferenc József-i neoabszolutizmus elleni huszonötézetres csöndes tömegtüntetéssé fajult.

Különös mozgolódás támadt 1866. augusztus 6-án Szegeden. Az üzemi munkások és az iparosok délután négy órakor abbahagyták a munkát, a kereskedők ötkor bezárták üzleteiket. Sokan közülük a szeged-palánki Templom téren lévő Dömötör-templomhoz közeli Szent Rozália-kápolnához sereglettek (ez a két egyházi épület a mai szegedi Dóm tér és Aradi vértanúk tere területén volt, a székesegyház építésekor a nagyobbat elbontották, a kisebbet pedig áthelyezték a Lechner térre – számozott darabokra bontva és ott újjáépítve). Ott volt ugyanis fölravatalozva a város egykori parlamenti képviselője, az első felelős magyar kormány minisztere, a három nappal korábban elhunyt Klauzál Gábor.

Az egyházi gyászszertartást Kreminger Antal, Szűz Máriáról nevezett csöpőfői prépost, szegedi esperesplébános végezte hat órakor, amelyet követően fél héttől Osztróvszky József – Klauzál egykori képviselőtársa, 1848–49-es délvidéki kormánybiztos, majd halálraitélt forradalmár, később kegyelemből kufsteini fogoly – mondott hosszú, életrajzi elemeket tartalmazó beszédet, amelyben meghatározta Klauzál

Gábor helyét a korabeli politikai életben és a politikatörténeti gondolkodásban.¹

Utolsó útjára, a szegedi belvárosi temetőbe – több mint félszáz templomi és egyesületi zászlóval föllobogózva – mintegy huszonötezer ember kíséerte Klauzált, s sírjánál a *Szózatot* énekelték. A magyar állam alkotmányos kereteit eltörlő Ferenc József-i neoabszolútizmus korában a negyvennyolcas kormánytag temetése hazafias tömegdemonstráció és politikai esemény volt. Bakay Nándor – később Szeged függetlenségi párti országgyűlési képviselője – *A Hon* című lap hasábjain a következő szavakkal zárta az eseményről szóló tudósítását. „A kísérő közönség lassan visszahullongott [a temetőből] a néma éjben a gyászlobogós nagy demokrata város felé, hol a nemes szülött a népszabadság kiirthatatlan magvait egykor bőven hinté.”

Klauzál Gábor 1804. november 18-án született Pesten. Édesapja a cseh eredetű családból való, németalföldi születésű Klauzál János volt, aki az Esterházy-huszárezred ezredesként szerelt le. 1793-ban megkapta I. Ferentől a magyar nemességet és a „szlavovici” előnevet. Csongrád megyében telepedett le, s mint a Károlyi grófok birtokainak intézője dolgozott. Babarczy Ágnes – akinek az apja szegedi tanácsnok, sőt az 1780-as években a város polgármestere volt – vette feleségül. Négy fiuk született, a legfiatalabb volt Gábor, aki a piaristáknál folytatott tanulmányai után jogász diplomát szerzett és 1824-ben ügyvédi vizsgát tett. Ebben az évben Csongrád vármegye első aljegyzőjévé választották, egy esztendővel később pedig táblabíró lett (amely posztot 1841-g töltötte be). 1824-ben nősült meg Szegeden: Prezetska Máriát, egy helybéli gyógyszerész lányát vette el, aki 1848 januárjában – gyermektelenül – elhunyt. 1851-ben ismét megházasodott: Schmidt Emmától, Nagysándor József aradi vértanú volt jegyesétől, három gyermeke született.

Az 1832–36. évi, az 1839–40-es és az 1843–44. évi országgyűlésen Csongrád vármegye követeként vett részt. Az utolsó rendi országgyűlésen nem jutott mandátumhoz. 1848 nyarán az első népképviselői parlamentbe mind Csongrád város, mind Szeged első kerületének polgársága meg-

1 Klauzál emlékeztét az utóbbi években a budapesti (budatétényi) Klauzál Gábor Társaság őrzi legmarkánsabban, amely több kiadványt is megjelentetett: Klauzál Gábor: *Iratok, beszédek, megemlékezések*. Vál., szerk. Dobos Károly. Budapest, 2009.; Szmollény Nándor: *Klauzál Gábor. Az első magyar kereskedelemügyi miniszter és közgazdasági reformküzdelmeink [1904]*. Budapest, 2008.

választotta (az előbbi mandátumot fogadta el). 1860–61-ben és 1865-ben Szeged országgyűlési képviselője volt.

Klauzál Gábor a reformkori országgyűlések és a tizenkilencedik századi hazai politikai élet meghatározó és megkerülhetetlen alakja volt. A szólás-szabadságról beszélve, az alsótáblán 1839. július 3-án elmondott hozzászólásában a következőképpen értékelte a politikai okokból bebörtönzött Kossuth Lajos akkori szerepét. „Ezen szerencsétlen honfitársunk áldozatja erős hitének, s haza iránti buzgóságának, mely által vélte magát a törvények által erősen védetni, s hitte, hogy a nyilvánosságot akadályoztatni nem lehet.”

Az 1843–44. évi pozsonyi országgyűlésen – ahová az egykori Zala megyei követ, Deák Ferenc nem szerzett mandátumot – Klauzál volt az alsótáblai szabadelvű ellenzék vezetője. Horváth Mihály történétíró, akadémikus – 1848–49-ben kinevezett csanádi püspök, illetve vallás- és közoktatásügyi miniszter – *Huszonöt év Magyarország történetéből* című munkájában így jellemezte a vezető politikust: „A párt bizodalma még leginkább összpontosult Klauzálban, aki 1832 óta egyike volt a legünnepelebb szónokainknak, s akit ernyedetlen munkássága, a kérdések tökéletes, kimerítő ismerete, s a tekintély, amelyet már a múlt országgyűlésen vívott ki magának, miszerint a közvélemény őt mindjárt Deák után sorozta, valóban minden jelenlevő közt legalkalmasabbá tették a vezérletre. Feddhetetlen, tiszta jelleme, nem kevésbé nyilvános mint magános életében köztisztelete; nagyhatású szónoklata, melyen rendesen egy sajátos melancholia vonult keresztül s mely, kivált midőn a nemzet sérelmeit panaszolta, bús komolyságával fájdalmas érzelmeket keltett a hallgató kebelében, – oly népszerűséget szerzett nevének, hogy ritkán szólott anélkül, hogy tapsvihar ne követte volna beszédét.”

Klauzál 1843. július 5-én a magyar nyelv ügyében tett nagyhatású fölszólalásában kiállt a magyar államnyelv bevezetése mellett (ami a következő évben meg is valósult): mind az őt delegáló vármegye, mind politikai közössége véleményét fogalmazta meg, amikor ezt mondta: „Küldőim is mind egyházi, mind polgári s egyáltalában minden dolgokban a magyar nyelvet kívánják behozni, sőt még ezredek kormányát s az úgynevezett commando-szót [vezényleti nyelvet] is magyar nyelvre kívánják fordíttatni. [...] Egyesen ki kell mondani, hogy a magyar koronának egész kiterjedésében minden polgár egyedül a magyar nyelvet használja hivatalos összeköttetésekben.”

Vachot Imre – Petőfi egyik támogatója és a *Pesti Divatlap* szerkesztője – 1843. évi országgyűlési almanachjában így írt Klauzálról: „Tagadhatatlanul az igaz valóság az, hogy a mostani országgyűlésen Klauzál az alsótáblai ellenzék előtt kalauzul áll.” Klauzál Gábor ellenzéki országgyűlési követi működésének legfontosabb eredménye az általa megszövegezett és keresztülvitt 1844. évi IV. és V. törvénycikk, amely az ország valamennyi polgárának lehetővé tette – nemességtől függetlenül – a közhivatal viselését és a nemesi birtok tulajdonlását. Fontos lépés volt ez a polgári jogegyenlőség felé vezető úton.

A Batthyány Lajos vezette első felelős magyar kormányban (1848. március 23.–szeptember 11.) az egyik legfontosabb területet kapta meg földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterként. Április 27-én szervezte meg tárcája hat osztályát, valamint ekkor lett mellette államtitkár Trefort Ágoston, a Magyar Tudományos Akadémia majdani elnöke, későbbi nagyformátumú vallás- és közoktatásügyi miniszter. Miniszterként a kormány mérséklet szabadelvű csoportjához tartozott – Batthyányval és Deákkal együtt –, szemben a Kossuth Lajos, Szemere Bertalan és Eötvös József képviselte radikálisabb irányzattal és a Széchenyi István megjelentette konzervativizmussal. A szabadságharc kitörésekor visszavonult a politikától, s tétényi birtokán mezőgazdasággal foglalkozott, főleg szőlő- és gyümölcsstermesztéssel. 1866. augusztus 3-án hunyt el Kalocsán, ahová az ottani jezsuita iskolában tanuló gyermekei vizsgáira érkezett. Három nappal később – saját akarata szerint – szeretett városában, Szegeden helyezték örök nyugalomra.

Életrajzírója, Szmollény Nándor szegedi felső kereskedelmi iskolai tanár – Helyey László színművész, a *Mesék Mátyás királyról* sorozat felejthetetlen hangú narrátora, dédnagyapja – ezekkel a szavakkal zárta *Klauzál Gábor* című 1903-ban megjelent könyvét: „Hazaszeretete, önzetlen munkássága, tántoríthatatlan elvszilárdsága és acél jelleme pedig követendő példaként maradtak az utókorra.” Szmollény imént idézett sorai – akárcsak Klauzál Gábor politikai eredményei és emlékezete – kiállták az idők próbáját.

*Megjelent a Magyar Idők
2016. augusztus 6-i számában.*

Külső lökés

1848/49 centenáriumáról

Az 1848. március 15-i magyar forradalom emlékezete az államszocializmus korában politikai játszma eszköze volt. 1948-ban a kiépülő Rákosi-diktatúra rátelepedett a centenáriumra, s a Rajk László és a Mindszenty József elleni föllépés szükségességének történelmi előképeit vélte megtalálni az 1848/49-es eseményekben. Kádárék előbb tiltották március 15. megünneplését, majd pedig Kun Bélát és a szovjet megszállókat is igyekeztek beállítani a „márciusi ifjak” sorába.

A történelmi emlékezet és a nemzeti múlt emlékezete – mint azt Jan Assmann és Peter Burke elméletei leírják – a politikai hatalomhoz való kötődés által meghatározott jelenségei az emlékezetkultúrának. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az emlékezet rekonstruktív természetű, vagyis a megőrzött múltbéli momentumokat és azok értelmezési kereteit mindig a jelenbéli (politikai) szempontok alakítják.¹

Ezek a folyamatok figyelhetőek meg az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc emlékezetében is.

A dualizmus évtizedeiben 1848 kapcsán a hivatalos állami reprezentáció nem a forradalom és a rendi keretek között működő politikai berendezkedést megváltoztatni akaró mozgalom polgári törekvéseit emelte ki, hanem a magyarországi politikai, gazdasági és társadalmi modernizáció fundamentumát képező áprilisi törvényeket és az azokat szentesítő uralkodói akaratot hangsúlyozta. Így április 11. lett ünnepnap, V. Ferdinánd ugyanis 1848-ban ezen a napon írta alá az 1847/48. évi utolsó rendi országgyűlés politikai vitái és a márciusi forradalom nyomán született törvénycsomagot.

1 Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Ford. Hidas Zoltán. Budapest, 1999.; Burke, Peter: A történelem mint társadalmi emlékezet. Ford. Ábrahám Zoltán. Regio, 2001. 1. sz. 3–21.

A március 15-i ünnepet 1919-ben a Tanácsköztársaság idején a „magyar népszabadság ünnepnapjának” nevezték és a kommunista proletárdiktatúra történeti előképének tekintették. 1927-től március 15. hivatalosan is nemzeti ünnep lett, bár abban az időben inkább az aradi vértanúkról és Bathyány Lajos mártír miniszterelnökről emlékeztek meg, mint a forradalom eszméiről, hiszen a gyászesemények köztudatban tartása jobban beleillett a trianoni békediktátum által megcsönkített országnak a veszteség traumáját hangsúlyozó emlékezetpolitikai koncepciójába.

Az 1944/45-ös szovjet megszállást követő koalíciós években, majd az 1948. évi fordulat (a kommunista hatalomátvétel) és az egypártrendszer sztálini mintájú deklarált kiépítése (1949) után az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc értelmezése Rákosi Mátyás és Révai József propagandagépezetének kommunikációs stratégiájában domináns szerepet kapott, s ebben nemcsak a Magyar Kommunista Párt és a társutas szervezetek agitátorai és aktivistái, de a történész szakma marxista irányultságú reprezentánsai is tevékeny szerepet vállaltak.

Nem ritka ugyanis, hogy politikai kurzusok történeti előzményekre hivatkozva, történelmi tradíciókhoz kapcsolódva igyekeznek saját ideológiájuknak kulturális alapot, igazoló hátteret s ezzel bizonyos legitimitást biztosítani. A kiépülő Rákosi-diktatúra ideológusainak és történészeinek még az időpont is kapóra jött: 1948/49-ben a márciusi forradalom és az azt követő szabadságharc centenáriuma adott alkalmat saját politikai alapelveiknek és intencióiknak történeti keretbe ágyazott megfogalmazására.²

A korabeli publicisztikában megjelent a Rákosi és Kossuth közötti párhuzam, ami – amellet hogy a nemzeti függetlenség ikonja és a magyar nép elfogadott politikai vezetője attribútumaival ruházta föl a kommunista diktátort – megfelelő alapot adott a későbbi koncepciós perekhez is, legyen szó akár a „megalkuvók”, akár a „klerikális reakció” „nemzetellenes” és „haladásellenes” tevékenységéről. Ennek jegyében szinte azonosították az

2 Lásd bővebben: Gerő András: Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Budapest, 1998.; Hermann Róbert: 1848–49 üzenetei. In: Globalizáció, biztonság, honvédelem. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 2002. 25–44.; Hermann Róbert: Az 1848-1849. év forradalom és szabadságharc képe a középiskolai tankönyvekben a Kádár-korszaktól 2014-ig. Könyv és nevelés, 2016. 2. sz. 71–90.; Pelyach István: „Ünnep” a hatalomátvétel szolgálatában. Centenáriumi megemlékezések Magyarországon 1948-ban. Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXIX. Szerk. Marjanucz lászló. Szeged, 2009. 27–40.

„áruló” Görgeyvel a párton vagy a kommunista munkásmozgalmon belüli ellenségeket – elsősorban Rajk Lászlót –, a szintén „hazaáruló” Hám János szatmári püspökkel (1848/49-ben kinevezett esztergomi érsek) és Scitovszky János pécsi püspökkel (1849 és 1866 között esztergomi érsek) pedig Mindszenty József bíborost.

A marxista történész, Andics Erzsébet *Az egyházi reakció 1848/49-ben* (1949) című művében következetesen a „hazaáruló és haladásellenes pap-ságról” írt, amelynek tagjait az 1849 augusztusa utáni események tárgyalásakor mint „a szabadságharc bukásának ünneplőit” mutatta be. „A magyar nép száz évvel ezelőtt – írta – egyáltalán nem volt azon a véleményen, hogy a hazaárulókkal, reakciós bujtogatókkal stb. elnézőbbnek kell lenni, hogyha azok papi talárt viselnek, esetleg magas, sőt legmagasabb egyházi méltóságot töltenek be.” Andics könyve 1949-ben, a Mindszenty-per (amely a főpap életfogytiglani börtönre való ítélésével ért véget) idején jelent meg, s az előbb idézett sorokból látszik, hogy nagyon is aktuális politikai üzenete és tartalma volt a történeti munkának.

A *Március Tizenötödike* című lap 1948. október 15-i számában Andics Erzsébet, az első kizárólag állami iskolákban megkezdődő tanév kapcsán Hám János és Kossuth Lajos ellentétét a Mindszenty és Rákosi közötti opozícióval állította párhuzamba. „A magyar ifjúság most az első választás előtt áll, hogy kivel akar együtt menetelni? [...] Mindszentyt akarja-e követni, vagy pedig Rákosit, Kossuthot, Eötvöst, Arany Jánost és Adyt?” Láthatjuk, hogy 1948 októberére Rákosi Mátyás – s ennek nemcsak stilisztikai jelentősége volt – megelőzött a felsorolásban olyan formátumú politikusokat, mint Kossuth Lajos vagy Eötvös József és olyan jelentős költőket, mint Arany János vagy Ady Endre. Ebben már a diktatúra kommunikációs struktúrája és frazeológiája figyelhető meg.

A magyar forradalom és szabadságharc centenáriumán a kiépülésének utolsó fázisába érkező sztálini mintájú Rákosi-diktatúra – s ezt Gerő András, Hermann Róbert és Pelyach István vonatkozó kutatásai is alátámasztják – saját konkrét politikai céljaira használta föl a nemzeti ünnepet. Annak tartalmát és a száz évvel korábbi folyamatok és történések értelmezését olyan jegyekkel ruházta föl, amilyeneket a kommunista propagandagépezet éppen megkívánt. Így Kossuth és Görgey viszonyát, valamint a magyar kormány és a katolikus egyház 1848/49. évi kapcsolatrendszerét – kontextusából és összefüggéseiből

kiragadottan – saját szája íze szerint értelmezte, sarkítva és csúsztatva a történelmi események bemutatásakor. Ezzel kísérelve meg saját erőszakos hatalmi tényeréséhez megfelelő súlyú ideológiai háttérrel biztosítani.

A centenáriumi események fontos momentuma volt, hogy 1948. április 4-én – a szovjet megszállás befejezésének szimbolikus emléknapján – a Szovjetunió a magyar szabadságharcot leverő 1849-es orosz intervenció alkalmával még a cári haderő által zsákmányolt magyar hadizászlók egy részét visszaadta a magyar államnak. Révai ezt arra használta föl, hogy a kommunista pártlap, a *Szabad Nép* aznapi számában köszönetet mondjon a szovjeteknek, hiszen szerinte a „demokratikus átalakulásunkhoz” – valójában a szovjet mintájú politikai berendezkedés kiépítéséhez – „kétségkívül a Szovjetunió adta meg a külső lökést, mint ahogy 1848-ban is külső lökés indította el az akkori magyar átalakulást”.

A pártállami diktatúra kiépülése után a polgári szabadságjogokat követelő tizenkilencedik századi forradalom nemkívánatosává vált, s a korszak kollektív államfői testülete, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1951-ben rendeletben mondta ki, hogy március 15. nem ünnep, hanem rendes munkanap. Az 1956-os forradalom – amely követeléseiben (tizenhat pont) és kommunikációjában is hivatkozott a vállaltan saját előképének tartott 1848-as törekvésekre – leverése után a március 15-i ünneplés kifejezetten tiltott volt.

A Kádár-éra későbbi időszakában a Forradalmi Ifjúsági Napok – amelyek állomásai március 15. mellett március 21. (a 1919-es Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulója) és április 4. (Magyarország „felszabadulásának” nevezett szovjet megszállásának emléknapja) voltak – eseménysorozata azt sugallta, hogy amit Petőfiék és Kossuthék elkezdtek 1848-ban, azt Kun Béláék folytatták 1919-ben, de végül a „forradalmi eszme” csak a szovjet nép „testvéri segítsége” után valósulhatott meg 1945, illetve 1956 után.

Nem véletlen, hogy a nyolcvanas években mind a népi, mind a demokratikus ellenzéki csoportok fontosnak tartották 1848/49 emlékezetét a saját programjukban és szimbolikus politikai mezejükben is elhelyezni.

*Megjelent a Magyar Idők
2016. március 12-i számában.*

Püspökéletrajzok a tizenkilencedik századi csanádi egyházmegyéből

Az alábbiakban a csanádi püspökség tizenkilencedik századi főpapjai közül négynek az életpályáját mutatom be röviden.¹ A szegedi – felsővárosi – születésű jezsuita szerzetes, Kőszeghy László az 1800-as évek legelején töltötte be a csanádi püspöki méltóságot. A francia származású Bonnaz Sándor a neoabszolutizmus és a dualista rendszer kialakulásának idején, míg a magyar grófi családból való Dessewffy Sándor már a megszilárdult dualizmus évtizedeiben irányította a csanádi egyházmegye papságát és híveinek lelkipásztori ellátását.

Ugyan nem volt csanádi megyéspüspök, mégis nagy szerepe volt az egyházmegye kormányzásában a Kőszeghyhez hasonlóan szintén Szeged-Felsővároson született Németh Józsefnek. 1874-től fölszentelt püspökként – mint nagyprépost, püspöki, illetve káptalani helynök – számtalanszor látott el püspöki szolgálatot: szentelt papokat, templomokat, kápolnákat a főpásztor távolléte, akadályoztatása, betegsége idején, illetve a csanádi főpapi szék üresedésekor. Mint a püspöki székhelyen, Temesvárott működő Csanád egyházmegyei szeminárium rektora, a papság megfelelő fölkészültségű utánpótlásának biztosításán fáradozott. Négy megyéspüspök (Bonnaz Sándor, Dessewffy Sándor, Csernoch János és Glattfelder Gyula) mellett szolgált – negyvenkét éven keresztül fölszentelt püspökként. Méltó helye van a csanádi egyházmegye főpapjai között.

1 Az életrajzok az ausztriai Institut für Kirchengeschichte an der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien és a vatikáni Campo Santo Teutonico által szervezett, Mgr. Dr. Erwin Gatz (1933–2011) irányította „A Habsburg-monarchia püspökei (1804–1918)” című lexikonprojekt keretében készültek.

Közleményem jegyzetanyagaként csak az itt közölt életrajzokban való további elmélyüléshez szükséges alapvető szakirodalmat adom meg.² A nagyszámú levéltári forrásra – amelyekben a munkában tárgyalt püspökök tevékenységéről találni adatokat – most külön nem hivatkozom. Ajánlom viszont az elmúlt csaknem két évtizedben évben – amióta a csanádi egyházmegye modern kori történetét kutatom – megjelent egyház(megye)történeti könyveimet.³

* * *

Kőszeghy László, remetei
(Szeged, 1745. június 27. – Temesvár, 1828. január 4.)
csanádi püspök (1800. augusztus 11-től)

Kőszeghy László 1745. június 27-én született Szegeden, Felsőváros városrészben, az ottani Szent György-templomban keresztezte meg még aznap Lukács páter minorita szerzetes, a szeged-felsővárosi minorita rendház

-
- 2 Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Adattár. Budapest, 1996. História Könyvtár – Kronológiák, adattárak, 4. köt.; Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. Szerk. Szilas József. Szeged, 1980.; Éble Gábor: A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Budapest, 1903.; Juhász, Koloman – Schicht, Adam: Das Bistum Timișoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart. Temesvar, 1934.; Juhász Kálmán: Remetei Kőszeghy László csanádi püspök. Budapest, 1942. Kiadványok Jézus-társasága magyarországi történetéhez – Tanulmányok, 31. köt. Szerk. Gyenis András S. J. (Különnyomat a Jezsuita Történeti Évkönyv 1942. évi kötetéből.); Kovács József, Zakar Péter: A Szeged-Csanádi Egyházmegye. Kehl am Rhein, 2016.; Kovács Sándor: A csanádi papnevelde története. Temesvár, 1908.; Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós János, szerk. Viczián János. (Bonnaz Sándorról: 1. köt. Budapest, 1993. 924–925. – Dessewffy Sándorról: 2. köt. Budapest, 1994. 590. – Kőszeghy Lászlóról: 7. köt. Budapest, 2002. 380. – Németh Józsefről: 9. köt. Budapest, 2004. 684.); Szekrényi Lajos: Bonnaz Sándor csanádi püspök. Katholikus Szemle, 1890. 2. sz. 161–184.; Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. (Dessewffy Sándorról: 2. köt. Budapest, 1893. 832–833. – Kőszeghy Lászlóról: 7. köt. Budapest, 1900. 129–130.); Szirbik Miklós: Makó városának közönséges és az abban lévő református ekklesiának különös leírása 1835/36. S. a. r.: Eperjessy Kálmán. Makó, 1926.
- 3 Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről. Szeged, 2004.; Vallás, politika, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok. Szeged, 2004.; „A jelen kor vészese napjaiban” Dokumentumok a csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez. Szeged, 2006.; Fejezetek a tiszaszigeti templom és plébánia történetéből. Tiszasziget, 2012.; Az emlékezés világa. Művelődéstörténeti tanulmányok. Szeged, 2015.; A szőregi templom kétszáz éve. Szeged, 2016.; Juhász Kálmán (1892–1966). Szeged, 2016.

lakója. Édesapja Kőszeghy János, édesanyja Schmidt Terézia volt (akinek a családja a nevét utóbb Kovácsra magyarosította). Keresztszülei Müller János és felesége, Jusztina voltak. Alapfokú tanulmányait Szegeden végezte. Középkolába a szegedi piaristákhoz járt, illetve filozófiai stúdiumokat folytatott Budán. Ott lépett be a Jézus Társaságba 1765. október 17-én. Novícius Trencsénben volt 1765 és 1767 között. Ezt követően a jezsuita rend iskolában tanított. Nagybányán (1767–1769), Gyöngyösön (1769–1770), Budán (1770–1771), Grazban (1771–1772) és Pécsen (1772–1773). Ez utóbbi helyen érte a jezsuita rend feloszlata. A pécsi jezsuita kollégiumot 1773. október 24-én zárták be.

Az akkor huszonnyolc éves Kőszeghy tanárként folytatta tovább munkáját a pécsi katolikus gimnáziumban. Klimó György pécsi püspök támogatásával Grazban folytatott teológiai tanulmányokat. Ott szentelték pappá 1776-ban. Pécsre tért vissza, ahol a tanítás mellett a lelkipásztori munkában is részt vett (vasárnapi hitszónokként szolgált). Christovich Imre választott püspök, pécsi nagyprépost támogatta Kőszeghyt, s amikor csanádi püspökké nevezték ki, titkárként magával vitte Temesvárra, majd a csanádi egyházmegyébe inkardinálta a pécsi püspökségből. Kőszeghy nem sokkal később a csanádi püspökség kanonokja lett, majd 1788-ban püspöki helynök, s az idős és betegeskedő főpásztor helyett ő irányította az egyházmegye kormányzását. Christovich 1798-ban bekövetkezett halála után a széküresedés idejére – akkor már nagyprépostként – a püspökséget kormányzó káptalani helynökévé választották.

Kőszeghy Lászlót 1800. augusztus 11-én nevezte ki az uralkodó, I. Ferenc csanádi püspökké. Ezt VII. Pius pápa 1800. december 12-én erősítette meg. Kőszeghyt 1801. május 10-én a temesvári egykori jezsuita templomban szentelte püspökké Pókateleki Kondé Miklós nagyváradi püspök gyoroki Edelsbacher Miklós apát és báró Haller Ferenc apát asszisztenciájával. A szentelés után a volt jezsuita templomból körmenetben vonultak a székesegyházba, ahol sor került a püspöki javadalomba való beiktatásra és a püspöki szék elfoglalására. A püspök legfontosabb célja a hitélet fellendítése volt, főpapi működésében mindent ennek rendelt alá.

A csanádi egyházmegyében a középkorban – a török megszállás előtt – négy káptalan, számos apátság és kolostor és kétszáznál több plébánia működött. Az egyházi intézmények többsége újjáalapításra várt és a plébá-

niáknak is csak töredéke működött. Csanád vármegyében például mindössze három plébánia volt az 1800-as évek elején (Makó, Földeák és Csanádpalota). Kőszeghy már püspöki tevékenysége első éveiben bérmakörutakra indult és így ismerkedett meg személyesen az egyházmegye helyzetével. A legtöbb katolikus faluban nem volt sem lelkész, sem templom. Ezekre a településeken szentmiséket csak nagyon ritkán mutattak be, akkor is szerény parasztházakban. A bérmálások alkalmával szerzett tapasztalataiból kiindulva a hitélet személyi és infrastrukturális körülményeinek fejlesztését határozta el, s képzett személyi állománnyal (lelkipásztorkodó papokkal, kántorokkal, tanítókkal stb.) és a vallásgyakorláshoz szükséges eszközökkel (templom, kápolna, iskola, plébániaépület stb.) rendelkező egyházmegye létrehozására törekedett. Ennek jegyében 1821-ben egyházmegyei zsinatot tartott.

A plébániaszervezési munkája eredményeként az egyházmegyei közigazgatást is újjászervezte. A püspökség területén fekvő vármegyék adottságait figyelembe véve Csanád és Csongrád vármegye területén egy-egy, Arad és Krassó vármegyében két-két, míg Torontál vármegyében négy, Temes vármegye területén pedig hat esperesi kerületet szervezett, de egy-egy esperességet létrehozott a katonai közigazgatás alatt álló határőrvidékeken is. Előírta, hogy az esperesek rendszeres időközönként tájékoztató jelentést írjanak a püspöknek esperesi kerületük helyzetéről. Ezek a dokumentumok (*Annuae relationes per vicearchidiaconos praestandae*) értékes forrásanyagot szolgáltatottak az egyházmegye történetírói számára.

Kőszeghy püspök a püspökség központi intézményeit is megújította. Visszaállította a főesperességek rendszerét és megteremtette a székeskáptalan tagjai – a nagyprépost és öt kanonok – anyagi javadalmazásának feltételeit, amikor kieszközölte az uralkodótól, hogy a három Temes vármegyei községeket magában foglaló ságparáci és sztancsovai uradalmat adományozza a káptalannak. A nyugdíjas – szolgálatképtelen, illetve idős – papoknak házat adományozott és nyugdíjalapot (*Deficientiae Fundus*) hozott létre. A papi utánpótlás biztosítására pedig papnevelő intézetet építtetett Temesvárott, amely 1806. november 17-én meg is kezdte működését.

Politikai és természeti nehézségek egyaránt nagy kihívások elé állították a csanádi püspököt. A napóleoni háborúk idején meg kellett szerveznie a rábízott honvédelmi feladatokat. 1816-ban pedig óriási árvíz sújtotta Te-

mes és Torontál vármegyét, amelynek nyomában járvány és éhínség járt. Amikor Rudnay Sándor erdélyi püspököt VII. Pius pápa javaslatára 1819. július 12-én esztergomi érsekké és Magyarország hercegprímásává nevezte ki a király (a főpapot 1820. május 16-án iktatták be hivatalába), Rudnaynak Kőszeghy László nyújtotta át az érseki palliumot a máriaradnai ferences templomban, amely kegyképének akkor az új érsek két aranykoronát adományozott.

Kőszeghy László elfogadta, büszkén vállalta és továbbörökítette a csanádi egyházmegye akkor nyolcszáz éves tradícióit. Ennek szellemében ápolta az egyházmegye első püspöke, a vértanú Szent Gellért kultuszát. Csanád városa, az egykori püspöki székhely a török időkben elpusztult, s az újraterelítés után már csak falu volt. Ennek ellenére a csanádi püspökség nevében tovább őrizte a középkori hagyományt, s nem tért át a székhelye után való, a bécsi udvar által többször szorgalmazott temesvári püspökség elnevezésre. Sőt, a Nagyszentmiklós központtal működő esperesi kerületet is csanádi esperességnek hívták. 1807-ben pedig a középkori csanádi székesegyház helyén emlékoszlopot emeltetett. Ennek az oszlopnak a helyén napjainkban Szent Gellért szobra áll. Ugyancsak az egyházmegyei hagyományok megbecsülésére példa, hogy amikor 1805. április 25-én a Maros-menti Bulcsón járt bérálni, Babócs Kristóf akkori plébánosnak javasolta a középkori bulcsi bencés apátság romjainak feltárását. Ennek eredményeként két év múlva előkerült a romok közül egy régi harang, amelyet – mint erről felirata tanúskodott – Domonkos apát 1468-ban Szent Mihály tiszteletére öntetett.

A pápához és a katolikus tanításhoz is mindig lojális volt Kőszeghy László, s meggyőződését, ha kellett, az államhatalommal szemben is vállalta. Amikor a jozefinista szellemű Helytartótanács azt kifogásolta, hogy a Kőszeghy alapította és általa fenntartott temesvári szemináriumban a kánonjog tanára a pápai tévedhetetlenséget (ami akkor még nem volt hittétel) hirdeti, a püspök azt válaszolta: „Nem találok semmi vétséget olyan tan előadásában, amelyet a legnagyobb hittudósok már századok óta elfogadtak.”

Az egyházmegye területi és személyi újjászervezése mellett elkötelezett, az espereseket és a plébánosokat gyakran ellenőrző Kőszeghy Lászlót a lelkészek a helyi plébániai *Historia domus*ban, illetve egymás közötti levelezésükben gyakran „rideg lelkületű”, „kíméletlen”, sőt „kegyetlen”

főpapként írták le. Mindezek ellenére nem hiányzott belőle a szociális gondoskodás sem. Az idős papok és a szegény papnövendékek mellett a szegény családból való kisdíákokat is gyakran támogatta, s nem csak a katolikus vallásúakat. Például Szirbik Miklós makói református lelkész a következőket jegyezte fel róla: „Különösen ékesítette őt a mindenkihez való nyájasság, a különböző vallásúak iránti példás türelem, melyet papjaiba is annyira belécepegettetett, hogy e tekintetben a csanádi egyházmegye első volt az országban. Valahányszor ellátogatott Makóra, bebenézett a református iskolákba is és nem mulasztotta el a jelebb tanulók megjutalmazását.”⁴ Kőszeghy gyakran tartózkodott Makón. A Maros-parti kisváros ugyanis akkoriban nemcsak Csanád vármegye székhelye, de a csanádi püspökség legnagyobb birtokteste, a makói uradalom központja is volt. Makón püspöki kastélyt építtetett díszes kerttel, mellette kápolnával.

Kőszeghy László 1828. január 4-én hunyt el Temesvárott. Testét a temesvári püspöki székesegyházban helyezték örök nyugalomra. „Nem annyira az évek, mint inkább a tettek alapján értékelem az embereket” – írta egy alkalommal a bécsi udvar illetékes szerveinek, amikor papjai közül valakit kanonoki kinevezésre javasolt. Noha Kőszeghy László huszonnyolc éven keresztül állt a csanádi egyházmegye élén, nem a hosszú főpapi hivatal, hanem gyakorlati alkotásai – az egyházmegye intézményeinek példás újjászervezése – révén kapott helyet a csanádi püspökség jelentős főpapjai között.

Kőszeghy László nyomtatásban megjelent munkái: *Lessus funebris magni ecclesiarum antistitis Georgii Klimo. Graecii, 1777.*; *Applausus, quum... dominus Emericus Christovics ritu solemni praesul inauguratus Csanadiensi ecclesiae praeficeretur, ab... concinnatus a. Graecii, 1777.*; *Oratio funebris ad solennes exequias... Emerici Christovics episcopi Csanadiensis ... in cathedrali ecclesia Csanadiensi celebratas die 21. Januarii anno 1799.* Temesvarini.; *Sermo per eam occasionem, qua gremiale dioecesis Csanadiensis seminarium in aedes olim iesuiticas Temesvarini introductum fuit, habitus 17. Novembr. 1806.* Temesvarini.; *Epistola pastoralis ad clerum Csanadiensem.* Szegedini, 1806.; *Homilia... episcopi Csanadiensis per occasionem visitationis canonicae habita, ac per Georgium Stoccker ... germanice reddita.* Temesvarini, 1811. [Latin és német nyelven.]

4 Vö. Szirbik Miklós: Makó városának közönséges és az abban lévő református ekklésiának különös leírása 1835/36. S. a. r.: Eperjessy Kálmán. Makó, 1926.

* * *

Bonnaz Sándor
(Challex, 1812. augusztus 11. – Temesvár, 1889. augusztus 9.)
csanádi püspök (1860. június 7-től)

Bonnaz Sándor 1812. augusztus 11-én született a franciaországi Challex-ban. Édesapja Jean Antoine Bonnaz tanító, édesanyja Françoise Huguéniot volt. Apja I. Napóleon haderejében hadnagyként szolgált, s a lipcei csatában (1813) életét veszítette. Néhány évvel később az özvegyen maradt anyja a hétéves fiával Magyarországra költözött sógorához. A francia katolikus pap, Bonnaz Antal plébánosként szolgált a Torontál vármegyei Nagyörszön (Trübswetterben), ahová nagyszámú francia telepes érkezett még az 18. században.

Bonnaz elemi iskolai tanulmányait Nagyörszön végezte, a gimnázium osztályait pedig Aradon, Temesvárott és Szegeden járta 1824 és 1831 között. 1831-től 1833-ig filozófiai stúdiumokat végezett a szegedi piaristáknál. Itt osztálytársa volt Dáni Ferenc későbbi szegedi főispán és Gottmann József, majdani csanádi kanonok. 1833-ban – mivel akkor a csanádi püspöki szék betöltetlen volt – Maross Gergely káptalani helynök vette föl a csanádi egyházmegye papnövendékei közé.

Bonnaz Sándor 1833 és 1837 közt – mind csanádi egyházmegyei kispap – a bécsi Pazmaneumban tanult teológiát. 1837. augusztus 17-én szentelte pappá Lonovics József csanádi püspök a temesvári székesegyházban. Első szentmiséjét a nagyörszi Szentháromság-templomban mutatta be. 1837–1838-ban Karánsebesen szolgált káplánként Bódy Antal plébános mellett, majd 1838-ban a csanádi egyházmegye székhelyére, a püspöki aulába került mint szentszéki aljegyző és iktató. 1839–1840-ben a temesvári papnevelő intézetben tanította a morál- és a pasztorális teológiát. Lonovics József püspök 1839. február 25-én a temesvári papnevelő intézet helyettes, majd 1839. július 25-én rendes tanárává nevezte ki.

1840. július 27-én tett – a plébánosi tevékenységhez szükséges – zsinati vizsgát Róka József és Oltványi István előtt. 1840. augusztus 1-jétől – nagybátyja utódként – Nagyörsz plébánosa volt. 1846–47-ben új temp-

lomot építtetett a faluban (Gyulay Sámuel gróf, a plébánia kegyurának támogatásával), amelynek berendezésére és felszerelésére már nem maradt forrás. Csak három évvel az építkezés befejezése után, 1850. augusztus 20-án Szent István király ünnepén szentelték föl a Szentháromság tiszteletére. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc idején a bánági németek, valamint a csanádi egyházmegyei papok nagy része a magyar polgári átalakulás mellett állt. Ezzel szemben Bonnaz mind híveit, mind paptársait óvta a politikai eseményekben, illetve a fegyveres harcokban való részvételtől. Ezért 1848 őszén a nagyszentmiklósi magyar nemzetőrök átmentek Nagyöszre, hogy elfogják Bonnazt. Ostrom alá vették a plébánia épületét, de a plébánosnak sikerült elrejtőznie, majd elmenekülnie, így nem érte bántódás.

1849. október 3-án Fábry Ignác püspöki helynök – Karl Arizi torontáli cs. kir. biztos kérésének megfelelően – áthelyezte a csatádi plébániára. 1850. október 16-án a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság magyar és német iskoláinak felügyelőjévé nevezték ki, ekkor édesanyjával együtt a tartomány központjába, Temesvárra költözött. Később gyakran bíralták amiatt, hogy a magyar szabadságharcot leverő és az alkotmányt mellőző osztrák neoabszolutista politikai berendezkedésben hivatalt vállalt.

Csajághy Sándor csanádi püspök javaslatára 1853-ban az uralkodó a csanádi székeskáptalan kanonokjává nevezte ki. 1854. március 19-én Johann Coronini-Cronberg altábornagy, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság helytartója helytartói tanácsossá és oktatásügyi előadóvá nevezte ki. Tagja volt a Bánságból az I. Ferenc József és Erzsébet esküvőjére küldött delegációnak is, a szertartáson azonban betegsége miatt nem tudott részt venni. Az uralkodó 1854. április 22-én a Vaskoronarend harmadik osztályával tüntette ki, majd 1859. április 2-án az Üdvözítőről elnevezett szekszárdi címzetes apátságot adományozta neki. Mint új apátot Csajághy Sándor püspök 1859. május 30-án áldotta meg. 1859-ben a temesvári műemlékek és régiségek felügyeletével is megbízták.

Bonnaz Sándort – Csajághy püspök halála után – 1860. június 7-én nevezte ki I. Ferenc József csanádi püspökké. Ezt IX. (Boldog) Pius pápa 1860. szeptember 28-án erősítette meg. Bonnazt Kunszt József kalocsai érsek szentelte püspökké a kalocsai székesegyházban 1860. november 4-én, Borromeo Szent Károly ünnepén. Hivatalába 1860. december 18-án

iktatták be a temesvári székesegyházban. 1862 áprilisa és augusztusa között Rómában tartózkodott, találkozott IX. (Boldog) Pius pápával, aki pápai trónállóvá nevezte ki. 1870–71-ben részt vett az első vatikáni zsinaton. 1867-ben a király valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki, 1871-ben pedig a Vaskoronarend első osztályával tüntette ki. Bonnaz 1871-ben száz ezer forintot adományozott a csanádi székeskáptalannak, amely lehetővé tette további két kanonok kinevezését és javadalmazását. Ezzel a csanádi kanonokok száma a 18. században kialakult hatról nyolcra emelkedett. (A török megszállás előtt a csanádi székeskáptalannak huszonöt tagja volt.)

Az elődje által 1858-ban az egyházmegyébe telepített Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek rendjét nagy összegekkel támogatta. Iskolát és rendházat alapított 1862-ben Lippán (100 000 forint támogatással), 1864-ben Temesvár-Józsefvárosban, valamint Lugoson (65 000 forint adományozásával) és Oravicán (amit 32 000 forinttal támogatott), de jelentős adományokkal támogatta az iskolanővérek verseci és szegedi intézményeit is. Főpásztorsága alatt a püspökség területén tizenkilenc új plébániát szervezett. Köztük Kísszentpéteren 1862-ben, Gyula-Varsádon 1865-ben, Kunágotán 1866-ban, Ürményházán 1868-ban, Nádorhegyen 1880-ban, Aracson 1881-ben, Józseffalván 1888-ban.

Bonnaznak a karitatív tevékenység iránti elkötelezettsége végrendeletében is tetten érhető. Egy katolikus egyetem megszervezésére 100 000 forintot hagyott, Szegeden egy templom építésére ugyancsak 100 000 forintot, míg Aradon egy templom és egy paplak építésére 40 000 forintot. A temesvári székesegyháznak 50 000, a szegény iskolanővérek temesvári központi rendházának 20 000, a szegedi katolikus tanítóképző intézetnek 20 000, a temesvári szeminárium templomnak 15 000 forintot hagyott hátra. De pénz hagyott a makói közkórházra, a váci siketnéma intézetre, a Szent István Társulatra, a Szent László Társulatra és több újabb építésű templomra (például a lippai vagy a dettai) is.

Bonnaz Sándor az 1860-as évek végétől súlyos idegbetegségben szenvedett. Ennek hatására 1873-ban elhatározta, hogy püspöki helynököt nevez ki maga mellé, aki fölszentelt püspökként segítségére lehet az egyházmegye kormányzásában. Ezért 1874 áprilisában püspökké szentelték Németh Józsefet, aki 1884. február 17-től – a püspöki vagyon kezelésének kivételével – minden főpásztori jogot elnyert. Bonnaz betegsége miatt

a nyarakat a máriaradnai ferences kolostorban töltötte, 1878-tól pedig a Krassó megyei Franzdorf plébániáján. 1888 őszén súlyos, ágyban fekvő beteg lett. 1889. augusztus 9-én hunyt el a temesvári püspöki palotában. 1889. augusztus 12-én helyezték örök nyugalomra a temesvári székesegyház kriptájában, a temetési szertartást Schlauch Lőrinc nagyváradai püspök végezte.

* * *

Dessewffy Sándor gróf, cserneki és tarkeői
(Pozsony, 1834. június 3. – Budapest, 1907. december 4.)
csanádi püspök (1890. január 4-től)

Dessewffy Sándor 1834. június 3-án született Pozsonyban. Édesapja gróf Dessewffy Antal (1788–1843) királyi tanácsos, Temes vármegye alispánja, az aradi váltótörvényszék elnöke, édesanyja Koppauer Zsuzsanna, Koppauer Ignác temesvári polgármester lánya volt. Dessewffy Sándor gyermekkorát Temesvárott és Aradon töltötte, ahol tíz testvére is született. Édesapja halála után a család Sáros vármegyébe költözött. Az iskola első hat osztályát a kisszebeni piarista gimnáziumban végezte. A hetedik osztályt Kassán járta, a nyolcadikat pedig magántanulóként Gyöngyösön fejezte be. 1852-ben tett érettségi vizsgát Egerben. Ezután vette fel papnövendéknek az egri szemináriumba Bartakovics Béla érsek. 1853-tól a pesti központi szeminárium növendéke, illetve az egyetem hittudományi karának hallgatója volt.

Dessewffy Sándort 1857. augusztus 9-én szentelték pappá, s első kápláni állomáshelyéül a Heves vármegyei Füzesabonyt jelölte ki számára az egri főegyházmegye vezetése. 1859-ben az egri líceumban a latin nyelv és a bölcelet tanára lett. 1860-ban Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érsek a fővárosi központi papnevelő intézet tanulmányi felügyelőjévé nevezte ki. 1860 ősze és 1866 szeptembere között helyettes egyetemi tanárként a pesti egyetemen is tanított. 1866. szeptember 26-án Bartakovics Béla egri érsek az egri jogakadémiára rendelte tanárnak, ahol az egyetemes jogtörténet és a statisztika oktatása mellett az intézmény hitszónoka is volt.

1868. július 3-án átlépett a kassai egyházmegyébe, ahol mint Perger János püspök – egykor egri kanonok – titkára kezdte meg a szolgálatot. Ebben a beosztásában kísérte el főpapját az I. Vatikáni Zsinatra, s hét hónapot töltött Rómában. 1873-tól Sárospatakon szolgált plébánosként, egy évvel később kertületi esperes. 1886-tól kassai székesegyházi főesperes és a kassai egyházmegye iskoláinak irányítója lett. Ebben az időszakban a Felsőmagyarországi Múzeumi Egylet elnökeként is tevékenykedett, de tagja volt az Abaúj-Torna Megyei Közművelődési Egyletnek, a Kassai Katolikus Legényegyletnek és a kassai közkórház igazgatóválasztmányának is. 1882-ben I. Ferenc József magyar király a Szent Keresztről elnevezett vértesszeresztúri címzetes apáti méltóságot adományozta neki. 1884-től idősebb mesterkanonokként a kassai székeskáptalan tagja volt.

1890. január 4-én az uralkodó csanádi püspökké nevezte ki. Ezt XIII. Leó pápa 1890. június 26-án erősítette meg. Simor János hercegrímás, esztergomi érsek 1890. augusztus 31-én szentelte püspökké Kassán. Temesvári székhelyén szeptember 24-én iktatták be hivatalába, ahol a helyi polgárok – mint Temesvárhoz kötődő család leszármazottját és a város egykori lakóját – nagy örömmel és lelkesedéssel fogadták.

Csanádi püspökként a szociális gondoskodás különösen fontos volt számára. A katolikus egyház által fenntartott oktatási, szociális és egyéb intézmények mellett támogatta az ipari munkásság és a földnélküli parasztság anyagi helyzetének javítását is. A szegedi katolikus tanítóképző és tanítónőképző intézet javára 85 000 koronát adományozott, s fenntartásukat évente további 15 000 koronával támogatta. A makói gimnázium számára 80 000, a temesvári katolikus leányegyesület székházának építésére és berendezésére pedig 70 000 koronát ajándékozott. A csanádi püspökség központi szerveit és nyugdíjas papjait is támogatta: az egyházmegye nyugdíjalapjának 20 000 koronát, s 1895-től évente befizetett a püspökség pénztárába 20 000 koronát. Jelentős összeggel támogatta a Temesvár-gyárvárosi, a muzslai, cserneki, erzsébetlaki templomokat is.

A katolikus szellemű nőnevelés stratégiai szerepét a következő szavakkal hangsúlyozta 1901. november 3-án, a szegedi tanítónőképző intézet megáldásán elmondott beszédében: „A nő, ha nem is lesz valami iskolánál tanítónő, mégis mindig tanítónő, különösen akkor, ha természetes hivatását követi a családi tűzhely mellett, akár mint szelíd lelkű hitves,

akár mint gondos és jólelkű anya. A nő első tanítónk, első hitoktatónk, tőle tanuljuk a szépet és a jót, és a legszebbet és a legjobbat: az Istent.”⁵

A püspöki birtokon, a makói uradalom területén lévő Csanád vármegeyi Lelén plébániát alapított, valamint templomot és paplakot építtetett. A falu környékén lévő püspöki birtokból a helyi szegény földműveseknek örökváltságban átadta az általuk korábban bérelt földjeiket. A kedvező feltételű örökváltság és a település támogatása elismeréseként a község 1908-ban – Dessewffy iránti tiszteletből – Püspöklelére változtatta a nevét. (Szerénységéből ugyanis a helyi képviselőtestület által javasolt Dessewffyfalva elnevezést visszautasította; a kommunista tanácsrendszer 1950-es bevezetése után a falu neve Maroslele). Sárospatak (1885), Kassa és Makó (1893) is díszpolgárává választotta.

Dessewffy politikai és közéleti szerepvállalása sem elhanyagolható. Egeri éveiben szerkesztette az Eger című politikai lapot, s több lelkészi állomáshelyén is megkeresték, hogy vállaljon országgyűlési képviselőjelöltséget, ezt azonban mindig elutasította. 1890-től csanádi püspökként hivatalból tagja volt a két kamarás magyar törvényhozásnak. Sok pénzt áldozott püspöki rezidenciájának felújítására is, ahol 1891. szeptember 16-án Ferenc Józsefet is fogadta. 1895. március 21-én, a vallás szabad gyakorlásáról szóló (a későbbi 1895. évi XLIII. tc.) törvényjavaslat vitájában a főrendi ház ülésén ő fogalmazta meg a katolikus püspöki kar álláspontját. Kifejtette, hogy szerinte a törvényjavaslat az összes magyarországi bevett felekezet – legfőképpen a legnagyobb, a katolikus egyház – érdekeit sérti. „...a tárgyalás alatt álló törvényjavaslat nemcsak a katolikus egyház eddigi állását szállítja alább és tekintélyét apasztván, tevékenységében bénítja, némely vallásos meggyőződésre nézve sérelmes; hanem Magyarország eddig ismert összes vallásfelekezetű egyházainak bázisát is megmásítja és legdrágább kincsünket, melyet egész Európa irigyelhetett tőlünk, értem az eddig itt uralkodott békés vallási együttélést, félő, hosszú időre megzavarja.”⁶

Klasszikus liberális alapállásból elutasította a vallási alapú megkülönböztetést, s a vallás szabad gyakorlását a polgárok alapvető szabadságjogának tekintette, a törvényjavaslatot azonban radikálisnak nevezte, amely – úgy vélte – árt a magyar nemzet és a magyar állam egységének: „...a

5 Szegedi Napló, 1901. november 4. 3

6 Főrendiházi Napló, 1892. V. kötet. (1895. január 19.–május 29.) 54.

radikális szabadságokat, legyenek azok akár vallásiak, akár állami vonatkozásúak és adassanak bár törvények vagy kormányrendeletek útján, nemzetünkre és nemzeti államunkra egyaránt veszedelmeseknek tartom. Megvallom, nem értem a magas kormány felfogását akkor, amidőn egyrésről Magyarország állami erősítésére a közigazgatás államosítása, tehát centralizáció által törekszik, másrészt a tárgyalás alatt levő törvényjavaslatban a legnagyobb decentralizációnak enged szabad tért.”⁷ Beszédének végkövetkeztetésében, saját véleményén túl, a katolikus felsőklérus álláspontját hangoztatta: „A széttagolás e művéhez hozzájárulni nem akarván, a törvényjavaslatot, melyet egyházamra és hazámra egyaránt veszélyesnek tartok, sem általánosságban, sem a részletes tárgyalás alapjául el nem fogadom.”⁸ A törvényt végül a törvényhozás mindkét háza elfogadta, az uralkodó szentesítette, s így az egyik gyűjtőpontjává vált a politikai katolicizmus magyarországi megjelenésének.

1896. szeptember 27-én Dessewffy püspök áldotta meg I. Ferenc József és Erzsébet királyné jelenlétében a vaskapui csatornát. 1896. október 3-án a király valóságos belső titkos tanácsos méltóságot adományozta neki. A magyar állam millenniumának évében az Arad vármegyei Tornyan Dusik Erzsike libapásztorlány azt állította, hogy Szűz Mária nyolc alkalommal megjelent neki, s e kapcsán zarándokok sora érkezett a kisleluba. Dessewffy Sándor – mint területileg illetékes főpásztor – bizottságot hozott létre az állítólagos jelenések kivizsgálására. Mivel a bizottság vizsgálata negatív eredménnyel zárult, a püspök megtiltotta híveinek a tornyai zarándoklatot.

Több alkalommal (1893, 1897) vezetett egyházmegyei látogatást Rómába, s ezen alkalmakkor tárgyalásokat folytatott XIII. Leó pápával is. Csanádi főpásztorságának jelentős eseménye még az 1900. évi velencei zarándoklat, amely eredményeként Szent Gellért, az első csanádi püspök ereklyéinek egy része visszakerült egyházmegyéjébe. Ekkor Giuseppe Sarto velencei pátriárka – a későbbi X. (Szent) Pius pápa – körlevélben kérte híveit, hogy vegyenek részt a magyarok ünnepein. Sarto és Dessewffy együtt hajóztak át egy feldíszített gondolán Murano szigetére, ahol Szent Gellért ereklyéit őrizték. A pátriárka részt vett a magyar zarándokok szentmiséjén, majd átvitte az ereklyéket a Szent György-kolostor templomába

7 Uo. 56.

8 Uo. 57–58.

(amelynek Szent Gellért is lakója volt). Este a magyarok ünnepélyes szerezadót adtak a majdani pápának.

Dessewffy Sándor 1902-ben felvetette, hogy a csanádi püspökséget két részre kellene osztani. Szeged székhellyel egy magyar, Temesvár központtal pedig egy nemzetiségi (német és horvát nyelvű) egyházmegyére. Érdemei elismeréseként a katolikus egyház feje 1903-ban pápai trónálló és római gróf címet adományozott neki. 1905 februárjában agyvérzés érte, amelynek következtében beszélőképességét elveszítette, jobb oldalára lebénult, később állapota tovább súlyosbodott. Helyette az egyházmegyét Németh József címzetes felszentelt püspök kormányozta. Ápolója Csepregi Imre – későbbi pápai prelátus, makói esperesplébános – volt. 1905 nyarán Budapestre költöztették, s a telet a püspök városi házában, a nyarat a budai hegyek között egy villában töltötte. Budapesten halt meg 1907. december 4-én. Bebalzsamozott holttestét a temesvári püspöki székesegyházban temették el.

Számos közéleti, politikai, történelmi és hitbuzgalmi témájú cikke jelent meg különböző lapokban, folyóiratokban. Nyomtatásban megjelent önálló munkája: *Dessewffy Sándor: Ünnepi és alkalmi szentbeszédei*. Közread. Sulyok István. Temesvár, 1900.

* * *

Németh József

(Szeged, 1831. április 20. – Temesvár, 1916. november 12.)

**fölszentelt isauropolisi püspök, választott scopi-i püspök
csanádi püspöki helynök**

Németh József György 1831. április 20-án született Szegeden. Édesapja Németh József, édesanyja Szekula Katalin volt. Keresztszülei Ivánkovits Ferenc szűrszabó mester és Baumgartner Katalin. A palánki Szent Dömötör templomban keresztelte meg Tóth Pál, Kreminger György esperesplébános káplánja. Régi szegedi iparoscsaládból származott, rokonai között több céhmestert találunk. Középiskolai tanulmányait a szegedi piarista gimnáziumban végezte, majd a temesvári szeminárium növendéke lett.

1848-ban másodéves teológushallgató volt. A szabadságharc idején – Sály Mihály papneveldei spirituális 1849. április 24-én kelt jelentése sze-

rint – több társával együtt honvédnek állt. Guyon Richárd, majd Vécsey Károly seregében szolgált. Részt vett az 1849. augusztus 9-i temesvári csatában, a szabadságharc utolsó csatájában, s ott volt a világosi fegyverletételnél is. A császári hadseregbe való besorozástól megmenekült, mint szolgálatra alkalmatlant bizonyítan időre szabadságolták. Tanulmányait elsőéves kispapként kezdte meg ismét az 1849/1850-es tanévben.

1852. november 22-től 1853. november 2-ig a püspöki iroda tollnoka volt. 1853. november 19. és 1854. november 19. között püspöki protokollista és levéltáros. 1854. augusztus 24-én szentelte pappá Csajághy Sándor püspök. Rövid ideig segédlelkészként szolgált a Temes megyei Hidegkúton. 1855. február 26-tól szertartásmester és levéltáros a temesvári egyházmegyei hivatalnál. 1856. januárjától 1857. július 20-ig szentszéki jegyző. A temesvári papnevelő intézetnek 1857 és 1863 között a spirituálisa, majd 1870-ben rektora.

Németh József az 1860-as évektől kezdve a püspökség legtekintélyesebb papjai közé tartozott, s nagy szerepe volt az egyházmegye kormányzásában. 1863-tól püspöki szertartásmester és szentszéki jegyző. Bonnáz Sándor püspök 1870-ben csanádpalotai plébánossá nevezte ki. Lelkészi állását nem foglalta el, mert 1871-ben a csanádi székeskáptalan tagja, kanonok lett. 1871-ben Bonnáz püspök ugyanis két új kanonoki stallumot szervezett, ezzel nyolc főre emelte a káptalan tagjainak számát. Az új kanonokok javadalmazását azonban nem tudta megfelelően biztosítani, ezért alacsonyabb díjazást nyertek. Őket nevezték Alexandrinus-kanonokoknak.

Németh Józsefet 1874-ben I. Ferenc József császár és király Isauropolis fölszentelt címzetes püspökévé nevezte ki. IX. Pius pápa a kinevezést 1874. január 16-án erősítette meg. Kalocsán szentelték püspökké 1874. április 19-én. 1879. március 13-án a Scopi választott püspöke címet, később a csanádi nagypréposti méltóságot nyerte el. 1884-től haláláig megszokás nélkül általános püspöki helynök volt. Az egyik korabeli újság írta róla: „Türelmetlenebbül senkinél nem várta a közvélemény, hogy megyés püspök legyen, mint Németh Józsefnél. Mégsem lett soha az.”⁹ Ennek egyik oka 1848/49-es szereplése volt, amikor is papnövendékként honvédnek állt, s a magyar függetlenségért harcolt. A másik ok: a kormány ellenzése. Németh József ugyanis – Dessewffy Sándorhoz hasonló-

9 Szegedi Napló, 1916. november 13. 3.

an – helynökként engedte papjainak, hogy – akár a szószékről is – bírálják a kormányt, s a képviselőválasztásokon ne a kormányzó szabadelvű pártot, hanem az ellenzéki függetlenségiakat támogassák.

Az 1880-as években I. Ferenc József Aradra látogatott. Az uralkodót fogadó küldöttség vezetője Németh volt. Üdvözlő szavaira így válaszolt a király: „Szívesen fogadom a katolikus papság hódolatát, ha politikai élet hullámaintól távol tartja magát.” Elterjedt volt a szállóige, amelyet az 1906 és 1910 között hivatalban lévő vallás- és közoktatásügyi miniszternek, gróf Apponyi Albertnek tulajdonítottak: „Ha csak egy napra is, de kineveztetem püspöknek.”¹⁰

Németh 1889 és 1890 között káptalani helynök, majd a püspök helyettese lelki ügyekben, általános ügyhallgató volt. 1899-ben az uralkodó a Vaskoronarend második osztályával tüntette ki. X. (Szent) Pius rendeletére – Dessewffy Sándor püspök betegsége idején, majd halála után – 1905. augusztus 10. és 1908. május 10. között a csanádi egyházmegye apostoli kormányzója. 1908-ban Temesvár szabad királyi város díszpolgárává választották. Elnyerte a Ferenc József-rend nagykeresztjét a csillaggal. A Szentatya pápai trónálló, pápai prelátus és római gróf címet adományozott számára. Csernoch János és Glattfelder Gyula csanádi püspöksége alatt végig helynökként szolgált, s a kettejük közötti széküresedés idején káptalani helynök volt. Az egyházmegyei papság javára 7000 forintos alapítványt tett.

Németh József Temesvárott hunyt el 1916. november 12-én. Végrendeletében vagyonát jótékony célokra, s a püspökség javára ajánlotta föl. Lelki üdvéért minden csanádi plébániatemplomban szentmisét mutattak be, a temetést megelőző napon pedig az egyházmegyében a harangok fél órán keresztül szóltak. Temesvárott és Szegeden gyászbölgöt tűztek a városháza tornyára. Németh Józsefet 1916. november 16-án helyezték örök nyugalomra a temesvári székesegyház kriptájában. A szertartást és a gyászmisét Glattfelder Gyula végezte. A temetés előtt fél órával Temesvár törvényhatósága, Geml József polgármester vezetésével rendkívüli közgyűlést tartott és jegyzőkönyvben örökítette meg az egykori díszpolgár, egyházi vezető érdemeit, aki 1846 óta volt a város lakója. Szeged közgyűlése is megemlékezett a város magas főpapi méltóságba jutott szülöttéről

Glattfelder Gyula csanádi püspök körlevelet adott ki Makón, megörökítve Németh József érdemeit, vázolva életútját, tevékenységét. „Papi és püspöki ténykedése bensőséges hitet, a szent titkok megértéséből táplálkozó kegyeletet tártak a szemlélő elé. Fiatal és öreg papnak egyaránt például szolgálhatott viselkedése, összeszedett és buzgó magatartása a szertartások és egyházi ténykedések közben.”¹¹ A főpásztor méltatta Németh József hazaszeretetét és következetes politikai magatartását is. „Hazáját nem hangos szóval, hanem tüzes lelkesedéssel, fáradhatatlan tevékenységgel, s ha kellett, fegyverrel szolgálta és védte. Meg nem alkuvó magyar érzése közismert volt.”¹²

*Megjelent a Deliberationes
(A Gál Ferenc Főiskola tudományos folyóiratában)
2012. évi 1. számában (135–147. old.).*

11 Ordines circulares ad honorabilem clerum almae dioecesis Csanádiensis, 1916. 101–102.

12 Uo

Zsinatok a csanádi egyházmegyében

Zakar Péter forráskiadványa

A csanádi egyházmegyében a zsinatok mindig hazánk társadalmi és politikai változásainak idején kerültek megrendezésre. 1848/49-ben a polgári átalakulás nyomán megfigyelhető változásokra, 1995-ben pedig a kommunista diktatúra bukása okozta kihívásokra igyekeztek keresztyény alapokon álló, hiteles válaszokat adni a csanádi püspökség papjai és hívei.

A modern kori csanádi püspökség történetében három zsinatra, illetve zsinati előkészületre került sor. 1821-ben és 1995-ben a szinódus a korabeli országos egyházmegyei zsinatok egyike volt, 1848/49-ben pedig a papi gyűlések – és a tervezett zsinat – a társadalmi és politikai átalakulásokra szerettek volna reflektálni.

Megállapítható, hogy mind a három alkalommal a megváltozott körülményekhez és a világ alakulásához való viszonyulását szerette volna meghatározni az egyházmegye közössége – derül ki Zakar Péter professzor, a Gál Ferenc Főiskola egyetemi tanára tavaly évvégén megjelent *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19–20. században* című forráskiadványából. A kétszázhatvan oldalnyi könyvet a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete adta ki, ajánlását pedig Kiss-Rigó László püspök jegyzi.

Az 1821. szeptember 24. és 26. között a csanádi egyházmegye székhelyén, Temesvárott tartott szinódus a nemzeti zsinat előkészületének jegyében zajlott. Lényegében a tizenhatodik századi tridenti egyetemes zsinat szellemiségét szerette volna a helyi egyházi viszonyokban is határozottan megjeleníteni, s ennek jegyében főleg dogmatikai és egyházfegyelmi kérdésekkel foglalkozott egy olyan érdekes korban, amely a jozefinizmus vége és a reformkor hajnala volt. Az esemény – amelynek kifejezetten fontos küldetése volt a keresztyény etikából következő erkölcsi fegyelem helyreállítása is – elnöke Kőszeghy László püspök volt.

A magyar forradalom és szabadságharc napjaiban, 1848/49-ben a katolikus egyházon belül jelentkező szabadelvű mozgalmak egyik központja volt a csanádi egyházmegye, amelynek papjai és teológiai tanárai – szentbeszédekkel, hírlapi cikkeikkel, politikai pamfletjeikkel – részt vettek a korszak közéleti és egyházi vitáiban. Így követelték többek között az egyházszerkezet demokratizálását, a szerzetesrendek életének formai és tartalmi megreformálását, valamint néhányan – a leginkább radikálisok – még a cölibátus eltörlését is.

Az 1995 júniusában megrendezett szeged-csanádi egyházmegyei zsinat szintén egy változásban lévő világban lett összehívva. Ezen a szinóduson azonban – szemben az 1821. évvel – már számos világi hívő is részt vett. Ezzel pedig egy újabb, a közösségi egyház tartalmi jegyeit már magán viselő egyházkép kialakulásának lehettek tanúi az azt figyelemmel kísérők. A zsinat – amelynek a pasztorális kérdések voltak a vezető témái – szavazati jogú tagjai közül 43-an az egyházi rend tagjai, míg 34-en világiak voltak, közülük 67 volt férfi és 10 nő.

Gyulay Endre püspök, az egyházmegyei zsinatot összehívó főpásztor annak lezárásakor – Keresztelő Szent János ünnepén – tartott szentmiséjében a következőket fogalmazta meg. „Tulajdonképpen azt szeretném mondani, hogy legyünk mindnyájan, akik itt vagyunk – főleg akik a zsinaton részt vettek a munkában – Keresztelő Szent Jánosok. Öreg, magtalan asszony Erzsébet, Zakariás felesége – mégis új élet sarjad belőle. Öreg, fásult, kiégettnek látszó a XX. század vége – mégis kell, hogy új élet származzon belőle. Bármennyire meddőnek is látszik ez a kor és a benne lévő embereknek lelki meddősége, fásultsága, kell, hogy valahogy új élet sarjadjon, hogy a földön az ember embermódra éljen, hogy egyházmegyénkben a hit újra fölragyogjon, s az emberek biztonsága éppen a hit erejében növekedjen és erősödjön.”

[Zakar Péter: Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19–20. században. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 260 old.]

*Megjelent a Toronyirány
(A Szeged-Csanádi Egyházmegye magazinja)
2017. évi 1. számában.*

Domokos László a szegedi birtokpolitikáról 1917–1919

Domokos László – aki 1914-től az Országos Polgári Radikális Párt tagja – a polgári demokratikus forradalom idején a Jászi Oszkár vezetete nemzetiségi ügyek minisztériumának munkatársa volt, a ruszin ügyek tárcájának, valamint a Kárpátalja (Ruszka-Krajna) autonómiájának megszervezője. Az íróként és újságíróként is publikáló jogász *Szeged a háború után* című munkájának nagy részét 1917 végén írta. A könyv – 1918-as évjellel – 1919 áprilisában vagy májusában jelent meg Szegeden. A kötetben Szeged gazdasági, politikai és társadalmi modernizációjának programja olvasható, amelynek centrumában a város óriási méretű földbirtok-vagyonának hasznosítása (a földnélküliek közötti felparcellázása) áll, de a helyi közlekedés és ipar fejlesztésének koncepciója, valamint a szegedi egyetem megeremtésének szükségessége is részletes megalapozást nyer hasábjain.

Domokos László Szegeden, 1882. február 6-án székely nemesi család sarjaként született. Édesapja Domokos Elek (1849–1925) – verseket és tárcanovellákat is alkotó – távíró postatiszt, édesanyja Molnár Mária (1863–1936) volt. Apai ágának férfi felmenői református lelkészek voltak, s régi erdélyi családjuk történetének egy szakaszát Jókai Mór örökítette meg *A Damokosok* (1883) című regényében. Anyai nagyapja Molnár Márton (1818–1892) szegedi tisztii főügyész volt, aki 1849-ben Földváry Sándor (1809–1868) csapataival vett részt a délvidéki harcokban, s kiténtette magát a szenttamási ütközetben.

Domokos László a szegedi piarista gimnázium után a budapesti műegyetemen mérnöknek tanult és egy ideig a vasútnál dolgozott. 1902-ben újságírói pályára lépett (először a *Szegedi Napló* munkatársa volt), s két éven belül három könyve – két verses- és egy elbeszéléskötete – jelent

meg.¹ Később elvégezte a kolozsvári egyetem jogtudományi karát. Szegeden a pénzügyigazgatóság, majd a fővárosban a Közigazgatási Bíróság munkatársa lett. 1914-ben lépett be a Jászi Oszkár (1875–1957) vezette Országos Polgári Radikális Pártba és a szabadkőműves mozgalomba. Az őszirózsás forradalom győzelme után a Jászi vezette nemzetiségi tárcánál kapott kormány megbízást: 1918–1919 fordulóján a Kárpátalja (Ruszka-Krajna) és a ruszin nép autonómiáját, valamint az azt képviselő minisztériumot kellett megszerveznie.

Az 1930-as évekre lassan eltávolodott a polgári radikalizmustól, hívó református lett, s a Baross Szövetség főtítkáráként dolgozott, valamint szerkesztette a szervezet lapját. Emiatt 1945 után megvonták tőle a nyugdíjat (amit csak 1957-től folyósítottak ismét), fizikai munkásként dolgozott. Első felesége Löllbach Emma (1885–1966), a kiváló reformpedagógus volt, második felesége Székely Aranka. (Utóbbi házasságából született egyetlen fia, Domokos Gábor professzor, világhírű atomfizikus.) 1973. június 10-én hunyt el Budapesten.²

Domokos László *Szeged a háború után* című kötetéhez Hollós József (1876–1947) írt előszót. Hollós akkoriban a Jászi-féle radikális párt szegedi elnöke, a várost az októberi forradalom idején irányító testület – a Szegedi Nemzeti Tanács – egyik tagja volt. A kiváló orvos később elfordult a radikalizmustól, s előbb a szociáldemokrata, később a kommunista párt tagja lett. Az alkoholizmus és a tüdővész ellen küzdő Hollós József forrásértékű emlékiratait 1944-ben tette közzé New Yorkban *Egy orvos élete* címmel.³

Hollós 1919 áprilisában kelt előszava szerint a könyv anyaga – az utolsó, *Szeged elhelyezkedése az új politikai alakulásban* című fejezet kivételével – a háború éveiben íródott (pontosabban, mint a bevezetésből kiderül, 1917 végén). Az előszóban Hollós József Szegednek a háború következtében megváltozott, formálódó és kialakulóban lévő új gazdasági és szellemi funkcióját ismerteti, majd megállapítja a következőket. „Domokos László könyve kitűnő útmutatás arra, melyek a legközelebbi feladataink. S bár

1 Gulyás Pál (1881–1963) írólexikonja számára a szegedi Szalay József (1870–1937) foglalta össze életrajzi adatait 1916-ban: Szalay József: Domokos László pénzügyigazgatósági fogalmazó életrajza. [Cédula.] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fond 36/1878.

2 Lásd bővebben: Péter László: Domokos László. In: Uő: A szeretete város. Írások Szegedről. Budapest, 1986. 390–418.

3 Hollós Józseféről bővebben: Péter László: Hollós József. In: Uő: Szegedi örökség. Budapest, 1983. 259–306.

a szocializmus megvalósulása a könyv egyik-másik részét, pl. a földreformról szólót, már túlhaladottá teszi s újabb és közvetlenebb feladatok elé is állít bennünket, melyekről e könyv írójának akkor még sejtelme sem lehetett”⁴

Domokos László könyvének bevezetésében kifejti: a kötet nem tudományos értekezés, hanem egy újságíró munkája, amelyben azonban „feltűnésre nem vágyó, költői szárnyalás szépségétől mentes” gondolatok olvashatóak.⁵ A munka kiindulópontja, hogy a háború alatti birtokpolitika alapvető szempontja a nagybirtokrendszer védelme, illetve az annak „eldarabolása” elleni fellépés volt. „De jött az október végi forradalmi fergeteg – írja Domokos – és nemcsak az egész kormányzati rendszert, hanem a régi Magyarországot is elseperte a föld színéről. A forradalom legelső napjaiban elhatározott dolog volt, hogy a köztársasági hajlandóságát elárult népkormányzat legelső teendője egy országos, nagy birtokreform megalkotása lesz. Az erről szóló néptörvény elkészült, s ma már egészen kétségtelen, hogy az új idők szocializáló szelleme gyökeres változást fog előidézni az agrikultúr magyar társadalomban.”⁶

Domokos úgy véli, Szegeden a világháború következtében létrejött gazdasági változások eredményeként a birtokpolitika új stádiuma érkezett el. Ennek szellemében a sok évtizede közönyös és konzervatív elit helyét egy öntudatos és munkára kész (kisbirtokos) rétegnek kell átvennie. Ez a feltétele, hogy megvalósuljon „Szeged gazdasági reneszánsza”. A háború alatt ugyanis megszűnt a hagyományos polgári élet rendje, ami miatt – érvel Domokos – „Szeged nem haladhat többé a kitaposott régi nyomokon”. A városnak feladata lett, hogy gondoskodjon százhuszezer polgáráról. Egyrészt garantálja anyagi és szellemi jólétüket (az élelmiszerellátás megszervezésével, a betegek és nincstelenek támogatásával, a szegénység és a járványok elleni fellépéssel), másrészt ne engedje a lakóinak tömegeit „ötletes kereskedők és vállalkozók szeszélyeinek kiszolgáltatni”.⁷

A könyv szerzője szerint Szegeden a dualizmus időszakában a várospolitika motiváló ereje nem a közösség érdeke, hanem presztízscélok (fo-

4 Domokos László: Szeged a háború után. Szeged, 1918 [1919], Közüzem Könyvnyomda és Könyvkiadói Vállalat. 1.

5 Domokos László: i. m. 3.

6 Domokos László: i. m. 5.

7 Domokos László: i. m. 7.

gadalmi templom építése, egyetem szorgalmazása stb.) szolgálata volt. Ez utóbbiak azonban részben a többi vidéki várossal való konkurálás jegyében, részben a városi tisztségviselők és hivatalnokok egyéni ambícióinak jegyében fogalmazódtak meg, s nem vették fegyelembé a városlakók igényeit és nem alkották tervszerű fejlesztési koncepció részét. A tizenkilencedik század végére megerősödött bürokrácia a város fejlődésének egyik fő akadálya. Domokos szavaival: „A város maga nevelte hivatalnokait és vezetőit. Többnyire ott nőttek ők az alsó- vagy felsővárosi homokon; a világból annyit értettek meg, amennyit egylovas bricskával, vadászfegyverrel a vállon be lehet kalandozni. Átvették a kipallérozott, régi formákat és örködték szigorúan, hogy valamiféle romboló újmódi szellem be ne tala-
kodjék a tisztes keretek közé. Kiadták árendába a földeket, gyűjtötték és számolgatták az alapokat, időnként gyöngéden megcsavarták az adósrótot és sűrűn rendeztek díszebédeket a változó főispánok tiszteletére.”⁸

A világháború idején azonban bebizonyosodott, hogy „milyen könnyen éhen halhat egy nagy város, amelynek nyolcszáz-tizenkét négy-szögkilométernyi területe nem termi meg a saját lakossága részére szükséges ételmezt”.⁹ Ebből a tapasztalatból kiindulva Domokos László arra a megállapításra jut, hogy meg kell változtatni Szeged városában a gazdálkodás rendszerét, mégpedig úgy, hogy a hagyományos, feudális jellegű struktúráról át kell térni a modern (a tőke felhasználása és a gazdálkodás technológiája szempontjából is huszadik századi) gazdasági metodikára. Alapvető feladata a város gazdasági tevékenységének, hogy biztosítsa lakóinak a stabil, kiszámítható és nem utolsó sorban olcsó ételmezszer-
t.

A háború alatt a szegediek – hasonlóan a teljes akkori magyar társadalomhoz – megtapasztalhatták a kollektív gazdálkodási rendszer működését. Domokos munkája szerint: a háború után is hasonló elvek mentén kell megszervezni a közellátást. A hatósági szabályozás, áru- és készletgazdálkodás helyett azonban a termelés szervezett városi irányítása kell, hogy lépjen. Az ételmezszer-szükséglet kielégítésére az elsődleges ellátás (pl. a piacon kapható zöldségek, gyümölcsök) mellett a terményeket feldolgozó ételmezszeriparra is szükség van, amelyek termelésének keretei a szervezendő városi közüzemek lennének. „Tereníteni kell közüzemeket szolidüzleti alapon és önköltségi áron kell kiszolgálni a közönségnek minél szélesebb

8 Domokos László: i. m. 9.

9 Domokos László: i. m. 10.

rétegét: ez a vezérelv a jövőendő várospolitikának legsürgetőbb szükségletét juttatja kifejezésre.”¹⁰

A közüzemek létesítésén és működtetésén kívül – Domokos koncepciójában – a városnak középítkezések keretében a kulturális és a szabadidős igények kielégítésére sportlétesítményeket, fürdőket, ünnepségek és társas összejövetelek tartására alkalmas épületeket kell terveztetni és építtetnie. Mindezek koordinálására a városnak tervező, irányító és végrehajtó testületet kell létesíteni. Javasolja a könyv írója, a városi autonómia sajátos jogi szervezete alakuljon át közigazgatási szervezetté, azaz mai fogalmaink szerint a bürokratikus szemléletűből legyen inkább menedzserszemléletű szervezet, máskülönben Szeged meglévő adottságainak és kincseinek (gazdasági és erkölcsi erőforrásai) kihasználatlansága miatt olyan hátrányba kerülhet, hogy lemarad a fejlődésben a többi vidéki városhoz képest.¹¹

Domokos László megállapítja, hogy Szeged a régió legnagyobb birtokosa. A Csongrád és Csanád, valamint a Torontál vármegye északi részén birtokokkal rendelkező nemesi családok ugyanis egyrészt nem érdekeltek a modernizációban, másrészt nem elkötelezettek a térség fejlesztése – és ezzel az itt élők gazdasági lehetőségeinek és életminőségének javítása – mellett. Az előbbi szemponthoz adalékként közli, hogy a Károlyi grófok birtokaik modernizálását Szatmárban megkezdték, s ottani földjeiket tekintik gazdaságuk központjának. Az általa említett Pallavicini, Gerliczy, Rónay és Zsilinszky családokról annyit jegyez meg, hogy csak átutazásra, vagy vadászatra használják Szeged városával határos birtokaikat.¹²

A város tizenkilencedik századi társadalomtörténeti tendenciáiról is olvashatunk a kötetben. Domokos megfogalmazza, hogy a város erőteljes – gazdasági, társadalmi és politikai potenciállal is rendelkező – polgári csoportjai a tizennyolcadik–tizenkilencedik század fordulóján teremtették meg gazdasági alapjaikat, s többnyire nemzetiségi (szerb, német, görög, bunyevác) származású kisiparos és kereskedő családokból álltak.¹³ Ők alkották tehát a régi szegedi elitet. Ezzel szemben a város új elitje az 1800-as évek utolsó két évtizedében jelent meg: az 1879. évi nagy árvíz utáni

10 Domokos László: i. m. 13.

11 Domokos László: i. m. 13–14.

12 Domokos László: i. m. 19–21.

13 Lásd bővebben: Marjanucz László: Szeged polgári csoportjai a XIX. században. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. 26. köt. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1998. 215–225.

újjáépítéssel párhuzamosan erősödött meg a helyi hivatalnokréteg.¹⁴ Ezek a bürokrata csoportok pedig saját mentalitásukat és értékrendjüket, valamint egyéni érdekeiket emelték a várospolitikára.¹⁵

Domokos nagy hiányosságként, s a gazdasági elmaradottság okaként jelöli meg a tényt hogy Szegeden – szemben a szintén alföldi Kecskeméttel, Debrecennel vagy Hódmezővásárhellyel – nincs kisbirtokos réteg. A város gazdasági élete fellendülésének szerinte a fölöstás és a tanyarendszer tervszerű fejlesztése a záloga. Ennek jegyében: „Fel kell parcellázni a város hetvenezer holdját és kiosztani a nép között, – ez az új idők jel-szava. Többször kifejtettem már azt a nézetemet, hogy a parcellázásnak tizenöt–hús évre beosztott, tervszerű keresztülvitele sokkal nagyobb jelentőségű feladat, mint a város rekonstrukciója volt a nyolcvanas évek első felében. Ha a városi nép a tanyai lakosság kisbirtokos elemeivel rászabadul a belterjes mezőgazdaságra, gyümölcs- és szőlőtermesztésre: a város ipari lakossága szinte el fog árasztatni feldolgozásra váró nyestertermények egész tömegével, új forrásokhoz jut a kereskedés, tudatos ipari politika mellett csakhamar megindul a gyártelepek rohamos építkezése. A városi lakosság falusias gazdálkodási rendszere rövidesen át fog alakulni; nagy gyümölcs- és gabonaexport, jelentős állattenyésztés, gyáripar és fejlett közlekedés fogja a nép munkaerejét lekötöni. A hivatalnoktársadalom pedig felszabadul a pótadók és városi illetékek roppant nyomása alól; a piac olcsóbb és bőségebb lesz, az iskolák fejlődése és szaporodása a Délvidék igazi gócpontjává fogja avatni Szegedet, amilyenek azt Reizner János¹⁶, a városnak hamar elfeledett, hű fia és monográfusa álmodta valamikor...”¹⁷

A város – vallja Domokos László – a középkori kiskirály, Csák Máté, illetve a cári Oroszország gyakorlatának megfelelően kiszipolyozza, s kvázi jobbgysorban tartja a kishaszonbérőit. Mindezek mellett a tulajdonában lévő több mint hetvenegyezer katasztrális hold földet passzíválja, kivonja a gazdasági termelésből. Szeged feladata, hogy bérőiből alakítsa ki a „kis-

14 Vö. Tamasi Mihály: A régi szegedi gazdasági elit. 1870–1944. Szeged, 2001. 9–88. (főleg 43–60.)

15 Domokos László: i. m. 18–19.

16 Reizner János (1847–1904) Szeged főjegyzője, majd a szegedi múzeum és könyvtár első igazgatója, a város történetírója. Fő műve a négy kötetes (és még egy forráskötettel kiegészített) Szeged története (1893–1900). Domokos László rokona: anyai nagynénjének férje.

17 Domokos László: i. m. 16

birtokos osztályt”, amelyre alapozva aztán megszervezhetné – pontosabban újjászervezhetné – saját gazdálkodási rendszerét és társadalmi szervezetét. A kisajtott árendás, zsellér népességet (akik „túrt jobbágyok”) érdekeltté kell tenni a minőségi és modern fölművelésben, ugyanakkor rávezetni arra, hogy mind gazdasági, mind etikai értelemben állítson elő új értéket.

„A föld – olvashatjuk a pamfletben – arra való, hogy bennszülött családok örök tulajdonába menjen át és így alapjává váljék a családok felvirulásának és boldogulásának. Fokozni kell a szegedi nép ambícióját és produktivitását, piacot kell adni a tanyának, hogy megmutassa gazdag kincseit, a fölművelőnek érdekeltséget kell adni az anyaföld gondozásában, hogy iránta való mondhatatlan szerelme értéktermelő tényezővé alakulhasson át. Ez pedig egyetlen módon érhető el csupán: ha a város lemond jobbágytartó középkori uralmának további fenntartásáról és megalkotja a maga városi társadalmának gerincét a kisbirtokos osztályt.”¹⁸

A parcellázás ütemét a következőkben ismertetett módon javasolta a kötet írója. Az első évben ötezer katasztrális hold kerülne kiosztásra öt-tíz holdas kis birtoktestekben. A következő négy évben már csak három-ezer-négyezer hold közötti terület kerülne felosztásra évente. Az öt éven keresztül folytatott parcellázás után öt év szünet következne, amely során lehetőség lenne a tapasztalok összegzésére, valamint a megindult és sikeresen termelő gazdaságok működésének eredményeként stabilizálódhatna az újonnan létrejött kisbirtokos réteg. A föld többnyire azok kezébe kerülne, akik eddig bérlőként művelték. Hogy pedig ne aprózódjon el a földterület – és jöjjön létre életképtelen törpebirtok-rendszer –, a birtok családi tulajdon lenne. Ez a városnak is előnyökkel járna, hiszen a részletekben sok éven át törlesztett fölbirtok-vételár a modern pénzgazdaság vagyontételeként, aktív tőkeként jelentkezne, szemben a hagyományos holt tőke jellegű földtulajdonnal.¹⁹

A tanyai gazdálkodás az intenzív mezőgazdasági kultúrákra alapozódik. „A szegedi föld nagyobb része kertgazdaságra alkalmas, a homok kitűnő talaj a szőlőkultúra számára, viszont a nehéz fajsúlyú fekete föld paprika- és zöldségtermelésre, továbbá intenzív szemtermelésre való. Arra kell tehát törekedni, hogy a megművelhető földterület 5–10 holdas darabokban kisgazdák és egyes családok kezébe jusson, akik

18 Domokos László: i. m. 23–24.

19 Domokos László: i. m. 13–32.

rajta élnek az örökföldön, személyes érdekeltséggel hozzá és házilig állítják ki az annak megműveléséhez szükséges kézi- és igásertőt.”²⁰

A feketeföld elsősorban a paprika, a zöldségek és a szemes növények termesztésére, míg a homok a gyümölcsfák, a szőlő és a dísznövények nevelésére alkalmas. A haszonállatok közül hagyományosan tartott ló, szarvasmarha és juh mellett a sertés, a baromfi (tyúk, lúd, kacs), a nyúl és a selyemhernyó tenyésztését is szorgalmazni kell. Domokos elképzelésében Szeged környékén zajló növénytermesztés és állattenyésztés szakmai és infrastrukturális hátterét a városnak kell biztosítani: növénykísérleti telep, gazdasági szakiskolák, mintagazdaságok létesítésével. Ezek mellett a mezőgazdasági áruk feldolgozására városi tulajdonban álló közüzemeket kell alapítani: paprikamalmot, pincegazdaságot, halastavat, selyemgubó- és halfeldolgozó üzemet. Kiemelt fontosságú a város központjában egy fedett vásárcsarnok építése.²¹

A szegedi tanyavilágból a megtermelt árunak minél hamarabb be kell jutnia a városba. Egyrészt, hogy a szegediek élelmiszerszükségleteit biztosítsa, másrészt, hogy Szegeden – és közlekedési csomópont lévén: a vasúton – keresztül az ország más vidékeire is eljusson. Ezen törekvéseket szem előtt tartva szükséges Domokos szerint a Szeged környéki tanyai kisvasút vonalának mielőbbi kiépítése. A vasútnak olcsónak, gyorsan kivitelezhetőnek és alacsony üzemköltségűnek kell lennie (erre a legalkalmasabb a villamos energiával működtetett). A kis és könnyű szerelvényekkel (legfeljebb három–négyvel) közlekedő járat óránkénti indulása és sűrű (egy–két kilométerenkénti) megállóhely-hálózata indokolt. A tervezett útvonala szerint a Kálvária sugárúton (illetve a szabadkai úton) jut be városba, ahol a nagykörúton keresztül egyik irányba Felsővároson át egészen Tápéig lehetne eljutni, míg a másik irányba haladva a központi vasútállomásra vezet a vonal.²²

Domokos László munkája – mint az talán a fentiekből is kitűnik – érett és kidolgozott koncepció a szegedi gazdaság modernizálására.²³ Közép-

20 Domokos László: i. m. 57.

21 Domokos László: i. m. 57–61.

22 Domokos László: i. m. 53–55.

23 A könyv külön érdekessége, hogy nem csupán a magyar (és szegedi) viszonyokat ismerteti, de a nemzetközi tendenciákat is. Így például a szerző hivatkozik a rizs termesztésének hatékonyságát és a növény genetikai állományát vizsgáló Isaburo Nagai (1887–1971) japán kutató akkori legújabb – természetesen Európában is közreadott – eredményeire.

pontjában a termelékenység és a hasznosság elvének kizárólagos hangsúlyozása helyett az értéket – mind gazdasági, mind erkölcsi értelemben vett értéket – teremtő ember áll. Domokos László csaknem száz évvel ezelőtti megfontolásai és javaslatai a huszonegyedik században is érvényesek lehetnek, hiszen a fenntartható fejlődés jegyében napjainkban is sokat hallhatunk az önnfenntartó település (illetve az önnfenntartó régió) koncepciójáról.

*Megjelent a Szeged című folyóirat
2013. évi 11. számában (57–59. old.).*

Az identitásszerveződés kérdései a magyar zsidó polgár családkban

Esettanulmányok a huszadik század első feléből

Gerő András *A zsidó szempont* című tanulmányában sajátos módon értelmezi a magyar zsidó identitástudat tizenkilencedik–huszadik századi megjelenését. Úgy véli ugyanis, hogy – különös és szinte abszurd módon – a kérdéskörrel kapcsolatban használatos fogalmi kereteket az asszimiláció és disszimiláció tengelyéről más paradigmába – a „zsidó nemzsidó”, a „zsidó zsidó” vagy a „nem úgy zsidó zsidó” kategóriák hármasságára – szükséges helyezni. A „zsidó nemzsidó” csoportba tartozik Gerő szerint például a zsidó származású magyar kommunisták csoportja – Kun Bélától Gerő Erőn át Rákosi Mátyásig – éppúgy, mint a magát etnikailag magyarnak, felekezetiileg már jóval keresztelkedése előtt katolikusként tartó Radnóti Miklós. „Zsidó zsidónak” számít a történész szerint az, aki izraelita származású, valamint mind a kulturális és nemzeti (ha ez utóbbi fogalom egyáltalán használható a zsidóság esetében, hiszen maga a zsidóság sem vélte magát – legalábbis Izrael Állam létrejöttéig – egységes nemzetnek), mind a vallási közösségnek tagjaként élt. A „nem úgy zsidó zsidó” kategóriába Gerő András mások mellett Fraknoi Vilmos történészt, katolikus püspököt, valamint Hazay Samu (született Kohn Sámuel) báró honvédelmi minisztert, tábornokot hozza példaként, akik zsidó származásúak voltak, s az 1938 és 1944 közötti magyarországi zsidótörvények és zsidórendeletek szerint is annak minősültek volna, noha társadalmi és közéleti funkciójuk a keresztény – sőt: „úri” – (közép) osztályba pozícionálta őket, s ráadásul ők maguk sem érezték magukat zsidónak.¹

1 Gerő András: *A zsidó szempont*. In: *Uő: A zsidó szempont*. Budapest, 2005. 119–160. (az általam leírtakról: 155–160.)

Tanulmányomban négy életút rövid ismertetésével igyekszem illusztrálni a fentebb megfogalmazottakat. Sík Sándor piarista pap és Sík Endre kommunista politikus, valamint a magyar költő Radnóti Miklós és a magyar neológ főrabbi Kecskeméti Ármin életútja jól példázza azt az előző bekezdésben vázlatosan körülírt és Gerő által „nyelvi-szemantikai abszurdumnak” nevezett jelenséget, amely az egyén identitásszerveződésnek komponenseit és eredményét – a sajátosan kettő magyar zsidó identitást – elválasztja a jogi és állami kategóriáktól. És ennek csak egyik oka a faji alapon meghozott embertelen törvények fogalomrendszere. A magyar társadalom – a dualizmuskori hatalmi elit befogadó politikai nemzet-konceptiója ide vagy oda – már a zsidóemancipáció (1867, 1895) korától kezdve – mint az Kovács M. Mária kutatásaiból kiderül² – megkülönböztette és szó szerint listázta a zsidóságot. Ez a kollektív magatartás képezte aztán az 1880-as években, majd 1920 után, végül az 1930-as évek közepétől föllobbanó – és végül a pusztításba torkolló – magyarországi antiszemitizmus társadalmi, gazdasági és politikai alapját.

Sík Sándor (1889–1963) költő, műfordító, irodalomtörténész, akadémikus piarista szerzetes volt, akit Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter 1929 végén nevezett ki a szegedi egyetemre a magyar irodalomtörténet tanárává. Sík 1930 és 1944 volt Szegeden professzor, s ezekben az években széles tanítványi kört alakított ki.³ Versek, drámák, hitbuzgalmi írások és tudományos művek egyaránt nagy számban születtek Sík Sándor tollából. Így például 1936-ban *Szent magyarság* címmel jelentek meg elmélkedései az Árpád-házi szentekről. Az 1930-as években *A menyeyi dal* és az *István király* című darabjait is bemutatták. 1941-ben jelent meg az összes verseit tartalmazó gyűjtemény. Eközben Pázmány Péterről, Vajda Jánosról, Móra Ferencről is alapvető tanulmányokat írt. 1943-ban adta ki *Esztétika* című háromkötetes (*A szépség, A mű és a mű-*

2 Vö. Kovács M. Mária: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között. Budapest, 2001. 21–71.

3 Sík Sándor életrajzáról, művészi és tudományos pályájáról több monografikus igényűnek tekinthető földolgozás is született: Baróti Dezső: Sík Sándor. Budapest, 1988.; Szabó János: A modernizáció keresztelőlétől a tragikus optimizmusig. Sík Sándor vázlatos pályarajza. In: A százgyökerű szív. Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából. Vál., s. a. r., jegyz.: Szabó János. Budapest, 1993. 401–447.; Rónay László: Sík Sándor. Budapest, 2000.

vész, *A művészet*)⁴ munkáját, valamint a *Himnuszok könyve* című műfordításkötetét, amelyben az ókori és középkori keresztény himnuszköltészetből válogatott.

Sík Sándor 1944 őszén Szegedről Budapestre ment. Az ostromlott városban piarista szerzetesársaival együtt menekülteket, üldözötteket és rászorulókat segített lelkileg és anyagiilag egyaránt. Komoly lelkipásztori munkát végzett ezekben a nehéz időkben. Az államszocializmus éveiben a katolikus folyóirat, a *Vigília* szerkesztőjeként és a Kegyes Tanítórend (a piarista szerzetesrend) magyarországi tartományfőnökeként tevékenykedett.

Sík Sándor és Radnóti Miklós (1909–1944) mester és tanítvány viszonya, s a – lévén Sík katolikus pap, szó szerinti – „atyai” barátsága közismert.⁵ Az ókori történetíró Plutarkhosz óta sajátos műfaj a párhuzamos életrajz, s Sík és Radnóti kapcsán is kínálkozik lehetőség néhány párhuzam megvonására. Úgy vélem, az egyik legfontosabb ezek közül a származás. Sík Sándor szülei – már születése előtt – az izraelita vallásról a katolikusra tértek. Radnóti – eredeti nevén Glatter – Miklós szülei zsidók voltak, s a költő (Gyarmati Fannival együtt) 1943-ban keresztelkedett meg. A katolicizmus első beavató szentségét – egyáltalán nem véletlenül – éppen kedves professzora, Sík Sándor szolgáltatta ki neki. (A másik jelentős közös életrajzi momentum lehet a gyermekkori haláltrauma, mindkettejük esetében a tudatalattiba szorulva. Idősebb Sík Sándor és Winternitz Flóra három kisgyermekét temette el Sík Sándor világrajövele idején, a skarlát vitte el őket. Radnóti születésekor édesanyja – Grosz Ilona – és ikertestvére halt meg.)

Közös – Radnóti kifejezésével élve – „életproblémájuk” volt tehát a zsidó származás. Sík Sándort – bár katolikus pap és piarista szerzetes volt – a szélsőjobboldal támadta miatta az 1930–1940-es években. Radnóti Miklósnak pedig tragikus módon az életébe került ez az „életprobléma”. Amikor azonban előveszünk egy Sík- vagy Radnóti-kötetet nem föltétlenül a zsidóság jut eszünkbe. Leegyszerűsítve a dolgot: Sík Sándorról a modern katolikus líra és tudomány, Radnótiról a modern magyar költészet. S hogy

4 Vö. Máté Zsuzsanna: Sík Sándor – a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta. Szeged, é. n. [2005]. 193–237.

5 Vö. Miklós Péter: Radnóti Miklós és Sík Sándor kapcsolatáról. In: „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó.” Szegedi Radnóti-konferenciák. Szerk. Olasz Lajos és Zelena András. Szeged, 2010. 143–150.

mennyire volt tudatos és mélygyökerű Radnóti kapcsolódása a magyar kulturális és poétikai tradícióhoz?

Magyar identitásának markáns megnyilvánulása Komlós Aladárhoz írott – s a *Napló*ba is átemelt, meglehetősen sokszor idézett – 1942. május 17-i levelében olvasható.

„A szobám falán három »családi kép« van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik »nem bennfentes« látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem a közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: »a nagybátyád?« vagy »a rokonod?« Igen, – felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy-, vagy dédnagyatyáim ők. S rokonom a hitévtávtó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. [...] Zsidóságomat soha nem tagadtam meg, »zsidó felekezeti« vagyok ma is (majd később megmagyarázom, miért), de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőségem« meghatározójának. Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. Ilyenek a tapasztalataim. Lehet, hogy nincs így, én így érzem és nem tudnék hazugságban élni. A zsidóságom »életproblémám«, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különböző magyar költő vagyok, rokonaimat felsoroltam s nem érdekel (csak gyakorlatilag, »életileg«), hogy mi a véleménye erről a mindenkori miniszterelnöknek. [...] Ezek kitagadhatnak, befogadhatnak, az én nemzetem nem kiabál le a könyvespolcra, hogy mars büdös zsidó, hazám tájai kinyílnak előttem, a bokor nem tép rajtam külön nagyobb mint más, a fa nem ágaskodik lábujjhegyre, hogy ne érjem el gyümölcsét. Ha ilyesmit tapasztalnék, – megölném magam, mert másként, mint élek, élni nem tudok, s mást hinni és másképp gondolkodni sem.”⁶

6 Radnóti Miklós: *Napló*. S. a. r. Radnóti Miklósné. Budapest, 1989. 209–210.

Szinte kísérteties, de néhány évvel korábban – az első zsidótörvény kodifikálásakor, 1938 karácsonyán – hasonló tartalmú naplójegyzetet írt Sík Sándor is.

„Néhány hét múlva 50 éves leszek: eddig soha még álmomba se jutott eszembe, hogy még ilyen is lehet, hogy magyarságomat kétségbe lehessen vonni. 10 éves voltam, mikor megtudtam, hogy szüleim valamikor születésem előtt zsidók voltak; de azóta egy percig se jutott eszembe, hogy ebből ilyen következtetést is lehet levonni. Az életem nyitott könyv, megmondtam, és benne tucatnál több valóságos könyv is: azokból mindenki napnál világosabban kiolvashatja magyarságomat. [...] Semmi, de semmi közösséget a zsidósággal érezni nem vagyok képes. Sajnálom szörnyű sorukat, amelybe ma jutottak, de pontosan úgy, ahogyan sajnálom a négerek amerikai üldözését vagy a szovjet áldozatait: emberi együttérzésből. [...] A zsidó szellemből csak az Újtestamentum és a zsoltárok állnak közel hozzám, az Ószövetséget sohase szerettem, soha, nem is értettem. [...] Fajilag nincsen bennem egy csepp magyar vér sem: nem vagyok keverék: tiszta vér. És mégis: nincs bennem semmi, amit magyarnak ne éreznék mindentül. [...] Magyar vagyok, az lennék, akkor is, ha a magyarságnak nem kellenék: ez nálam nem program, hanem tény: nem tudok másképp érezni! – Lehet, hogy ez így törvényszerű, lehet, hogy kivétel vagyok, nem tudom, nem is keresem: én így vagyok, én ez vagyok – nem változtathatok rajta. [...] Tehát kénytelen vagyok azt mondani: mondhatnak az emberek vagy törvények amit akarnak, se az öntudat tényén, se a meglévő külső tényeken nem lehet változtatni: magyar vagyok, maradok, a zsidósággal a világon semmi közöm.”⁷

A két idézett szövegrésznek számos hasonló és párhuzamba állítható eleme van. Mind a gyermekkorától katolikus kereszténynek nevelt Sík, mind a katolicizmussal fiatalkorától szimpatizáló és a zsidósághoz felnőttkorában inkább tartózkodóan viszonyuló Radnóti roppant bizonytalansága olvasható ki ezekből a sorokból. Az egyéni identitás kialakulásában meghatározó szerepe van a szociális és kulturális miliőnek. Sík Sándor esetében ez a vidéki Magyarország (Gödöllőn éltek), a magyar kulturális hagyomány és a katolicizmus. Radnótinál a nagyváros (Budapest), ahol – családjában, majd nevelő rokonainál – alig-alig tapasztalta meg az izraelita

7 Sík Sándor naplójegyzetei (1938 karácsony). A százgyökerű szív... i. m. 205–208.

vallás előírásait és annak közösségteremtő funkcióját. Míg a konfesszionális princípium Sík esetében a katolikus vallásban adott volt és, mint látjuk (hiszen a papi hivatást választotta), determináló tényezővé vált, addig ez Radnóti Miklósnál, ha nem is hiányzott teljesen, de korántsem volt ilyen erejű.

Mind eszmetörténetileg, mind pszichológiailag, mind mentalitástörténetileg érdekes és alaposabb átgondolást igénylő jelenség, hogy Sík és Radnóti – szinte kényszeresen – magyarázzák és bizonyítják magyarságukat. Sík Sándor az imént citált naplóbejegyzéseit az első zsidótörvény elfogadása után vetette papírra: egy külső – politikai, jogi, történelmi – esemény hatására, de érzékelhetően belső igényből. Radnóti esetében némileg más a helyzet. Levelében (már túl a megbélyegzésen, a kirekesztésen, a munkaszolgálaton) éppen azt bizonygatja, hogy miért nem ír – a többszöri fölkérés ellenére – a Komlós Aladár szerkesztette Ararát című magyar zsidó évkönyvbe. Személyes és poétikai önmeghatározásának problémáiról vall szenvedélyesen, mégis szinte objektív tárgyilagossággal.

Említett szövegekben Sík Sándor is, Radnóti Miklós is kínos részletességgel veszi végig azokat az elemeket („vérségi”, „faji”, „szellemi”, „lelki” stb.), amelyek a zsidósághoz, illetve a magyarsághoz köthetik őket. Konklúziójukban mindketten *expressis verbis* a magyar történelmi, nyelvi, kulturális tradícióhoz tartozónak vallják magukat. Ez egyébként az asszimilálódott és akkulturalódott magyar zsidóságnak tipikus önértelmezése, amelynek tükrében méginkább magyarázhatatlan a magyarországi zsidóság korlátozása, gettósítása, majd deportálása, hiszen ez a közösség – származástól, vallástól függetlenül – vitathatatlanul magyarnak érezte magát, s értetlenül állt a kirekesztés előtt.

Úgy vélem, az a momentum is érdemes lehet továbbgondolásra, hogy Radnóti szobájának falán ott függ Arany János portréja, s munkaszolgálati alkalmával is visz magával Arany-köteteket. Ráadásul Sík Sándor eredetileg Arany János *Koszorú* című folyóiratának földolgozását javasolta neki doktori témaként. S később Radnótinak sokáig kellett gyözködnie profeszszorát a témaváltás elfogadására, hogy végül Kaffka Margit művészi fejlődéséről írhatta meg doktori értekezését.

A zsidó és/vagy magyar identitás és közösségi tudat kapcsán megfogalmazott reflexióikban Radnóti és Sík egyaránt úgy véli, a magyar állam jogi

eszközökkel, adminisztratív úton igyekszik elvitatni tőlük magyarságukat, illetve kitaszítani őket saját (részben öröklött, részben önként választott) nemzeti és kulturális közösségükből, a magyarságból. Sík Sándor esetében a zsidó származás – ez az „életprobléma”, ahogy Radnóti fogalmazott – enyhébb következményekkel járt, mint Radnóti Miklós és számos magyar zsidó sorstársa esetében, hiszen katolikus papként mentesült a zsidótörvények alól, így elkerülte az üldözést is.

Mint arra Ferencz Győző⁸ és – újabban megjelent tanulmányában – Lengyel András⁹ is rámutatott, Radnótinak a zsidósághoz, mint vallási, nemzeti, szociológiai közösséghez való viszonya roppant összetett és bonyolult. A zsidóság magyarországi asszimilációja a tizenkilencedik században indult, s sajátos magyar zsidó identitástudat jelent meg az évszázad közepére, illetve második harmadára.¹⁰ A polgári jogok tekintetében az egyenjogúságot a magyarországi izraelita vallásúak 1867-ben kapták meg, de felekezeti recepiálásukra csak 1895-ben került sor.¹¹ A zsidóság asszimilációjának sajátos modellje érvényesült Magyarországon. A vallási (az 1868. évi szakadás után létrejött neológ, ortodox és status quo ante csoportok) és nyelvi megosztottság által egyaránt töredezett magyarországi izraelita közösségekben a többségi társadalomhoz való viszonyulás tekintetében eltérő magatartásformák alakultak ki.¹²

A magyarországi zsidóság asszimilációjáról Bibó István a következőket írta: „A zsidók egyéni asszimilációja a zsidóemancipáció előtt is, különösen pedig azóta a legkülönbözőbb pontokon folyt és folyik, természetesen nem önmagában a levegőben, hanem mint minden asszimiláció, valamilyen valóságos, konkrét társadalmi közegen keresztül. Ilyen közelebbi asszimilációs közeg, kisebb, konkrét közösség nem egy, hanem nagyon is sokféle volt és van: a megkeresztelkedés, a kereszténység vallási közösségeibe való belépés, az európai szabadgondolkodás közösségeiben és köreiben való

8 Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz. Budapest, 2005. 442–450.; 533–546.

9 Lengyel András: Radnóti identitás szerveződésének kérdéséhez. Forrás, 2009. 5. sz. 15–23.

10 Miskolczy Ambrus: Horn Ede. A magyar-zsidó nemzeti identitás forrásvidékén. Gödöllő, 2007.

11 Vö. Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság. Szerk. Varga László. Budapest, 2005.

12 Lásd bővebben: Frojimovics Kinga: Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon. 1868–1950. Budapest, 2008.

részvétel, erős és intenzív belső életű termelési, szakmai, foglalkozási, intellektuális és munkaközösségekbe való beletartozás, egy ország irodalmi, tudományos és művészeti közösségeiben való alkotó munka vagy részvétel, politikai és társadalmi mozgalmakban való részvétel, közszolgálat, társas élet, iskola, vidéki élet, összeházasodás, barátság, személyes kapcsolatok stb. Legerősebb asszimiláló közegek voltak Európa-szerte: a megkeresztelkedés, az iskola, az ún. társadalmi élet (ameddig jelentősége van vagy volt), a szakmai közösségekben, főleg a szellemi életben való részvétel és – időrendben utoljára, de jelentőségében mind döntőbben – a munkásmozgalom.”¹³

Közös vonásuk, hogy az asszimilációs közeg Sík Sándor és Radnóti Miklós számára egyrészt a katolikus vallás, másrészt a magyar szellemi (tudományos és irodalmi) élet volt. Merőben más – a Bibó által utolsóként említett – közeget választotta azonban Sík Sándor öccse. Sík Endre (1891–1978) – noha egy ideig ő is piarista papnövendék volt – a kommunista munkásmozgalomban vállalt tevékeny szerepet. 1945 után, mint egykori moszkvai emigráns, a magyar diplomácia egyik irányítója volt. A Kádár-rendszerben külügyminiszter lett és a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának tagja.

Az egyházi pálya (vagy a kereszténységgel létrejövő szoros kötődés), valamint a munkásmozgalomhoz való csatlakozás egyaránt tipikusnak mondható a huszadik századi magyar zsidó életstratégiákat vizsgálva. A keresztény teológia szerint a keresztség szentsége által új ember lesz a megkeresztelt, s mind a lelkiek terén, mind kánonjogi értelemben mindenben ugyanolyan, mint a közösség többi tagja. A kommunizmus ideológiája elvetette a nacionalizmust, s így nyelvi, nemzeti, származási, kulturális, vallási különbség nélkül volt nyitott.

Sík Sándor és Radnóti Miklós számára – persze eltérő mértékben – a katolikus egyház, Sík Endre számára pedig a munkásmozgalom adta meg – legalábbis papírforma szerint – azt a közösséget, amelyben származásától (amit az államhatalom számon tartott) függetlenül lehetett önmaga. Radnóti egyébként a katolikus elköteleződés egyáltalán nem gátolta abban, hogy a baloldallal és a munkásmozgalommal is tartsa a kapcsolatot.¹⁴

13 Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Uő: Válogatott tanulmányok. 2. köt. Budapest, 1986. 729–730.

14 Vö. Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Budapest, 1967. és Ferencz Győző: i. m. 185–199.

Radnóti Miklós és a Sík-fivérek életstratégiájától merőben eltérő pályaképet mutat Kecskemét Ármin makói neológ főrabbi portréja. A saját magát magyar zsidónak tartó tudós rabbi irodalmi és tudományos munkásságával a magyarországi zsidóságot a magyar irodalmi, nyelvi, történeti és kulturális hagyományba helyezte. Az 1930-as évek elején, amikor a szegedi egyetemen magántanári habilitációjára sor került, a makói polgármester írt számára tanúsítványt, amelyben igazolta, hogy 1918–1919-ben távol tartotta magát és közösségét a forradalmi mozgalmaktól, s hogy 1920 után is végig elkötelezett magyar nemzeti szellemiségű tevékenységet fejtett ki.

„Nevezett – fogalmazott Nikelszky Jenő, a Maros-parti város első embe-
re 1930. március 24-én kelt levelében – 32 éves működése alatt mindvégig a közpolgári erények teljességéről és rendíthetetlen hazafiságáról tett tanúságot. Úgy egyházi, mint világi beszédeiből mindég a hazának szeretete sugárzott, ebben a szellemben nevelte az egyház iskolájának tanulóit és vezette egyháza híveit. A társadalmi és tudományos életben mindig nagy szerepet játszott, ebben a tevékenységében nagy ember- s tudányszerető férfiúnak mutatkozott. Munkásságával mindig arra törekedett, hogy embertársait jó szellemben: a polgári erények és a hazaszeretet szellemében vezesse és irányítsa. Tudományos munkásságával különösen nagy érdemeket szerzett. A forradalom és a proletárdiktatúra idejében állandóan Makón tartózkodott, ellene megbízhatósági és politikai szempontból kifogás fel nem merült, sőt ebben az időben is magát mindvégig hazafihoz illően viselte, amivel embertársai és hittársai előtt jó példát mutatott.”¹⁵

A makói neológ főrabbi 1941-ig – a harmadik zsidótörvény hatályba lépéséig – hirdethetett előadásokat a szegedi egyetemen: ókori filológiai és a zsidósággal kapcsolatos művelődéstörténeti órákat tartott.¹⁶

Kecskeméti Ármin 1874. április 21-én született Kecskeméten polgárosodott zsidó család gyermekeként, amelynek tagjai akkor már több mint száz éve a város lakói voltak.¹⁷ Édesapja Kecskeméti Jakab József, édesanyja Weisz Róza volt. Középiskolai tanulmányait 1883-ban kezdte

15 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára. A Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karának iratai. VIII. 2. 6. doboz 686/1929–30.

16 Vö. Miklós Péter: A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Tanulmányok Radnótiról, kortársairól és a szegedi egyetemről. Szeged, 2011.

17 Szabó Tamás: Kecskeméti Ármin. In: Péterné Fehér Mária – Szabó Tamás – Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét, 1992. 142.

a kecskeméti piarista gimnáziumban. 1887-től a budapesti Rabbiképző Intézet hallgatója volt. Húszéves korától jelentek meg nyomtatásban tudományos – elsősorban irodalmi és irodalomtörténeti – munkái.¹⁸

1896-ban szerzett bölcsészdoktori címet a budapesti tudományegyetemen, disszertációjának címe *A „zsidó” a magyar népköltészetben és színműirodalomban* volt. 1898-ban avatták rabbivá, s attól az évtől kezdve haláláig a makói neológ izraelita hitközség rabbijaként szolgált.¹⁹ Blau Lajoshoz, a Rabbiképző Intézet tanárához Makóról, nem sokkal a városba érkezése után, 1898. június 2-án írt levelében Kecskeméti Ármin a következőképpen fogalmazott. „Dolgaimról csupa jót írhatok. Remek hely. Itt öröm a munka méltányolás, kávod²⁰ jár nyomában, de nagy.”²¹

1900. október 23-án kötött házasságot Magyar Irmával. A házasságkötésre a szegedi zsinagógában került sor, ahol azonban nem a tudós szegedi főrabbi, Löw Immanuel, hanem Kecskeméti Ármin bátyja, Kecskeméti Lipót nagyváradi főrabbi adta őket össze. A fiatal házaspárnak 1901-ben ikergyermekei születtek. Kecskeméti György (†1944) újságíró, költő, műfordító apjához hasonlóan bölcsészdoktorátust szerzett, majd szerkesztette a *Symposion* című folyóiratot, később a *Pester Lloyd*ot, s munkatársa volt a *Századunknak* és a *Szép Szónak*. Kecskeméti Pál (†1980) politológus, szociológus, történész szintén a Századunk köréhez tartozott az 1920-as évek elején. Később Németországban, majd Franciaországban élt, végül a második világháború éveiben az Egyesült Államokban telepedett le. A kaliforniai Stanford Egyetem professzora, a cambridge-i Harvard Egyetem vendégprofesszora volt. Kiadta és népszerűsítette sógora, Mannheim Károly műveit. A Kecskeméti-fiúk jó kapcsolatban voltak olyan kiemelkedő jelentőségű és hatású magyar művészekkel, mint például József Attila vagy Bartók Béla.²²

18 Kecskeméti Ármin bibliográfiáját közzétette Scheiber Sándor. Scheiber Sándor: Kecskeméti Ármin zsidó történelmi munkái. In: Magyar-zsidó oklevéltár. 12. köt. 1414–1748. Szerk. Scheiber Sándor. Budapest, 1969. 6–12. Vö. Borsányi Ferenc: Bevezetés. In: Kecskeméti Ármin: A zsidó irodalom története. 1. köt. Bev. tan., bibl. Borsányi Ferenc. Budapest, 1944. V–XX.

19 Tóth Ferenc: A makói zsidóságról. Marosvidék, 2002. 1. sz. 3–9.; Tóth Ferenc: A zsidó hitfelekezetek. In: Makó története 1920-tól 1944-ig. Szerk. Tóth Ferenc. Makó, 2004. 472–473.

20 Kávod (héber) = tisztelet, megbecsülés.

21 Scheiber Sándor: i. m. 14.

22 Péter László: A Kecskeméti-fiúk. In: Uő: Makói kis tükör. Makó, 1985. 94–96.

Kecskeméti Ármin 1921-től tagja volt a Rabbiképző Intézet „vezérlő bizottságának”. Az intézetbe később – egykori tanára – Blau Lajos igazgató meghívta tanárnak, azonban a fizetéssel járó anyagi bizonytalanság miatt nem fogadta el az állást. Blaunak Makóról 1930. május 9-én írt levelében olvashatjuk: „A hivatalosan megszabott keretek közt anyagi küzdelemmé változna az életem, amitől – kivált 32 év működés után – ment kívánnék maradni. A hivatalos föltételek még a tisztességes létminimumot sem biztosítanak számomra.”²³ Kecskeméti Ármin évtizedekig végzett kutatómunkáját és lelkesi teendőit idős korában, az 1940-es években már egyre nehezebben tudta ellátni súlyosbodó szembetegsége miatt. A makói főrabbról a Vermes Ernő újságíró (a nemrégiben elhunyt judaizmus-kutató Vermes Géza édesapja) összeállításában megjelent *Csanád vármegye tíz évvel Trianon után* című kötetben a következőket olvashatjuk. „Egyházi működésén kívül, melyben mint kiváló hitszónok tűnik ki, élénk irodalmi tevékenységet is fejt ki.”²⁴

Kecskeméti Ármin nyilvánosság előtt utoljára 1944 januárjában jelent meg, amikor Szegeden Löw Immánuel köszöntötte kilencvenedik születésnapján. 1944 nyarán a makói gettó lakóival együtt őt is deportálták.²⁵ A holokauszt áldozataként hunyt el az ausztriai Strasshofban 1944-ben, halálának időpontja és körülményei nem ismertek. A zsidóüldözés idején Makón (ahol a város és Csanád vármegye zsidóságának történetét is megírta és megjelentette) – Borsányi Ferenc szavaival – „könyvtárát, kéziratait, szinte vakon is fáradhatatlanul írott feljegyzéseit az utcára dobták, elégették...”²⁶ A tudós makói főrabbi főbb művei: *A zsidó irodalom története. 1–2. köt.* Budapest, 1908–1909.; *A zsidók egyetemes története a babyloniai fogságból való visszatéréstől napjainkig. 1–2. köt.* Budapest, 1927.; *A csanádmegeyi zsidók története.* Makó, 1929.; *Izrael története a bibliai korban.* Budapest, 1942.

Kecskeméti Ármin könyvei és cikkei tanúsága szerint magyar zsidó identitású volt, s a magyar nemzet tagjaként élt és vélhetően annak részeként tekintett saját (neológ) vallási közösségére is. Ennek ellenére a ma-

23 Scheiber Sándor: i. m. 16.

24 Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Csanád vármegye és az egyelőre egyesített Arad- és Torontál vármegyék revíziós emlékalbuma. Összeállította Vermes Ernő. 1929. 88.

25 Vö. Urbancsok Zsolt: A makói zsidóság a vészorkorszakban. In: Makó története 1920-tól 1944-ig. Szerk. Tóth Ferenc. Makó, 2004. 269–302.

26 Borsányi Ferenc: i. m. XX.

gyar állam szervei előbb jogaiban korlátozták, majd annak képviselői a pusztulásba hurcolták. Berkovits György *Két magyar történelem* című kiváló esszéjében – amelyben zsidó származású apjának és a magyar paraszti gyökerű egykori apósának személyes sorsát mutatja be párhuzamosan – megfogalmazza, hogy „a zsidóság történelme azt bizonyítja, senki sem tagadhatja meg zsidó voltát, legfeljebb ideig-óráig, aztán úgyis visszazsidósítják őket, ha le akarnak velük számolni, és ebben előljár minden rendű és rangú diktatúra”.²⁷

A tanulmányomban bemutatott életpályák sajtosan magyar zsidó utak. Mind a négy, a fentiekben röviden ismertetett esetben a magyar nemzethez asszimilálódott – ennek következtében (legalábbis részben) magyar identitású – szereplővel találkozunk, akik közül hárman szakítottak – mind nyelvi-kulturális, mind konfesszionális szinten – a zsidósággal, egyikük pedig – a mentalitás mellett az életforma szintjéig – megmaradt benne.

Sík Sándor katolikus papként, testvére, Sík Endre kommunista politikusként „oldódott föl” a többségi magyar nemzetben. Mindkét esetben fontos, hogy sem a katolicizmus, sem a munkásmozgalom nem kötődik nemzethez, mind a kettő „egyetemes” és „internacionalista”, s mindkettőben a közösség szabályait betartó és annak céljaiért küzdő egyéni cselekedet a kulcsfontosságú, nem pedig a nyelvi vagy nemzeti hovatartozás.

Radnóti Miklós – és ez a munkámban hosszasan idézett Komlós Aladárhoz írott leveléből is kitetszik – a magyar poétikai hagyományban és a nyugati (keresztény) kulturális tradícióban helyezte el önmagát és alkotásait. Kecskeméti Ármin a magyar nemzethez szervesen kapcsolódó neológ izraelita irányzat rabbijaként kulturális és etnikai szempontból magyar, felekezeti szempontból zsidó volt.

Az 1940-es években mind a négyen megszenvedték a zsidóüldözést. Kecskeméti Árminnak és Radnóti Miklósnak – noha mindketten magyaroknak tartották magukat – az életébe került zsidó származása. Sík Endrének bujkálnia kellett. Sík Sándor, mint keresztény felekezet lelkésze ugyan mentesült a zsidótörvények hatálya alól, de származását neki is számon tartották...

27 Berkovits György: *Két magyar történelem*. In: *Uő: Egy modern amodern*. Budapest, 2003. (7–97.) 31.

*Megjelent A család egykor és ma
(Szerk. Barna Gábor, Kiss Endre. Szeged – Budapest,
OR-ZSE Kaufmann Dávid Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoport –
SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014.)
című kötetben (211–221. old.).*

A politikai katolicizmus mint a társadalmi modernitás szimptomája Magyarországon a tizenkilencedik–huszadik század fordulóján

A politikai katolicizmus magyarországi megjelenése a tizenkilencedik század utolsó évtizedéhez, az egyházpolitikai törvények becikkelyezéséhez kötődik. A mozgalom az 1890-es Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződő „elkeresztelési rendelet” kiadása és a Néppárt 1895. januári megalakulása között bontakozott ki. Aztán pedig a nyíltan klerikális irányultságú és jelentős mértékben katolikus egyházi befolyás alatt álló szervezet az 1896 és 1918 közötti időszakban a magyar politikai paletta érdekes színfoltjaként működött. A politikai katolicizmus magyarországi megjelenése azonban nem merült ki csupán a katolikus egyház vezetőinek társadalmi változásokra adott reflexióiban, vagy a már említett politikai párt megszervezésében és hagyományos működtetésében. Elsőként a magyar politikai életben a politikai katolicizmus ideológusai és reprezentánsai a modern politika eszköztárához nyúlva igyekeztek saját programjukat és törekvéseiket érvényre juttatni. A dolog pikantériáját adja, hogy miközben a katolikus politikai mozgalom magabiztosan és jól bánt a társadalmi és politikai modernizáció által kialakított struktúrákkal és jelenségekkel, sajátosan antimodernista programot fogalmazott meg, s modernizmus-kritikáját a modernitás eszközrendszerével kommunikálta és közvetítette az általa megszólítani kívánt társadalmi rétegek és csoportok felé.

Csáky Albin 1890. februárjában adta ki rendeletét „a keresztelési bizonylatok kölcsönös megküldéséről”. Ezzel megismételte és megerősítette Trefort Ágoston 1884. évi hasonló tartalmú intézkedését.¹ A rendelet értelmében pénzbírsággal volt sújtandó az a lelkész, aki más felekezethez

1 Mann Miklós: Trefort Ágoston élete és működése. Budapest, 1982. 127–138.

tartozó gyermeket keresztelt meg, és erről nyolc napon belül nem küldött bizonylatot a megkeresztelt vallása szerint illetékes lelkésznek anyakönyvezés végett. A rendelet a magyar katolikus egyházi és világi elitben általános felháborodást keltett és katolikus sajtókampány indult a végrehajtása ellen. Sőt, a római katolikus egyház feje is hallatta hangját az ügyben. XIII. Leó pápa 1890. július 3-i Ferenc Józsefnek írott levelében kifejtette, hogy ezt a – szerinte a házassági és vallási szabadságot sértő – rendeletet katolikus pap nem hajthatja végre. Róma püspöke szerint ugyanis ez a miniszteri szabályozás a katolikus klérust arra kényszeríti, hogy „az eretnekeknek mintegy átadja azok lelkét, kiknek megváltására isteni küldetése van”.

Emiatt a főpapi állásfoglalás miatt azonban bírságolások és bírósági perek tömege volt kilátásban, amelyeket a kormány mindenképpen el akart kerülni, ezért gyorsabb és hatékonyabb megoldást keresett a vegyes házasságokból származó gyermekek vallásának megállapítására. Csáky javasolta, hogy a vegyes házasságok esetében tegyék kötelezővé az állami anyakönyvezést, így a gyermekek vallásának megállapítása a törvény szerint történhet, függetlenül attól, hogy milyen felekezet lelkésze keresztelte meg és milyen felekezet keresztelési anyakönyvében szerepelt. Ezt az elképzelést azonban sem az uralkodó, sem Szapáry Gyula miniszterelnök nem támogatta. Mindketten a hatályban lévő 1868. évi LIII. törvénycikk további alkalmazást tartották ildomosnak. Ennek a törvénynek a 12. paragrafusa a következőképpen fogalmaz: „A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiak atyjoknak s a leányok anyjoknak vallását követik. A törvénnyel ellenkező bármely szerződés, térítvény vagy rendelkezés ezentúl is érvénytelen, és semmi esetben se bírhat jogerővel”.²

A fenti rendelkezés ellenére azonban a katolikus egyház minden vegyes házasság esetében a nem katolikus féltől reverzálíst (írásos nyilatkozatot, amelyben kötelezettséget vállal, hogy a házasságból születendő gyermekeket katolikus vallásra keresztelteti és őket a katolikus hit és erkölcsstan törvényei szerint neveli) kérte. Ez a katolikus gyakorlat – bár ellenkezett a törvénnyel – nem zavarta a kormányt. Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt nem vontak felelősségre egyetlen katolikus papot sem reverzális kérése vagy elkeresztelés miatt. A helyzetet bonyolította, hogy Magyarországon nem volt egységes házasságjog sem, hiszen a házasságjog tradicionálisan

2 Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1836-1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 507.

– és ezzel magától értetődően – felekezeti ügy volt, amelybe a kormánynak vagy az állami bíróságnak nem volt beleszólása. Vegyes házasságok esetén ez is problémát okozott, hiszen míg a katolikus kánonjog nem ismeri a válás fogalmát, addig a protestáns és az ortodox felekezetek egyházjoga – bizonyos szigorú feltételekkel – megengedi a különválást. Így a vegyes házasságok esetében egyáltalán nem volt elhanyagolható szempont, hogy melyik vallás egyházi bíróságának joghatósága alá tartoznak majd a házaspárok.

Az „elkeresztelési rendelet” volt a szikra, amelynek hatására a katolikus elkötelezettségű politikai erők szervezkedése megindult 1890-ben.³ De a katolikus egyház vezetői és politikai befolyással is rendelkező hívei nem értettek egyet a szabadelvű kormány és parlamenti többség jónéhány intézkedésével, törvénytervezetével. Így a vallás szabad gyakorlását indítványozó, az izraelita felekezet bevett felekezetté nyilvánítását célzó vagy a kötelező állami anyakönyvezést és a polgári házasságjogot (benne a bíróság által kimondható válással) bevezetni kívánó törvényjavaslatokkal. A konzervatív és a katolikus egyházhoz kötődő politikai és társadalmi csoportok és a kabinet közötti ellentét Wekerle Sándor kormányfősége idején mélyült el.

Wekerle 1892. novemberi kormányalakításakor Szilágyi Dezsőt – ahogy a korabeli parlamenti képviselők nevezték a „nagy cséplőgépet” – bízta meg az igazságügyi minisztérium vezetésével. Szilágyi igazgatási és polgárjogi reformjai (az esküdtbíráskodás bevezetése, a törvényszéki szervezet és az örökösödési jog korszerűsítése stb.) mellett elkötelezettje volt a kötelező állami anyakönyvezésnek és a felekezeti szempontból semleges civil házasságjogi kódex megalkotásának is. A miniszterelnök ezeket a törekvéseket – a vallásgyakorlat szabadságát és az izraelita felekezet recepcióját biztosító törvénytervezetekkel együtt – támogatta, s kormányprogramjába is beillesztette. XIII. Leó pápa ezt a programot elfogadhatatlannak és a harcot elkerülhetetlennek nevezte. Az egyházfő antiliberális nyilatkozatai és magyar katolikus főpapok konzervatív álláspontja mozgalmat indított meg az alsópapság körében. A városi és falusi plébánosok a szószékről és a templomok előtt tartott nagygyűléseken fejtették ki a kormány javas-

3 Az egyházpolitikai vitákról bővebben: Hanák Péter: Társadalmi és politikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. In: Magyarország története. 1890–1918. Első kötet. Szerk. Mucsi Ferenc. Budapest, 1988. 73–107.

lataival kapcsolatos kritikájukat – nem egyszer vallásüldözésnek nevezve a kormányzó szabadelvűek egyházpolitikáját. Erre reagálva a kormány 1893. áprilisában rendeletet adott ki, amely tiltotta, hogy politikai gyűléseket istentisztelettel kapcsoljanak össze.

Ebben a – társadalom minden rétegében jelentkező és ellentétet generáló – kiélezett helyzetben az uralkodó sajátosan viselkedett. Ferenc József hivatalosan – és a kommunikációban ezt markánsan hangsúlyozva – semleges kívánt maradni, a gyakorlatban azonban informálisan az ellenállást támogatta, s főrendiházi hívei körében támogatókat keresett a katolicizmus politikai mozgalmának. XIII. Leó 1893 szeptemberében Constanti hungarorum kezdetű körlevelében kifejtette véleményét a magyarországi egyházpolitikai ellentétekről. Fontosnak tartotta a pápa, hogy a magyar katolikus egyház tartson nagygyűléseket, igyekezzen befolyást szerezni a politikai életre és – a katolicizmus iránt elkötelezett – jelölteket állítani a parlamenti választásokon. A katolikus sajtó erősítését és a gyermekek vallásos nevelését tartotta a véleményátadás és hitterjesztés legmegfelelőbb és leghatékonyabb módjának. A magyar politikai elit nagy része felháborodott: külső hatalom illetéktelen beavatkozásának minősítvén Róma püspökének enciklikáját. A klérus azonban határozottan kifejezésre juttatta, hogy egyetlen törvényes felsőbbségnek az Apostoli Szentszékét tartja. S – még ha ez konfliktust is szül, vagy büntetést is von maga után – inkább a pápa rendelkezéseit követi, semmint a magyar állam – a katolikus egyház morálteológiájával és kánonjogával kétségtelenül ellenkező – törvényeit betartsa.

A politikai életben – akárcsak az 1870-es évek elején – ismét az egyházpolitikai viták okoztak liberális és konzervatív ellentétet és ilyen alapú polarizálódást. A közjogi vélekedéstől és az alkotmányos helyzet interpretálásától függetlenül valláserkölcsei és világnézeti alapon közelítette meg a kérdést a politikusok és az országgyűlési képviselők nagy része.⁴ Mint mindig a politikátörténetben, az egyházpolitikai törvények esetében is megindult a kompromisszumkeresés. Az állami anyakönyvezés kapcsán például három tábor alakult ki. A status quo csoport az 1868. évi törvény változatlan fenntartását és alkalmazását javasolta. A részleges állami anyakönyvezés hívei csak a vegyes házasságok esetében tették volna kötelezővé az állami anyakönyvi kivonat használatát. A kormány befolyásosabb tagjai

4 Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon. 1867–1944.* Budapest, 1999. 49–58.

– és őket követve a szabadelvűek többsége – azonban a kötelező állami anyakönyvezés és a polgári házasságjog bevezetése mellett foglaltak állást.

A liberális kormánypártnak ezek az egyházpolitikai törekvései kohéziós erőként hatottak az egyébként heterogén konzervatív politikai körökre. Alapvetően két konzervatív tábor alakult ki a valláspolitikai reformokra való reakcióként, amelyek aztán az együttműködés lehetőségét is vizsgálni kezdték. Kérdés azonban, hogy ez az együttműködés mennyiben volt társadalomtörténetileg determinált és mennyiben az aktuális politikai légkör szülte – valláserkölcsi alapon álló – ad hoc jellegű kooperáció. Felvetődik, hogy egyáltalán beszélhetünk-e tényleges, világnézeti érték- és politikai érdekközösségen alapuló együttműködésről, vagy csak a katolikus klérus különböző szintjeinek holdudvarát és politikai akciórádiuszát rekonstruálhatjuk.

Az egyik csoport a katolikus egyházi elit és a szabadelvű kormány főrendiházi ellenzéke volt. Nagybirtokos, aulikus, személyükben és tradícióikban az uralkodóhoz kötődő született és/vagy hivatali arisztokraták. A katolikus püspöki kar mellett közéjük tartozott több főnemesi nagybirtokos család. Például a magyarországi Habsburg főhercegi dinasztia, a Zichy, a Batthyány, az Esterházy, a Wenckheim és az Apponyi család több tagja. A másik csoportot az alsópapság által vezetett középréteg alkotta (amely a Horthy-korszakban domináns szerepet igénylő „úri középosztálynak” lehetett a megelőző generációja). De ide tartoztak a városi kishivatalnokok, kisiparosok és állami alkalmazottak is. Sőt, a katolikus politikai szervezetnek, a Néppártnak egyik fő bázisa a vidéki mezővárosi és falusi parasztpolgári és nagygazda réteg volt. Ez a társadalmi csoport ugyanis – ingatlanvagyonra, földtulajdonra vagy mezőgazdaságból származó jövedelme alapján – már a választópolgárok közé tartozott, kötődött azonban az archaikus hierarchiákhoz és társadalmi képletében a véleményformáló erők legfontosabbika az egyház volt.

Az első három egyházpolitikai törvény⁵ bevezetése után a katolikus politikai és közéleti erők aktívabb szervezkedésbe kezdtek. Mire 1895-ben

5 1894. évi XXXI. törvénycikk (A házassági jogról). 1894. évi XXXII. törvénycikk (A gyermekek vallásáról). 1894. évi XXXIII. törvénycikk (Az állami anyakönyvekről). In: *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1894-1895. évi törvénycikkek.* Budapest, 1897. 174–214.

a másik két egyházpolitikai törvény⁶ is hatályba lépett, már országsszerte működő pártot szerveztek a politikai katolicizmus képviselőit.

A Néppárt 1895. január 28-án alakult meg Budapesten az Esterházy-palotában. A párttal alakulás a fentebb leírt két csoport formális együttműködési kereteit is meghatározta. A párt hatvanhetes közjogi alapállásra helyezkedett – ezt fejezte ki lapjának címe is (*Alkotmány*) – és céljai között a liberális államgépzet reformját és a türelmes nemzetiségi politikát is megfogalmazta.⁷ De a politikai csoport legfontosabb célkitűzése – a katolikus egyház hivatalos álláspontjával összhangban – az egyházpolitikai törvények revíziója – gyakorlatilag eltörlötése – volt.⁸ A párt az agrárius érdekeket nyíltan képviselte, antiliberalis és antikapitalista gazdaságpolitikai programjával elnyerte a kisbirtokosoknak és a parasztpolgároknak a támogatását. A Néppárt már a szervezés időszakában nagy szerepet szánt a sajtótevékenységnek, s ennek jegyében több országos és regionális lapot adott ki, illetve nyert meg szándékai propagálására. A már említett *Alkotmány* mellett például a *Magyar Állam*, a *Magyar Néplap*, a *Hazánk*, a *Kelet* vagy a *Kárpáti Lapok* is a néppárti politikai alapelveket népszerűsítette. A Néppártot – erkölcsileg is és anyagilag is – nagyban támogatta a katolikus főpapság. Bár a püspöki kar korporatív nem állt ki az organizáció mellett, a legtöbb főpap – legalább informálisan – támogatta azt. Néhány megyés püspök azonban politikai cikkekben és körlevelekben is üdvözölte és ajánlotta hívei támogatásába a katolikus irányultságú politikai csoportot. Így például Steiner Fülöp (Székesfehérvár), Zalka Miklós (Győr) vagy Schopper György (Rozsnyó).⁹

A párt elnökévé Zichy Nándort választották, de befolyásos tagja volt még a szervezetnek Zichy János, Zichy Aladár, Esterházy Miklós Móric és Rakovszky István is. A párttagok között számos katolikus papot találunk, többségük a lelkipásztorokodó alsóklérushoz (plébánosok, káplánok, hitoktatók), kisebb részük az egyházi középréteghez (apátok, esperesek, szemi-

6 1895. évi XLII. törvénycikk (Az izraelita vallásról). 1895. évi XLIII. törvénycikk (A vallás szabad gyakorlásáról). In: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1894-1895. évi törvénycikkek. Budapest, 1897. 305–315.

7 Magyarországi pártprogramok. 1867–1919. Szerk. Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc. Budapest, 2003. 164–166.

8 A magyar polgári pártok programjai. 1867–1918. Szerk. Mérei Gyula. Budapest, 1971. 148–162.

9 Szabó Dániel: A Néppárt megalakulása. Történelmi Szemle, 1977. 2. sz. 169–208.

náriumi tanárok) tartozott. Zichy Nándor pártjának ars politicáját határozottan és egyértelműen fejezte ki: „Ezen katolikus néppártnak a katolikus igazságot kell érvényesítenie Magyarországon, s el kell söpörnie azokat a hibás felfogásokat, amelyek az országot szerencsétlenné tehetik.”¹⁰ Életrajzírója és egykori képviselőtársa, Bonitz Ferenc nem sokkal halála után így írt Zichyről: „A nyilvános nagy népgyűlések rendszerét mondhatni ő honosította meg politikai pártjaink életében, mert ami eddig e téren tapasztalható volt, az legfeljebb a választási kampányok idején tartani szokott választógyűlésekre szorítkozott...”¹¹

Már a Néppárt megalakulásával egy időben megindult országos szervezetének kiépítése. Létrehoztak – budapesti székhellyel – egy központi szervező irodát, amelynek vezetésével Molnár János komáromi plébánost bízta meg. Felállítottak irányításával egy szervező bizottságot is, amelynek legalább havonta egyszer kellett üléseznie és koordinálnia kellett a vidéki alapszervezetek megalakulását. Az országos pártszervezet gyors kiépítésének érdekében 1895 februárjában a Religio című katolikus lapban felhívás jelent meg, amely minden katolikus – hitbuzgalmi, karitatív, egyéb – egylet, egyesület, szervezet jelentkezését kérte (a vezető nevének, címének és a vármegye, valamint az országgyűlési választókerület feltüntetésével). Ebből jött létre aztán egy országos adatbázis és a katolikus társadalmi szervezetre alapozva szervezték meg a Néppárt helyi csoportjait.

Nem sokkal később, 1895 júliusában – a Hazánk című orgánum hasábjain – a párt kérte tagjait és szimpatizánsait, hogy ellenőrizzék a választói névjegyzékeket és ha szükséges, éljenek a jogorvoslati lehetőségekkel. A késődualizmus kori kormányok jellemző taktikája volt az „ellenzékcsökkentés”: a választásra jogosultak közül igyekeztek kihagyni azokat, akik vélhetően nem a kormányzó Szabadelvű Pártot támogatnák voksukkal. 1895 augusztusában minden plébániának és minden – a nyilvántartásában szereplő – katolikus egyesületnek tájékoztató propagandaanyagokat küldött a Néppárt központi irodája. A Mit akar a Néppárt? és a Hogyan szervezzünk országszerte Néppártot? című brosrák szerzője Molnár János volt. A füzeteket a magyar mellett szlovák, német és horvát nyelven is megjelentették. Ezzel a párt a hagyományosan a katolikus valláshoz kötődő nemzetiségek felé is nyitott. Formálisan minden katolikus plébánián

10 Idézi: Csapodi Csaba: Zichy Nándor élete és politikája. Budapest, 1993. 114.

11 Bonitz Ferenc: Gróf Zichy Nándor. Élet- és jellemrajz. Budapest, 1912. 329.

magalakult egy néppárti csoport, de a szervezet fő bázisát a Felvidék és a Dunántúl katolikus lakossága adta.¹²

A vidéki pártszervezetek alakítása mellett megindult a katolikus körök és népkörök szervezése. Így tehát a politikai katolicizmusnak kettős szervezethálózata alakult ki. A Néppárt szervezői és tagjai a politikai tér aktoraiként jelentek meg és véleményüket markáns politikai üzenetként is megfogalmazták, elhelyezvén a pártot a magyar politikai palettán. Ezzel paralell a civil szférában – a politikamentesség látszatát keltve – megalakultak a katolikus körök is. Míg 1894-ben hetvennyolc katolikus egyesület működött Magyarországon, addig ezek száma 1896 őszére elérte háromszázhatet. Összehasonlításként: az – aránylag jól szervezett – ellenzéki függetlenségieknek hetven, míg a kormányzó liberálisoknak tíz civil egyesületük, olvasókörük működött. A katolikus olvasókörök, egyletek ugyan nem voltak politikai szervezetek és ilyen jellegű tevékenységet nem is folytattak, működésük során – színdarabok bemutatásával, előadások és felolvasások szervezésével, lapok és könyvek előfizetésével stb. – terepet adtak a konzervatív katolikus politikai eszmeiség terjesztésének. Ezen csoportokat fogta össze az 1898-ban megalakult Katolikus Körök Országos Szövetsége (amely később Katolikus Egyesületek Szövetsége néven működött).

Miután a Néppárt – elsőként a magyar politikai pártok közül több-kevesebb sikerrel megkísérelt egy hierarchikusan felépülő és intenciózus kampányt folytató korszerű tömegpártot megteremtteni – szervezeten és magabiztosan nézett az 1896. évi országgyűlési választások elé.¹³ Kilencvenhárom választókerületben nyolcvanhét jelöltet állított. Nem volt ugyan megszokott a dualizmuskori politikai praxisban, de a Néppárt jelöltjeinek több mint fele – ötvennégy százaléka – helyi jelölt volt, s csak kisebbség részét választották központilag. A jelöltek negyvenegy százaléka katolikus pap volt, ez hatványozottan meghaladta a többi párt színeiben jelöltként induló lelkészek arányát. A pártnak tizennyolc parlamenti képviselője volt az 1896 és 1901 közötti országgyűlési ciklusban. A legjobb eredményt – harminchárom mandátummal – 1906-ban érte el a Néppárt, s csatlakozott is a koalíciós kormányhoz, amelyben a vallás- és közoktatásügyi tárcát tölthette be.

12 Szabó Dániel: A Néppárt az 1896. évi országgyűlési választásokon. Századok, 1978. 730–756.

13 Pesti Sándor: Az újkori magyar parlament. Budapest, 2002. 278.

1910-ben már jóval szerényebb eredménnyel szerepeltek a néppárti jelöltek. Ennek egyik oka a politikai katolicizmus modernebb, kevésbé klerikális ágának, a keresztényszocializmusnak a – Giesswein Sándor nevével fémjelzett – magyarországi megjelenése volt.¹⁴ Másik – fontosabb – oka lehetett a Néppárt pozícióvesztésének, hogy 1910-ben a koalícióból kiábrándult polgárok inkább a rendpártiság jelszavával kampányoló Nemzeti Munkapártra voksoltak. S ehhez kapcsolódott még, hogy az egyházpolitikai törvények revíziója – hatályba lépésük után másfél évtizeddel – elavult politikai célkitűzéssé és okafogyott, kiüresedett jelszóvá vált.

A Néppárt országgyűlési választási eredményei (1896-1910)¹⁵

Választás éve	Képviselők	
	száma	aránya (százalékban)
1896	18	4,36
1901	25	6,05
1905	25	6,05
1906	33	7,99
1910	13	3,14

A Néppárt modern politikai eszköztárral élt. A néppárti képviselők parlamenti felszólalásaikban tudatosan és tervszerűen fogalmazták meg üzeneteiket, amelyeket tényleges és lehetséges választóikhoz igyekeztek eljuttatni. Így például felhívták a figyelmet a képviselőház üléstermében a választói névjegyzék összeállítása körüli bonyodalmakra, a felvidéki szlovák nemzetiségűeket érintő asszimilációs politika visszásságaira – amelybe persze (mivel a katolikus szavazók fő támogatói voltak a katolikus politikai erőnek) Néppárt-ellenesség is vegyült a kormány részéről – vagy a gyári munkások kilátástalan élet- és munkakörülményeire. A néppártiak aktív parlamenti tevékenységét Perczel Dezső belügyminiszter is elismerte Molnár János egyik interpellációjára adott válaszában:

14 Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon. 1890-1950. Budapest, 1977. 11–92. és Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. 1903–1923. Budapest, 1977. 22–63.

15 Dobszay Tamás – Estók János – Salamon Konrád – Szerencsés Károly – Tombor László: Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története. 1848–1998. Budapest, 1998. 76–105.

„...az oroszlánrész az interpellációkból a néppárt itt ülő tisztelt tagjaira esik.”¹⁶

1898. február 16-án a képviselőházban Molnár János interpellált a belügyminiszterhez. Kérdése az volt, hogy tudott-e a miniszter arról, hogy a Trencsén megyei csaczi főszolgabíró – járványveszélyre hivatkozva – betiltott egy a helyi katolikus kör által tartandó rendezvényt. A műkedvelő színelőadáson egy szlovák nyelvű darabot adtak volna elő, amelyet ünnepi vacsora követett volna. A néppárti képviselő – Benyács Istvánnak, a csaczi katolikus kör elnökének levelére hivatkozva – állította, hogy a betiltás – mondvasínált indoka mellett – oka a kör katolikus elkötelezettsége és szlovák nemzetiségi jellege volt. Molnár János határozott és gunyoros hangnemben bírálta a liberális kormánypártot. „Ugyan kérem, vessék le az álarcot és mondják meg nyíltan, bátran, férfiasan, hogy önök valóságos katoliko-fóbiában szenvednek, mert cselekedeteik, intézkedéseik ezt mutatják...”¹⁷

Egy héttel később – február 23-án – a komáromi plébános ismét a belügyminiszterhez fordult képviselőházi beszédében és a trencsényi alispán felelősségre vonását követelte. Mint elmondta, február 12-én – három nappal a katolikus kör tervezett szlovák nyelvű színelőadása előtt – a csaczi szabadelvű kör bált rendezett, amelyen Trencsén megye alispánja és a csaczi járás főszolgabírójával Gajáry Géza és Ráth Péter kormánypárti képviselők is részt vettek. Akkor még ragályos betegségről szerinte szó sem volt, ezt csak később kreálták a katolikus szlovákok összezejövetelének megakadályozására. Molnár úgy vélte, hogy a kormány még a közigazgatás segítségét is igénybe vette a Néppárt és a katolikus politikai megnyilvánulások súlyának csökkentésére, amely szerinte kicsinyeskedő és jogsértő. „...erősen meg vagyok győződve róla, hogy itt semmi egyébbel, mint kicsinyeskedéssel határos, sőt azt messze túlhaladó zaklatással állunk szemben. Miért? Mert azon szegény csacziak először katolikusok, másodsor néppártiak.”¹⁸

„Azután mióta van eltiltva Magyarországon – vetette fel Molnár János –, hogy egy egészen tiszta tót községben ugyanazon község tót ajkú lakói

16 Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenharmadik kötet. Hiteles kiadás. Budapest, 1898. 144.

17 Uo. 48.

18 Uo. 143.

ne rendezhessenek a saját anyanyelvükön műkedvelői színi előadást abban az országban a hol törvényileg van biztosítva a nemzetiségek nyelvének joga?”¹⁹ A szlovák szavazók iránti gesztusként értékelhetjük az előbb idézett mondatokat, a felvidéki vármegyék szlovák ajkú katolikusai alkották ugyanis a Néppárt legstabilabb támogató rétegét és azon vidéken voltak a legerősebb néppárti választókerületek is. Perczel Dezső válaszában visszautasította a szlovákellenesség vádját, s biztosította Molnárt, hogy mind az alispán, mind a szolgabíró jogszerűen járt el, mert – mint ironikusan megfogalmazta – „a halálozások és járványok fellépése olyan, mint a billiárdon a gixer”.²⁰

Molnár János 1898. március 26-án a választói névjegyzékkel kapcsolatban szólalt fel a képviselőházban. Olyan tendenciát vélt ugyanis felfedezni, hogy a választói névjegyzéket a kormány megbízottjai önkényesen állították össze, az annak alapját képező – vagyoni és egyéb – cenzust pedig ugyanígy határozták meg. A pap képviselő sorolta a példákat az ország minden területéről – főleg azokból a régiókból, ahol a Néppártnak erős társadalmi bázisa volt –, ezzel párt országos szervezettségét is demonstrálva a parlamenti erők előtt. Nyitra, Trencsén, Pozsony, Komárom, Sopron és Veszprém megyei példákkal támasztotta alá állításait. Információit és adatait a Néppárt vagy a katolikus körök helyi szervezeteinek vezetőitől vette, akiknek hozzá írt leveleiből hosszasan idézett is hozzászólásában. „A ki azt mondja nekem, hogy a miket felhoztam és még sok egyéb a mit elhallgattam a nép elszegényedésének a következményei, s talán azért maradtak ki a névjegyzékből, mert a birtokból kiestek attól azt fogom kérni, hogy ne tartson engem olyan végtelenül együgyűnek és tudatlannak, mert ezen adatok is meggyőzhették a t. házat arról, hogy itt tisztán és kizárólag erőszakos eljárásról, jogtiprásról és jogfosztásról lehet csak szó.”²¹ A kormány ezzel próbálta csökkenteni az ellenzék – és benne a Néppárt – potenciális szavazóinak számát. Molnár János a kabinetet a választói névjegyzék manipulálásával vádolta, amelynek célja – ahogy fogalmazott – nem volt más, mint „hogy látatlanul, szép csendesen legyenek elsöpörve a földszínéről a néppártiak és ez kevesebb pénzbe is kerüljön”.²²

19 Uo. 143.

20

21 Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Tizennegyedik kötet. Hiteles kiadás. Budapest, 1898. 304.

22 Uo. 305.

1897. július 15-én Rakovszky István néppárti képviselő a gyári munkások aggasztó helyzetére és életkörülményeire kívánta felhívni a kormány figyelmét parlamenti beszédében. Előadta, hogy a munkások rossz szociális körülmények és nem megfelelő lakásviszonyok között élnek, s amúgy is alacsony bérüket munkaadójuk gyakran visszatartja és csak késedelmesen fizeti meg. Példákat is említve részletezte, hogy gyakori a munkásokkal szembeni erőszak, amit az állami rendvédelmi szervek elnéznek, sőt asszisztálnak is hozzá. Nem szocialista alapon, hanem a keresztényi szolidaritás jegyében bírálta a munkás és a tőkés közötti gazdasági kapcsolat rendezetlen és egyenlőtlen voltát. „Én nem vagyok képes azt felfogni – fogalmazott Rakovszky –, miként egyeztethetik össze a nagy tőkepénzesek, kik mind liberálisok, a szabadság, az egyenlőség és a testvériség elvével.”²³

Rakovszky István felszólalásában kiemelte a munkás bérének megfizetése, valamint a tőkés társadalmi és gazdasági rend családokat és egészséget veszélyeztető jellegének a problematikusságát. Ezzel hangoztatva a XIII. Leó pápa által – a *Rerum novarum* kezdetű apostoli enciklikában – megfogalmazott aggályokat. „Én nem vagyok a politikai érettség azon magaslatán, hogy én azt felfogni képes lennék, de azt látom, hogy az egyenlőség, testvériség elvéről ezeknek az uraknak nagyon furcsa fogalmuk van. És azt látom, hogy ők nem tudnak felemelkedni azon evangéliumi igazsáig, mely azt mondja: a mit te nem akarsz, hogy neked tegyenek, azt ne tedd másnak se, hozzá fűzve a szeretet tanát: adok nektek egy új törvényt: úgy a hogy titeket szeretlek, úgy szeressétek egymást; nem emelkedtek fel az evangélium magaslatára, mely azt mondja: méltó a munkás a bérére, ha nem zsarolják össze a milliókat a munkás verejtékéből, nem törődve ezzel, hogy tönkretesznek családokat, egészséget, életet.”²⁴ Ezek a sorok is igazolják, hogy a magyarországi Néppárt kapcsolatban állt a politikai katolicizmus európai irányzataival, s azok – a katolikus egyház szociális tanításán alapuló – törekvéseit kisebb-nagyobb mértékben magáénak is vallotta.

23 Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Nyolczadik kötet. Hiteles kiadás. Budapest, 1897. 234.

24 Uo. 234.

A képviselőház tagjainak foglalkozás szerinti megoszlásának aránya 1905-ben²⁵ (százalékban)

Foglalkozás	Az egész képviselőház	A Néppárt képviselői
Földbirtokos	30,2	12
Ügyvéd	20,1	28
Állami hivatalnok	26,2	12
Pap	0,6	32
Vállalkozó	3,2	8
Újságíró, tanár	9,5	4
Szabadfoglalkozású	0,6	0
Egyéb fehérgalléros	1,2	4
Bérmunkás	0,6	0

A Néppárt képviselői között – az országgyűlésben résztvevő lelkészek arányát jóval nagyobb mértékben – találunk katolikus papokat, akik a lelkészkedő alsó- és a kisebb egyházigazgatási funkciókat ellátó közép-papsághoz tartoztak. A néppárti képviselők jelentős része ügyvédi gyakorlatot folytatott vagy irodát tartott fenn, s a lelkészeket kivéve – kvázi a korabeli társadalmi követelménynek megfelelően – szinte a párt mindegyik képviselője jogvégzett volt. De találunk a frakcióban hírlapírót, gyógyszerészt és (az állami alkalmazottak, hivatalnokok közé sorolt) katonatiszteket is.²⁶

Összegzésként csak megerősíthetjük azt a tézist, amely szerint a politikai katolicizmus megjelenése Európában mindig a társadalmi modernitás egyik szimptomája.²⁷ Véleményünk szerint a politikai katolicizmus térnyeréséhez két elengedhetetlen feltétel szükséges. Az egyik a szekularizált, felekezetiileg neutrális állam, amelyben nincs államvallás vagy de iure preferált egyház. A másik a képviseleti parlamentarizmus, amelynek – mint a modern politikai struktúra intézményének – eszközrendszerével élve a katolikus politikai csoportok párttá szerveződnek és a választáso-

25 Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: i. m. 349. és A Szövetkezett Balpárt arcképcsarnoka. 1905. január 26. Budapest, 1905. 203–230.

26 Pap József: „Két választás Magyarországon” Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. Aetas, 2007. 1. sz. 5–31.

27 Vö. Török Gábor: Ahol a bal (volt?) a jobb. A skandináv pártrendszer a komparatiztika tükrében. I-II. Politikatudományi Szemle, 1991. 2. sz. 105–118. és 3. sz. 145–168.

kon részt véve képviselői mandátumokhoz, azaz politikai befolyáshoz jut(hat)nak.²⁸

Magyarországon a politikai katolicizmus az 1890-es években jelentkezett és a Néppárt 1896 és 1918 között kisebb-nagyobb érdekérvényesítő erővel ugyan, de részt vett a politikai élet alakításában. A néppárti szervezők és politikusok éltek a modern politikai eszközökkel. Magyarországon elsőként tömegpártot akartak szervezni, tudatosan alakították ki programjukat, kiválasztották és megszólították – megkísérelve megnyerni őket – potenciális választóikat. Felismerve a kommunikációs forradalmak utáni lehetőségeket példátlanul progresszív sajtópropagandát folytattak. Megszólították a magyarországi – nyugati katolicizmushoz kötődő – (német, szlovák és horvát) nemzetiségeket. Nyitottak a civil társadalom felé: olvasókörök, katolikus egyletek szervezésével (is) igyekeztek politikai nézeteiket terjeszteni.

A magyarországi politikai katolicizmus és a Néppárt tevékenységének érdekességét adja, hogy a modern eszközrendszer és a hathatós kommunikációs kampány végső politikai célja alapvetően modernitásellenes volt. Az egyházpolitikai törvények revíziójának igényével egy archaikus (és konzervatív) társadalom és jogrendszer iránti vágy került megfogalmazásra – egy polgárosuló társadalomban, modern politikai eszközökkel és kommunikációs módszerekkel.²⁹

*Megjelent a Tradíció és modernizáció a XVIII-XX. században
(Szerk. Bodnár Erzsébet, Demeter Gábor.
Budapest, Hungarovox Kiadó, 2008.)
című kötetben (168–177. old.).*

28 Miklós Péter: A katolicizmus és a politikum kapcsolatának eszmetörténeti hátteréhez. In: Hatvan. Tandi Lajos köszöntése. Szerk. Békési Imre. Szeged, 2007. 202–208.

29 Vö. Fazekas Csaba: Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon. Múltunk, 2002. 3–4. 427–476.

Ortutay Gyula Tömörkény-képe

Ortutay Gyula (1910–1978) – a koalíciós évek és az államszocializmus korának vitatott megítélésű, ugyanakkor rendkívül meghatározó művelődéspolitikusa – néprajzkutató professzorként és iskolateremtő akadémikusként – elsősorban mint az összehasonlító népmese kutatás budapesti műhelyének megteremtője – került a magyar tudomány- és művelődéstörténeti hagyományba. Kevésbé közismert, hogy egyetemi éveiben – mint a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagja, s Radnóti Miklós, Baróti Dezső és Tolnai Gábor jóbarátja – maga is irodalmárnak készült. Versei jelentek, doktori értekezését pedig 1934-ben – pártfogója és atyai barátja, Sík Sándor biztatására – irodalomtörténeti témából írta: Tömörkény István munkásságából. A sikeresen megvédett disszertáció szövege még abban az évben megjelent – két különböző kiadásban is.

Ezerkilencszázharmincnyolcban megjelent doktori disszertációjában Ortutay Gyula mint „valóban elfeledett íróról” értekezett Tömörkény Istvánról.¹ Három évtizeddel később Bálint Sándor „Tömörkénynek valószínű reneszánszáról” írt.² A kultuszképződés szegedi momentumai (a békebeli Dugonics Társaság föllovasó üléseitől az idei év eseményeiig) és monumentumai (a szobortól a nevét viselő intézményekig) ugyan jelen voltak – és vannak – a Tömörkény halála óta eltelt csaknem egy évszázadban, de a kérdés újra és újra fölmerül: hol van a – illetve van-e – helye a százötven esztendeje született írónak az irodalmi hagyományban. Vidéki kismester egy szegedi szerkesztőségéből? A népi írók nagyhatalús előfutára? A tárcairodalom géniusza? A katonaélet krónikása?

1 Ortutay Gyula: Tömörkény István. Szeged, 1934. /Értekezések a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből, 15. köt./ (a továbbiakban: Ortutay Gyula, 1934) 5.

2 Bálint Sándor: Tömörkény István: Munkák és napok a Tisza partján. Délmagyarország, 1963. augusztus 19. 6. Kötetben: Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok. Budapest, 1981.

Hogy – leegyszerűsített módon – csak néhány értékelő megnyilvánulást említsek.

A fiatal – doktori műve befejezésekor huszonnégy éves – Ortutay Tömörkényt mint „néprajzi író” határozta meg, s jó érzékkel mutatta be prózaírói pályájának alakulásában a mintakövetés, az útkeresés és a saját hanghoz való megérkezés periódusait. Az alábbiakban Ortutay disszertációjának keletkezési körülményeit, valamint annak Tömörkényről és műveiről tett főbb megállapításait mutatom be.

Ortutay Gyula Radnóti Miklóssal, Baróti Dezsővel és Tolnai Gáborral együtt Sík Sándor legszűkebb tanítványi köréhez tartozott a szegedi egyetemen. A piarista szerzetes, költő, műfordító és irodalomtörténész professzor a négy szegedi fiatallal – hiszen mind (tizenegy másik társukkal együtt) tagjai voltak a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának – gyakran sétált a városban, illetve kirándult a környékben (Tápétól a város környéki tanyavilág központjaiig), valamint rendszeresen vendégül látta őket a szegedi piarista rendházban lévő szobájában őket, s „magánszemináriumokat” tartott nekik.³

Sík Sándor kedvelt tanítványai mind mesterüknél és atyai jóbarátjuknál írták doktori értekezésüket. Radnóti Kaffka Margit művészi fejlődéséről, Tolnai Erdély irodalmi életéről, Baróti Dugonics Andrásról, míg Ortutay Tömörkényről készítette el disszertációját. 1934 nyarára mind a négyen sikeresen megvédték értekezésüket. 1934. július 5-én a szegedi bölcsészkar akkori dékánja, Bartók György kimutatást küldött a rektori hivatalnak „a m[agyar]. kir[ályi]. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsész- és nyelv- és történettudományi Karán az 1933/34. tanévben kitüntetéssel: SUMMA CUM LAUDE eredménnyel bölcsészdoktori szigorlatot tett jelöltekről”.⁴ A lista tizenegy nevet tartalmazott, köztük Baróti (akkor még Kratochfill) Dezsőét, Ortutay Gyuláét, Tolnai Gáborét.⁵ (Radnóti akkor már hivatalos nevén, Radnóczi Miklós alakban szerepelt a dokumentumon, bár zárójelben megadták eredeti családnevét is.)

Mind a négyük doktori értekezése megjelent a védés idején. A korban az volt ugyanis a szokás, hogy a disszertáció nyomtatott formában is be-

3 Miklós Péter: A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Szeged, 2011. 19–63.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára. A szegedi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának iratai. VIII. 2. 8. doboz 609/1933–34.

5 Uo.

nyújtásra került az egyetemnek. Ebben tehát nincs semmi különös. Abban viszont igen, hogy (szinte?) egyszerre két kiadása is publikálásra került a dolgozatoknak. Az első edíció mint hivatalos egyetemi kiadvány, a doktori eljárás részeként, a második kiadás pedig mint a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma könyvsorozatának darabja. A kötetek nyomdai belívei azonosak voltak, a borítók azokban jelentősen eltértek egymástól: a „művkoll” kiadványainak borítóját Buday György metszetei díszítették. Mindegyik munka mindkét kiadása a szegedi Prometheus Nyomdában készült a Gizella tér 5. szám alatt.⁶

Az *Értekezések a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből* című sorozat tizenegyedik kötete volt Tolnai Gábor munkája (*Erdély magyar irodalmi élete*), tizenharmadik egysége Baróti Dezső könyve (*Dugonics András és a barokk regény*), tizenegyedik darabja Radnóti Miklós disszertációja (*Kafka Margit művészi fejlődése*), tizenötödik része pedig Ortutay Gyula értekezése (*Tömörkény István*). A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának sorozatában Tolnai Gábor műve a nyolcadik, Ortutay könyve a kilencedik, Baróti értekezése a tizedik, míg Radnóti disszertációja a tizenkettedik kötet volt. (Tolnai könyve 1933-ban, a másik három 1934-ben jelent meg.)⁷

Sík Sándor, a „művkollos” fiatal emberek témavezetője fontos és a tanítványaihoz közel álló témákat javasolt doktoranduszainak. Olyan témákat, amelyekkel – hosszabb-rövidebb ideig, elmélyülten, vagy csak felszínesen, de – maga is foglalkozott. Így volt ez Ortutay esetében is, amikor Tömörkény munkásságának összefoglalását bízta rá (hiszen Síknak szintén jelent meg kisebb munkája Tömörkényről).⁸ Ilyen jellegű földolgozás akkoriban már készült. Juhász Gyula a Dugonics Társaság kérésére 1929-ben áttekintette Tömörkény pályaképét (műve azonban csak 1941-ben került kiadásra), Rozgonyi Margit pedig a budapesti egyetemen nyújtott be a szegedi íróról – eredményesen megvédett – disszertációt 1932-ben.⁹ Ez utóbbi

6 Vö. Lengyel András: „Közkatonái a tollnak...” Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez. Szeged, 1999. 430–456.

7 Ortutay Gyula doktori értekezése utóbb az Írók, népek, századok (Budapest, 1960.) című kötetében is megjelent (25–105.).

8 Sík Sándor: Szegedi klasszikusok. Szerk. Péter László. Szeged, 1989. 5–10.

9 Juhász Gyula: Tömörkény István élete és művei. Szeged, 1941. 1–76.; Rozgonyi Margit: Tömörkény István. Budapest, 1932. 1–39.

munkának azonban – Ortutay szerint – „sem esztétikai, sem történeti szempontjai nincsenek”.¹⁰

Ortutay Gyula disszertációjában a Tömörkény-kritika, a Tömörkény-kutatás és a Tömörkény-recepció akkori állapotának áttekintése mellett az író életrajzának bemutatására is kísérletet tett. Bár azóta a biográfiai kutatások és a Tömörkény-filológia eredményei – most csak Kispéter András és Péter László eredményeire utalva¹¹ – több állítását megcáfolták, illetve pontosították, Ortutay munkája alapvető fontosságú és korszakos jelentőségű.

Értekezése elején Ortutay Gyula kutatása indoklásaként megfogalmazta, hogy Tömörkény írói egyénisége „irodalomszociológiai (a magyar társadalmi élet viszonya) és szellemtörténeti (a magyar szellemiség egyik tipikus és veszendő jelensége) szempontból figyelemre méltó probléma. De megérdemli a kutatást Tömörkény műfaj történeti, stílustörténeti szempontból is: a tárcanovellának egyik, egyebünnen meg nem ismerhető fejlődési vonalát kísérhetjük végig munkáiban. S az esztétikai mérlegelés is találhat a magyar novellairodalom történetében el nem hanyagolható értékekre Tömörkény kötetekben, újságcikkeiben”¹²

A disszerens Ortutay könyvében földézte Tömörkény szellemi környezetét, irodalmi orientációit, s a korabeli Szeged művészeti és társadalmi tendenciáit is. Kifejezetten hangsúlyozta, hogy Tömörkény irodalmi munkásságának elsődleges felülete a sajtó, s hírlapírói alapállásából kispróza műveit is a zsurnalisztikai teljesítmény- és esztétikai igény jellemzi a huszadik század első éveit, erre alapozva érik be aztán az a tömörkényi stílus, amely – ugyan továbbra is elsősorban az újságok hasábjain, de – már szépirodalmi igénnyel és formavilággal párosul.

Az előbbieket jegyében a Rózsa Sándorról és a Ráday-korról szóló Tömörkény-írások és a betyárhistóriák, valamint a *Betyárlegendák* (1898) című kötet kapcsán olvashatjuk Ortutay munkájában a következőket. „Erő-

10 Ortutay Gyula: Tömörkény István. Szeged, 1934. /Értekezések a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből, 15. köt./ (a továbbiakban: Ortutay Gyula, 1934) 22.

11 Kispéter András: Tömörkény István. Budapest, 1962. 1–299.; Péter László: Tömörkény világa. Budapest, 1997. 1–216. – Tömörkény kortársi értékeléséről és az irodalomtudomány recepciójáról közölt válogatást Lengyel András: Hajnali sötétben. In memoriam Tömörkény István. Szerk. Lengyel András. Budapest, 2005. 1–366.

12 Ortutay Gyula, 1934. 23–24.

sen ponyvaízűek, amellet elnagyoltak, lomposak, sokszor pusztán adatszerűek. Csak néha csillan meg az ábrázolásban, a kompozíció gyors, drámai befejezésében valami Tömörkény írói képességeiből.”¹³

Az 1900-as évekre azonban Tömörkény – fejtette ki Ortutay – megtalálta a sajtóműfajok világának előnyeit és azokat integrálni tudta alkotói technikái közé. A tárca műfaja adta lehetőségekkel élve tökéletesítette elbeszélő módszerét: tudta a terjedelmi és tematikai korlátokat, s az azokból eredő szikárságot eszközként használta (kerülte az indokolatlan bőbeszédűséget és terjengősség nincs – szemben az anekdotázó kedvű Mikszáthtal). Ugyanakkor – éppen a hírlapi keretek miatt – prózai szövegei magyarázóak és didaktikusak (amelyek különösen kötetbe rendezve zavaróak, elsősorban a sok ismétlés miatt), ráadásul gyakran figyelhető meg bennük „hírlapi pongyolaság” és „újságírók szellemeskedés”.¹⁴

Ortutay Gyula Tömörkény István „népiességét” a németországi *Heimatkunst*nak az 1890-es és az 1930-as évek között jelentkező népi és nacionalista irodalmi irányzatának törekvéseihez hasonlította. A mozgalmat – amely az irodalomtól a képzőművészeten át a tudomány világáig hatott – Berlin szellemi tekintélye megtörésének igénye és konzervatív kritikai szemlélet jellemezte. Ezzel párhuzamosan – vélte Ortutay – Tömörkény a nagyváros elidegenedésével a vidék személyességét, a polgárság és a munkásság modernitásával a parasztság archaizmusát és romlatlanságát helyezte szembe – utóbbiakat jelölve meg értékként.¹⁵

Közvetlen hatást – pontosabban ösztönzést – föltételezett Ortutay Mikszáth Kálmán Szegeden írott művei, valamint Cserzy Mihály és Békefi Antal szövegei részéről. „A szegedi népies irodalomnak kétségtelenül jelentősége volt Tömörkény munkásságában. Azonban ezt a hatást inkább ösztönzésnek nevezhetnénk, amely az írókat az idegen témák felől a saját kifejezéséhez segítette, megindította benne az öntudatosodás folyamatát.”¹⁶

Tömörkényre, mint az „ábrázolás művésze” tekintett Ortutay. „Ha Tömörkénynek a valósággal szemben álló írói attitűdjét s így írói alkátának természetét akarjuk meghatározni, az immanens, tendenciátlan ábrázol-

13 Ortutay Gyula, 1934. 59.

14 Ortutay Gyula, 1934. 81–85.

15 Ortutay Gyula, 1934. 62–64.

16 Ortutay Gyula, 1934. 66.

lás kifejezését használhatjuk. Tömörkény az ábrázolás művésze.”¹⁷ Ebben – figyelmeztetett Ortutay Gyula – rokona az író a festőművész Nyilasy Sándornak és a költő Juhász Gyulának. Petőfi Sándor és Arany János népiességét is fölfedezni véli, amely kapcsán két forrást – a nemzeti romantika vidéki boldogság képzetét és a romlatlan parasztság ígézetét – említett.¹⁸

Ortutay Tömörkény írói nyelvezetét „néprajzilag túltömött” szövegvilágnak tartotta, amelynek legfőbb jellemzője a „néprajziasság”.¹⁹ Írásai kapcsán pedig fölismerte, hogy a szegedi hírlapíró, könyvtár- és múzeumigazgató mennyire hitelesen használta a szegedi nyelvjárást (pontosabban a „szögedi nemzet” nyelvjárásait), s hogy a már akkor letűnőben és átalakulóban lévő archaikus népi életmód és mentalitás, a hagyományos tárgyi és szellemi környezet milyen – szinte már túlzó és aprólékos – realisztikus módon kerül megörökítésére szövegeiben.

„A realizmus, az ábrázolás pátozának nevezhetnénk ezt a stílust, ha Tömörkénnyel kapcsolatban pátozsról lehetne beszélni: a maga tömör numerozitásával, sokszor szinte kimérhetően pontos mondatritmusával a valóságnak minden ki elemét megragadni, összezsúfolni igyekszik”²⁰ – fogalmazott Ortutay. Realizmus, pontosság, tárgyiasság és hiteles valóságábrázolás Tömörkény szövegeinek jellemzői, akárcsak szellemi rokonai, Petelei István és Thury Zoltán munkáit.

Ortutay szerint Tömörkény szövegeit mozaikszerkezet és erőteljes dekomponáltság jellemzi. Mindez azonban nem a mikszáthi megszakított kompozíciós anekdotafűzés követésének igényéből ered, hanem inkább Tömörkény lelki alkatából, személyiségéből és alkotói attitűdjéből fakad. Az érett Tömörkény novellakompozíciója nem más, mint „tökéletes rajz” – írta Ortutay Juhász Gyulát idézve. A tömörkényi kettős kompozíció dichotómiáját a hosszabb elbeszélő jellegű bevezető rész után következő rövidebb dramatikus egység (csattanó) közötti feszültség adja.²¹

Ortutay Gyula fölismerte, hogy Tömörkény szövegvilága és prózatechnikája egyszeri és egyedi, s nem állítható sem a Mikszáth Kálmán és Gárdonyi Géza nevével fémjelzett hazai irányzatba, sem a nyugat-európai

17 Ortutay Gyula, 1934. 67.

18 Ortutay Gyula, 1934. 69–70.

19 Ortutay Gyula, 1934. 67. és 70.

20 Ortutay Gyula, 1934. 98.

21 Ortutay Gyula, 1934. 86–90.

realista prózairodalom sodrába. Részben ezekből eredően pedig nincs igazi recepciója és hatástörténete. A kritikai irodalom érdemben nem foglalkozott vele, s a prózaírók sem léptek nyomdokaiba (Ortutay szerint ugyan Gulácsy Irén, Bibó Lajos és Zilahy Lajos szövegeiben nyomokban fölbukkannak tömörkényi motívumok). A fiatal szerző – filológiai és esztétikai érvekkel alátámasztva – cáfolta azt a korabeli (szegedi) szélesebb értelemben vett közvéleményben kialakult nézetet, amely szerint Móra Ferenc folytatta volna a tömörkényi hagyományokat.

„Formaalkotása még városának irodalmi életében sem válik formateremtővé. Megmarad sajátosnak, egyszerűnek. Magános író, elfeledett író”²² – állapította meg Ortutay Gyula Tömörkény Istvánról, akit elsősorban kivételesen egyedi prózatechnikájú „néprajzi íróként” helyezett el az irodalomtörténetben. Ortutay szerint Tömörkény novellakompozícióját impresszionisztikus egyszerűség, realista tárgyszerűség és szinte eszköztelen prózatechnika jellemzi, amelyek írásait és hangját ugyan egyedivé teszik, viszont – éppen ezen tulajdonságok miatt – hatása és recepciója a magyar irodalmi életben szükségszerűen csekély.

Ortutay Gyula Tömörkény István prózájáról tett megállapítása ma is érvényes. „Ha formai eredményei ma már csak irodalomtörténeti jelentőségűek is, parasztlátásának komolysága, szervessége, stílusának súlyos zamata mai napig élő értékek, melyeknek elkallódását igaz szívvel kellene fájlalnunk.”²³

Megjelent a Tömörkény 150.

Tanulmányok a 150 éve született Tömörkény István tiszteletére

(Szerk. Bene Zoltán. Szeged,

Areión Kulturális Közhasznú Egyesület, 2016.)

című kötetben (313–331. old.).

22 Ortutay Gyula, 1934. 116.

23 Ortutay Gyula, 1934. 116.

„A legveszélyesebb főpap”

Badalik Bertalan veszprémi püspök

Kettős jubileumát ünnepli 2015-ben a magyar katolicizmus Badalik Bertalan püspöknek, hiszen akkor volt születésének 125. és halálának 50. évfordulója. Badalik domonkos szerzetes, veszprémi püspök, nagyszerű hitszónok, szociálisan érzékeny és a szegényeket támogató egyházi vezető, valamint kiváló teológus volt.¹

Badalik Sándor 1890. december 10-én született Hódmezővásárhelyen Badalik Lajos bognármester és Farkas Julianna hetedik gyermekeként. Már gyermekkorában kapcsolatba került a domonkos renddel, rendszeres látogatója volt a domonkos nővérek helyi zárdájának, amelynek kápolnájában gyakran ministrált. Elemi iskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd a szombathelyi premontrei gimnáziumban érettségizett. 1908. augusztus 22-én jelentkezett a domonkos rendbe, ahol a Bertalan rendi nevet kapta. Szerzetesi fogadalmát 1909 augusztusában tette le, majd az ausztriai Grazban, a domonkos főiskolán tanult teológiát és filozófiát. 1914. június 19-én szentelték pappá, első szentmiséjét egy héttel később a hódmezővásárhelyi Szentháromság-templomban mutatta be. A Thököly úti budapesti domonkos rendház melletti Rózsafüzér Királynéja-templom első plébánosa volt 1919-től, ahol nem pusztán a környék lelkipásztori ellátását intézte,

¹ Lásd bővebben: Badalik Jácinta: Badalik Bertalan OP veszprémi püspök életútja. 1890–1965. Hódmezővásárhely, 1999.; Hornyák Máté János: Egyházi fogolylét a politikai diktatúra időszakában. Hejcei miliő 1952–1963 között a történeti források alapján. In: Tudományra nevelve. Szerk. Györgyiné Konecz Judit és Kozma Gábor. Szeged, 2011. 197–112.; Soós Viktor Attila: Badalik Bertalan OP veszprémi püspök internálása. In: A Domonkos Rend Magyarországon. Szerk. Illés Pál Attila és Zágorhidi Czigány Balázs. Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. 192–215.; Soós Viktor Attila: Hódmezővásárhelytől Hódmezővásárhelyig. Badalik Bertalan veszprémi püspök hányattott sorsa. Emlékeztető, 2012. 1. sz. 43–55.; Soós Viktor Attila: A püspök és a besúgó – Badalik Bertalan és Klempa Sándor kapcsolata az államvédelmi és állambiztonsági iratok tükrében. Miles Christi Évkönyv, 2012. 127–177.; Miklós Péter: „Az igazság az én erősségem” Konferencia Badalik Bertalan veszprémi püspökről. Új Ember, 2015. november 1.

de szerepet vállalt a szegénygondozásban is, hiszen az általa szervezett plébániai közösség naponta mintegy száz szociálisan rászoruló embernek adott meleg ételt.

Badalik Bertalan domonkos szerzetes kiváló egyházi szónok volt. Első jelentős nyilván szereplésére 1916. december 30-án került sor, amikor is az utolsó magyar uralkodó, IV. (Boldog) Károly koronázásán mondott szentbeszédet. Később pedig ő prédikált Csernoch János bíboros, esztergomi érsek – a történelmi Magyarország utolsó hercegprímása – aranymiséjén, illetve temetési szertartásán is. Huszonnégy éven keresztül a pesti Szent István-bazilika nagybőjti szónok volt, s számos helyen tartott lelkipraktikumot és hitbuzgalmi előadásorozatot az országban, sőt azon kívül is. Az Egyesült Államokban élő magyar katolikusok közösségeiben kétszer is (1927–1928-ban és 1932–1933-ban) volt lelkipásztori úton rendtársával, Bőle Kornéllal. Aktív médiatevékenységével kora modern papjai közé tartozott: rendszeresen tartott rádióelőadásokat és szerkesztette a *Rózsafüzér Királynője* című lapot.

A szombathelyi Szent Márton-templom plébánosaként szolgált 1929 és 1934 között: ebben az időszakban bővítette a templomot, kultúrházat építtetett, valamint megalapította a városban a domonkos rendházat, amelynek első perjeleként működött. A domonkos rendért való fáradozását közössége is elismerte, s 1934 és 1936 között az akkor még közös osztrák–magyar rendtartomány provinciális volt, majd 1938 és 1946 között az általa szervezett önálló magyar domonkos rendtartomány elöljárójaként tevékenykedett, később 1946-tól 1949-ig a budapesti domonkos rendház főnöke volt. Ezüstmiséjét 1939. július 22-én az ausztriai Mária-kegyhelyen, Mariazellben mutatta be.

XII. Pius pápa 1949 júliusában veszprémi püspökké nevezte ki. Köztudott volt róla, hogy 1945 után közéleti kérdésekben az egyházi konzervatívizmust képviselte és Mindszenty József hercegprímás egyik legodaadóbb híve volt a középpapság rétegében. Grósz József kalocsai érsek 1949. augusztus 24-én a budapesti domonkos templomban szentelte püspökké Badalik Bertalant, aki hat nappal később foglalta el veszprémi főpásztori székét. Püspöki jelmondata: „Az igazság az én erősségem”.

Az Államvédelmi Hatóság egyik tisztje a veszprémi főpap pályáját összefoglalva a következőket állapította meg. „Mindszenty politikájának

legteljesebb híveként szerepel. Mint a Credo [katolikus férfiakat tömörítő hitbuzgalmi szervezet] egyik vezetője javaslatot tett a primásnak katolikus férfi demonstrációk szervezésére a munkásmegmozdulások ellensúlyozására. 1945-ben a Szent István-napi körmeneten nyíltan a Szovjetunió ellen uszított és dicsérte az amerikaiakat. Beszédeiben nyíltan támadta a mai rendszert. A háborút elkerülhetetlennek nyilvánítja és ebben látja »felszabadulásunk« egyetlen lehetőségét. Szerinte az egyház számára a legfájdalmasabb a »világot fenyegető szovjet rendszer, mely elnyomja az egyéni és a lelkiismereti szabadságot«. [...] Badalik a legveszélyesebb főpap, aki a legagresszívebb magatartást követeli a püspöki konferenciákon a kormánnyal szemben.»

Badalik Bertalan veszprémi püspökként szorgalmasan végiglátogatta egyházmegyéje plébániáit és templomait. Az 1950-es évek elején föllépett a kommunista állam által létrehozott és azzal való katolikus együttműködést szorgalmazó békepapi mozgalom ellen. A Grósz József kalocsai érsek elleni per idején, 1951 nyarán rövid ideig házi őrizetbe került. Mint Szent Domonkos rendjébe tartozó szerzetes fölemelte szavát a szerzetesrendek 1950. évi föloszlatása ellen. Az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban egyházmegyéjében elmozdította a kommunista hatalom által támogatott tisztségviselőket, valamint egy jelentésben tájékoztatta az Apostoli Szentszéket az eseményekről.

A Kádár János vezette kormány 1957. augusztus 15-én elrendelte Badalik házi őrizetét, s kényszerlakhelyül a Borsod megyei Hejce szociális otthonát – az egykori kassai püspöki nyaralót – jelölte ki számára. A püspök azt a Klempa Sándort volt kénytelen kinevezni egyházmegyéje élére helynökként, aki – mint azt Soós Viktor Attila tanulmányaiban közölte – „László” fedőnéven számos jelentést írt róla.

Hejcéen több internált főpap – Pétery József veszprémi püspök és Hász Brokárd karmelita tartományfőnök – élt. A helyiek körében népszerűek voltak az odainternált magas rangú egyházi személyek, akik eleinte szabadon mozoghattak faluban, később azonban – túl aktív társadalmi kapcsolataik miatt – a kastélyra s annak parkjára korlátozták mozgásterüket. Az idős hejceiek emlékeznek rá – mint Hornyák Máté János kutatásaiból tudjuk –, hogy Badalik Bertalan a gyümölcsösben szeretett dolgozni, s kivette a részét a fák tavaszi metszéséből. Emlékezetes még, hogy az állambizton-

sági szervek lehallgató berendezéseket szereltek be az internált veszprémi püspök szobájába, ám – mivel valamelyik vezetéket rosszul kötötték be – mind Hejcéen, mind a szomszédos Göncön valamennyi telefonkészülékben a Badalik szobájában történtek voltak hallhatóak.

A hejcei években a kiváló teológus Badalik Bertalan tudományos munkát végzett, s a katolikus dogmatikának a Szűz Máriára vonatkozó ágával foglalkozott és ezekben az esztendőkből írta meg azóta alapvetőnek számító mariológiai művét, amely azonban csak jóval halála után jelenhetett meg *Istennek szent anyja* címmel (1991).

A püspöki szolgálattól az állam által eltöltött főpap a hejcei otthon kápolnájában mutatta be aranymiséjét 1964 júliusában. Ugyan neve akkor a veszprémi egyházmegyei évkönyvben nem szerepelhetett (még az aranymisés papok között sem), a katolikus egyház feje megemlékezett róla. A pápa a következő szavakkal köszöntötte. „Midőn annak a napnak ötvenedik évfordulóját ünnepled, amelyen a fölséges Isten papjává szenteltetted, mintha valahogyan az égiek módján jelen lennének és látnók életedben a jámborságnak és apostolkodásnak rendkívüli megnyilatkozását. Szívből köszönjük ezt Neked. S míg a kegyelemmel az égiek segítségével az elmúlt éveket az érdemek koronájával ékesítetted, addig a további égi kegyelmek záloga legyen irántad való páratlan szeretetünk ténye. Apostoli áldásunkat nagy szeretettel küldjük: VI. Pál pápa.”

Az idős püspöknek 1964 őszén egészségi állapotára tekintettel engedélyezték a Budapestre költözést, ahol az egyház a Kékgolyó utcában vásárolt számára lakást. A fővárosban hunyt el 1965. október 10-én. Öt nappal később Hódmezővásárhelyen, az általa építtetett családi sírboltban temették el, mivel a pártállam nem járult hozzá földi maradványainak a veszprémi székesegyház kriptájában való elhelyezésére. Badalik Bertalannak, a veszprémi egyházmegye kilencvenötödik püspökének az egyházmegye székhelyén történt újratemetésére csak a kommunista diktatúra bukása után 1991. október 10-én kerülhetett sor.

*Megjelent a Magyar Idők
2016. január 2-i számában.*

A Délvidék a modernitásban

Gulyás László monográfiasorozata

Gulyás László – történész, regionalista, a Szegedi Tudományegyetem professzora, a Kaposvári Egyetem és a Kodolányi János Főiskola címzetes egyetemi tanára, a szegedi székhelyű Egyesület Közép-Európa Kutatására elnevezésű civilszervezet elnöke, a közgazdászoknak, geográfusoknak, regionalistáknak és történészeknek szakmai fórumokat teremtő (például konferenciákat szervező és periodikákat megjelentető) Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK – lásd www.vikek.hu) alapítója és vezetője – immár évtizedek óta foglalkozik a sajátos fejlődési pályájú köztes-európai régió, s azon belül is az egykori történelmi magyarországi egység, a Délvidék történetével és gazdaságával.

Éppen tíz esztendeje jelent meg Gulyás László *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig* című munkája (a Hazai Térségfejlesztő Rt. gondozásában 233 oldal terjedelemben), de a *Kárpát-medence régiói* sorozat hetedik köteteként Nagy Imre szerkesztésében megjelent *Vajdaság* című könyv (Campus–Dialóg, Pécs–Budapest, 2007) történeti fejezetének is ő volt a szerzője.

Gulyás László – miközben Edvard Benešről monográfiát jelentett meg magyar (Gödöllő) és angol nyelven (Toronto) (2008), s megkezdte a Horthy-korszak magyar külpolitikájának kézikönyvszerű földolgozását (amelynek első négy kötete a gödöllői Attraktor Kiadó gondozásában került kiadásra 2012–2016-ban) – hozzálátott a Délvidék történetének szintézisigényű összefoglalásához.

A négyrészesre tervezett *Délvidék története* című sorozatnak eddig két kötete jelent meg: sajátosan az első és az utolsó egység elkészítése és megjelentetése még várat magára. A széria részei közül az első a középkori és koraujkori történeti momentumokat vizsgálja (Ajtony territóriumától a

török berendezkedésig), a második a török kiűzésétől a trianoni békediktátumig terjedő korszakot, a harmadik a Trianontól a Délvidék Magyarországhoz való visszatértének idejéig (1941) tartó periódust mutatja be, míg a negyedik kötet a második világháború éveitől a napjainkig tartó folyamatokat elemzi.

A *Délvidék története* sorozatnak *A török kiűzésétől Trianonig. 1683–1920* alcímet viselő második kötete négy fejezetből áll. Az első a törökellenes harcok utolsó szakaszainak korától (a tizenhetedik század utolsó harmadától) 1848-ig, a második 1848-tól 1867-ig mutatja be Bácska és a Bánság történetét. A harmadik egység a szerző által a „Délvidék aranykorának” nevezett dualista korszaknak a tendenciáit ismerteti, a negyedik pedig a térség fősztásának és a régió területi integritása megszűnésének idejét (1918–1920) és annak történeti problémáit dolgozza föl.

Gulyás László jó érzékkel láttatja – mint az megnyilvánul például az etnikai térszerkezet elemzéséből levont pontos következtésekben is – a Délvidék kifejezetten soknemzetiségű jellegét, ahol a nagyobb nemzetiségi közösségek – német, szerb, román, magyar – mellett számos kisebb etnikai csoport (cseh, szlovák, ruszin, bolgár, olasz, francia stb.) volt jelen. Külön kiemelendő a szerb etnoregionalista törekvések ismertetése és a történeti korszakokon átívelő központi kormányzati regionalizációs kísérletek – a tizennyolcadik századi Temesi Bánság és a neoabszolutista korszakban megszervezett Szerb Vajdaság és Temesi Bánság rendszerének – részletes vizsgálata. Ezen jelenségekről egyébként bővebben és a most ismertetett kötet által megengedettnél jóval szélesebb összefüggésben írt Gulyás László a *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon. 1690–1914* (Kárpátia Stúdió, Budapest, 2012.) című könyvében.

A Habsburg-birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia „éléstáraként” számon tartott Délvidék dualizmus kori gazdaságának jellemzésekor a rendkívül fontos mezőgazdasági termelés mellett a jórészt arra épülő ipar is megfelelő hangsúllyal kerül bemutatásra. A szerző Temesvár, Arad, Szeged mellett Krassó-Szörény, Torontál és Bács-Bodrog ipara mellett ismerteti a térség szolgáltató és pénzügyi szektorának a sajátosságait a tizenkilencedik század második felében és a huszadik század első másfél évtizedében.

Gulyás László a könyv utolsó egységében a történelmi magyar állam megszűnése során keletkező román–szerb feszültségek etnopolitikai, geopolitikai és gazdasági dimenzióját is vizsgálja, miközben levonja a következtetést: a dualizmus korában a közlekedés, a gazdaság és a pénzügyek, valamint az oktatás és a kultúra területén ígéretes fejlődési pályára állt délvidéki régiót megtorpantotta a három ország területére való kerülés és a térség organikus kialakuló egységének mesterséges megbontása.

A sorozat *Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)* alcímű harmadik kötetének négy fejezete szigorú fegyelmezettséggel és ropant logikus módon épül egymásra. Az előző résztől eltérő módon ebben a könyvben a vezérelv nem a kronológia, hanem egy, a szerző által kidolgozott modell, amely a nemzetállam építésének specifikusan köztes-európai komponenseit hivatott bemutatni különböző dimenziók mentén.

Így Gulyás szerint a nemzetállam-építési koncepciók jól modellezhetőek a modernkori multietnikus Köztes-Európában nyolc mező – (1) az etnikumok együttélése, (2) az ideológia, (3) az oktatás és a kultúra, (4) a politikai, (5) a gazdasági, (6) a regionális folyamatok, valamint (7) a nemzetközi politikai szintéren elfoglalt pozíció és (8) a kisebbségek és az anyaországok közti kapcsolatok – együttes vizsgálatával. Mindezek mellett a szerző a közép-európai nacionalizmusoknak és nemzetállam-építési törekvéseknek nyolc szakaszát különbözteti meg. 1. A tudósok érdeklődésének és az elméleti-ideológiai fundamentumok megalkotásának kora (tizennyolcadik század vége–tizenkilencedik század eleje). 2. A nemzeti propaganda kora (tizenkilencedik század eleje és közepe). 3. Államépítési törekvések konkrét megfogalmazása és első kísérletei (a tizenkilencedik század közepétől az első világháborúig). 4. A versailles-i békerendszer kora (1918–1938). 5. A német „új rend” időszaka (1938–1944). 6. A szovjet érdekszféra periódusa (1944–1990). 7. A posztkommunista korszak (1990–2004/2007). 8. A NATO-csatlakozások és az EU-integrációs törekvések ideje.

Az előbbieken bemutatott modell alkalmazásával a könyv további fejezeteiben előbb a jugoszláv nemzetállam-építési törekvések történeti problematikája, majd annak keretein belül a Délvidék sorsának alakulása kerül bemutatásra, végül pedig az 1941. évi fölbomlás körülményeinek leírása után a két világháború közötti jugoszláv állam fönnállása mérle-

gének megvonása következik – természetesen a Vajdaság dimenziójából. Ennek kapcsán állapítja meg Gulyás, hogy 1918 és 1941 közt „a Vajdaság (mint régió) és az ott lakó magyar (és német) kisebbség többszörösen hátrányos helyzetbe került a jugoszláv államon belül, el kellett szenvednie a szerb nemzetállam-építési kísérletet és annak számos negatív következményét”.

Gulyás László könyveinek filológiai háttérét a nagymennyiségű és szerteágazó felhasznált irodalom meggyőzően biztosítja, értéküket pedig növeli, hogy a szerző nem éri be a lokális folyamatok ismertetésével és értelmezésével, hanem azokat tágabb történeti és gazdasági kontextusba helyezve mutatja be, s ezzel a Délvidék régióinak a nagy nemzetközi gazdasági és politikai tendenciákban is tetten érhető szerepét is láttatja.

A kötetek nagy erénye az interdiszciplinaritás, hiszen a történettudomány mellett a regionalizmussal, valamint a szervezés-vezetéssel és a menedzsmenttel is professzionális szinten foglalkozó Gulyás több tudományterület felől közelítve, több módszertan alkalmazásával jut el eredményeihez, amelyekkel segíti köteteinek olvasóit a Délvidéken a modernitás-ban megfigyelhető gazdasági folyamatok, politikai tendenciák és történeti problémák rendszerében való eligazodásban.

A logikus fölépítésű és jól strukturált kötetek – amelyekben mindössze egy-két elgépelés és nem túl jól sikerült illusztráció hagy maga után kívánnivalót (így például a harmadik kötet 19. oldalán említett *Államépítés vagy nemzetépítés? Konzervatív nemzetstratégiák* című tanulmánya Egedy Gergely professzornak természetesen 2012-ben jelent meg a *Magyar Szemle* hasábjain, nem pedig 1912-ben, a második kötet első hat térképének gyöngye képminősége pedig nyomdai, vagy technikai szerkesztési probléma eredménye, semmint tartalmi hiba) – alapvető munkáknak számítanak a témakörrel foglalkozó kutatók és az érdeklődő szélesebb közönség számára egyaránt, s szintézisjellegük miatt mind a felsőoktatásban, mind az ismeretterjesztésben kiválóan használhatóak.

Összességében tehát a *Délvidék története* című sorozat eddig megjelent kötetei alapos és a további tudományos kutatások számára megfelelő háttérül szolgáló munkák. Bizonyára a sorozat készülő két (az első és az utolsó) darabja is hasonló szellemben és szakmailag megalapozott tartalommal járja majd körül a Délvidék történetének egyéb korszakait...

[Gulyás László: A Délvidék története. 2. kötet. A török kiűzésétől Trianonig. 1683–1920. /Közép-európai monográfiák, 6. kötet/ Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2012. 121 old.; Gulyás László: A Délvidék története. 3. kötet. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941). /Közép-európai monográfiák, 8. kötet/. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2013. 140 old.]

*Megjelent a Délvidéki Szemle
2015. évi 2. számában (129–132. old.).*

Furcsa fordulatok

Trianon hatása Szeged és a csanádi püspökség történetére

A trianoni békediktátum és a természetes geopolitikai és földrajzi egységként létezett történelmi magyar állam fölszabdalása történelmünk talán legnagyobb vesztesége.¹ 1920 után a Bálint Sándor-i „szögedi nemzet”, mint intakt kulturális tér megszűnt létezni, s a szegedi gazdaság is – elsősorban az élelmiszer- és a könnyűipar – jelentős veszteségeket könyvelhetett el. Paradox módon azonban a trianoni békeszerződés pozitívumokkal is járt Szeged története dimenziójából: a város egyetemi és katolikus egyházi központ lett. Az egyetem, a dóm és a püspöki központ – amelyek a trianoni béke következtében előálló kényszer miatt települtek ide – nélkül Szeged mai arculata sem alakulhatott volna ki.²

Az 1920. június 4-én a Párizs melletti kastélyegyüttes Nagy-Trianon palotájában aláírt békediktátum Magyarország területét 325 ezer négyzetkilométerről 93 ezerre csökkentette.³ Ekkor lett Szeged a legnagyobb Román Királyság és az újonnan született Szerb-Horvát-Szlovén Királyság magyar határszakaszának egyik jelentős városa. Az első világháborús vereség és az Osztrák-Magyar Monarchia 1918-as összeomlása után a nemzetállami igényeket megfogalmazó, születő vagy éppen gyarapodó szomszédos országok – a kisantant államok (Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) – területi követelésekkel álltak elő Ma-

1 Lásd bővebben: Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest, 2007.; Szávai Ferenc: Trianon és a nemzetközi jog. Közép-európai Közlemények, 2010. 4. sz. 7–19.

2 Marjanucz László: Egyetemi sorsfordulók Szeged életében. Honismeret, 2016. 3. sz. 8–10.

3 Vö. Vizi László Tamás: Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon, 2014. 6. sz. 70–76.; Vizi László Tamás: „Trianon teóriájánál... rosszabb Trianon praxisa” A békediktátum tizedik évfordulója – 1930. Közép-európai Közlemények, 2013. 3. sz. 120–130.

gyarországgal szemben, amit katonai erővel érvényesítettek is.⁴ Szeged ebben az időben francia megszállás alá került, míg a város közvetlen környéke a Marosig délszláv, onnan pedig román fennhatóság alá került.⁵

A trianoni béke nagyban megváltoztatta Szeged arculatát. A város elveszítette tradicionális agglomerációját, s a „szögedi nemzet” nagyobb része más állam területére került. Ez egyrészt a mezőgazdaságra mint nyersanyagszállító ágazatra épülő szegedi élelmiszeriparnak (például szalámigyártóknak, fűszerkészítőknak, paprikafeldolgozóknak) és könnyűiparnak (elsősorban a textiliparnak) jelentett nehézséget, másrészt a városi iparosok és kereskedők elveszítették hagyományos felvevőpiacuk óriási hányadát.⁶

De az újjászerveződő szegedi közigazgatásnak szembe kellett néznie az elcsatolt területekről idemenekült több mint hatezer magyar vagonlako (ideiglenesen – a gyakorlatban hónapokig, sőt nem egy esetben évekig – vagonokban, pályaudvarok mellett szállásolták el a szülőföldjükről menekülni kényszerülőket) ellátásának problémájával éppúgy, mint az élelmiszerhiánnyal és tüzelőanyag-hiánnyal küzdő szegediek és a városhoz tartozó Szeged környéki tanyaiak nehéz életkörülményeivel. A háború emberi veszteségeiből kijutott Szegednek is: gondoskodni kellett az ugyancsak szinte kilátástalan helyzetben lévő özvegyek, árvák és hadirokkantak segélyezéséről is.

Ezt a szörnyű gazdasági veszteséget a szegedi iparnak és mezőgazdaságnak csak az 1920-as évek végére sikerült úgy-ahogy áthidalnia, akkor azonban egy újabb nehézséggel, a gazdasági világválság helyi következményeivel kellett szembenéznie a város lakosságának.⁷ Szegedről és a környékbeli vegyes etnikumú településekről (Szőregről, Deszkről és Újszentivánról) a helyi szerbség jelentős része vagyonával együtt kitelepült

4 Vö. Szávai Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pécs, 2004.

5 A délszláv–magyar határ létrejöttéről lásd bővebben: Gulyás László: Horthy-korszak külpolitikája. 1. köt. Az első évek. 1919–1924. Máriabesnyő, 2012. 16–26.; Gulyás László: A jugoszláv–magyar határ születése. In: A szerbek Magyarországon. 1918–1921. Szerk. Zombori István. Budapest, 2016. 11–26.

6 Gulyás László: Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra. In: A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. Szerk. Gulyás László. Szeged, 2009. 101–112.

7 Gulyás László: A regionális folyamatok és Trianon. In: A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. Szerk. Gulyás László. Szeged, 2009. 142–146.

– optált – a délszláv állam területére, így a régió nemzetiségi összetétele is módosult.⁸

Szeged kulturális és tudományos életébe azonban paradox módon pozitív fordulatot is hozott a trianoni béke. Azzal, hogy 1922-ben a városban helyezték el a Kolozsvárról elűzött Ferenc József Tudományegyetemet, Szeged egyetemi város lett (ezért a státuszért a város előjárói már az 1870-es évektől küzdöttek). Az ehhez szükséges infrastrukturális háttérrel (egyetemi épületek, gyakorló iskolák, klinikák stb.) aztán a magyar kormány – elsősorban Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter sürgetésére – biztosította.⁹

1923-ban a román hatóságok kiutasították Románia területéről Glattfelder Gyula csanádi püspököt, aki ezután kénytelen volt elhagyni főpapi székvárosát, Temesvárt és a magyar állam területén letelepedni. Ennek következtében épült Szegeden papnevelő intézet, püspöki palota és székesegyház (a régóta épülő Fogadalmi templom befejezésével), s lett városunk katolikus egyházi központ.

Az egykor óriási kiterjedésű csanádi püspökség területét – több más magyar egyházmegyéhez hasonlóan – szétszabdalták a trianoni határok. Emiatt aztán napjainkban a szeged-csanádi, a temesvári és a nagybecskereki püspökség egyaránt Szent Gellért egykori egyházmegyéjének utóda.

A történelmi Magyarország 1918. végi fölbomlása következtében a délkeleti vármegyékre kiterjedő csanádi egyházmegye területi integritása is megszűnt. Az ezt az állapotot jogilag is rögzítő és véglegesítő 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés értelmében a csanádi püspökség hivatalosan is három állam – Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Magyarország – területére került.

A Temesvár székhelyű egyházmegye területének 61 százaléka (24 963 négyzetkilométer) került Romániához 154 plébániával és több mint félmillió hívővel. Az újonnan létrejött délszláv államban püspökségünk 26 százaléka (9387 négyzetkilométer) maradt. Az ott élő több mint kétszáz-

8 Oltvai Ferenc: A Csanád vármegyei szerb optánsok ügye. 1922–1930. In: A szerbek Magyarországon. Szerk. Zombori István. Szeged, 1991. 137–198.; Marjanucz László: Optánsok és kettősirtokosok Csanád-Arad-Torontál vármegyében a két világháború között. In: Magyar–szerb kapcsolatok a történelemben 2001-ig. Baja, 2012. 169–179.

9 Lásd bővebben: Vincze Gábor: A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig. 1919–1921. Szeged, 2006. (A szegedi kezdetekről: 113–120. Korabeli dokumentumok uyanerről: 221–260.)

ezer katolikus lelkipásztori ellátását 62 plébánia végezte. A trianoni Magyarországot mindössze az egyházmegye területének 13 százaléka (562 négyzetkilométer) illette. A magyarországi 33 plébánián működő papság százkilencvenezer hívőt szolgált.

XI. Piusz pápa *Solemni conventione* kezdetű apostoli konstitúciójával 1930 júniusában a Romániához került részen létrehozta a temesvári püspökséget, amelynek élére október 16-án Pacha Ágostont nevezte ki. A hivatalába november végén beiktatott főpásztor gyorsan megszervezte az új egyházmegye területét, létrehozván nyolc főesperességet és tizenhat esperesi kerületet. A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került rész – a bánáti apostoli kormányzóság – ordináriusa előbb a csanádi püspök, majd a belgrádi érsek lett, akik helynökké Kovács István, később Szabó Márton nagybecskereki plébánost neveztek ki. A Szentatya 1972-ben állította föl a nagybecskereki püspökséget, amelynek része lett az egykoron egyházmegyénkhez tartozó terület is.¹⁰

Az 1911-től hivatalban lévő Glattfelder Gyula püspököt 1923 tavaszán kiutasították Románia területéről, így kénytelen volt elhagynia egyházmegyéje központját, Temesvárt. Előbb Budapesten és Makón lakott átmenetileg, majd Szegedre költözött, amely 1931-től hivatalosan is az püspökség székhelye. Glattfelder itt papnevelő intézetet, Szent Imre Kollégiumot, székeskáptalant szervezett, s az 1920–1930-as években kiépítette az új egyházmegyei központot.¹¹

*Megjelent a Szeged című folyóirat
2016. évi 7–8. számában (16–17. old.).*

10 Sarnyai Csaba Máté: Az impériumváltás hatása a felekezeti viszonyok alakulására a Szerbiai Bánságban. Közép-európai Közlemények, 2010. 2. sz. 98–106.; Sarnyai Csaba Máté: A katolikusok helyzete a csanádi egyházmegyétől elcsatolt részekben a szerbiai Bánságban. In: A szegedi nagytájtól az egységesülő Európáig. Szerk. Miklós Péter. Szeged, 2014. 89–102.

11 Miklós Péter: Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden. 1923–1941. Egyháztörténeti Szemle, 2003. 2. sz. 86–99.

Trianon szülötte

Gyálarét

Az egyes államok területét határok választják el egymástól, s a politikai határok néha természetes határok (folyóvizek, hegységek) is egyben. A ma szegedi városrésznek számító Gyálarét területét előbb a Tisza-szabályozás, majd a trianoni békediktátum által alkotott – természetes, illetve politikai – határ választotta el anyaközségétől, a napjainkban Szerbiához tartozó Gyálától. Gyálarét kacifántos történetében van grófi uradalom, közigazgatási irredentizmus és „racionalizált” szocialista településpolitikai is.

Az egyik legfontosabb – ugyanakkor sokszor marginálisnak tekintett – szférában, a postaszolgáltatásban is zavarokat okozott a trianoni békediktátum. Az 1930-as években történt ugyanis a Délvidéken, hogy levelet küldtek „Főszolgabírói Hivatal, Zombor” címmel, amelyet az 1920 után a délszláv államhoz tartozó Zomborban kézbesítettek, miközben a valódi címzett a magyarországi, Makó melletti kiszombori főszolgabíró hivatala volt.

Ugyanebben az időben a gyálai Korona Gyógyszertár ügyében küldött leiratot a magyar belügyminiszter a Csanád–Arad–Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyei alispánnak, aki azonban nem tudott fölvilágosítást adni, mivel Gyála Trianont követően a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett. Nagyjából. Külterületének (szántók, gyepek, legelők és pár tanya, maroknyi lakossággal) egy kisebb szelete ugyanis Magyarországon maradt – s községgé szerveződött.

Ha valaki a térképen Gyálát keresi, akkor Szerbiában találja meg mint a Törökkanizsa község részét képező Djala települést, a Szegedtől tíz kilométerre található magyar határátkelőhely, Tizzasziget szerbiai párjaként. Lakossága nem éri el a nyolcszáz főt, a magyarok aránya tíz százalék alatti. A falu egy része a trianoni béke következtében Magyarországon „maradt”, s ott alakult meg 1921-ben Gyálarét, amely 1973-ig önálló község volt, azóta Szeged része.

A szocialista „racionalizált” településpolitika eredményeként létrejött Nagy-Szegednek számos egyedi hangulatú településrésze van. Összehasonlíthatatlanul eltérő hagyományokkal, s sajátos helyi kötődés- és identitáselemekkel rendelkeznek a tizenegyedik század óta fennálló, azóta folyamatos magyar népességgel rendelkező Tápé lakói; a jászkun öntudattal bíró kiskundorozsmai „öslakosok”; vagy éppen a szerb telepesek által a tizennyolcadik század közepén újraalapított, rózsatermesztéséről híres Szőreg polgárai. Ezen sajátosan eltérő arculatú és tradíciójú szegedi településrészek egyike a Délkert városrészhez tartozó Gyálarét, amely nevében – mint már említettem – az egykoron Torontál vármegyei község, Gyála nevét őrzi.

Az ősi Gyála már a középkorban lakott hely (első okleveles említése 1411-ből való), sőt a tizenötödik század végétől vásártartási joggal bíró mezőváros (oppidum) volt, amely azonban a török időkben elnéptelenedett és csak a tizennyolcadik században került sor ismételten benépesülésére. A település földesura akkoriban a pozsonyi székhelyű magyar királyi kamara volt, annak a szőregi uradalomához tartozott. Ortodox vallású szerbek voltak az első új lakói, akiknek közösségéhez később elsősorban szegedi magyar dohánykertészek, illetve haszonbérben dolgozó fölművesek csatlakoztak az 1800-as évek elején.¹

Fényes Elek akadémikus, a magyar közgazdasági statisztika megalapítója *Magyarország geographiai szótára* című művében (1851) olvashatjuk: „Gyála, rácz falu, Torontál vármegyében, Szegedhez délre 1 és 3/4 mérföldnyire: 120 katholikus, 1712 ó-hitű [ortodox], 6 zsidó lakossal, óhitű anyatemplommal, sok réttel és legelővel, 107 7/8 egész jobbágytelekkel. Óhitű rácz lakosai magyarul is beszélnek. Földesura a kamara.”²

A történeti Gyálának egyik határrésze volt az a Nagyret, amelynek területén aztán Gyálarét létrejött. Eredetéről Bálint Sándor kiváló néprajztudós *A szegedi nemzet* című munkájának első kötetében (1976) a következőket írta. „Szeged városától délre telekkönyvileg régebben a jugoszláviai Gyálához tartozó, a Tisza keleti új és nyugati holt ága között elterülő rétségnek Gyálai rét a neve, amely a szőregi kincstári uradalom megszűntével

1 A dél-alföldi dohánykertészek gazdasági szerepéről lásd bővebben: Kókai Sándor: A dohánykertészek szerepe a Marosköz 18–19. századi társadalmi-gazdasági változásaiban. *Történeti Földrajzi Közlemények*, 2014. 1. sz. 84–107.

2 <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyesh/> (A letöltés időpontja: 2016. augusztus 29.)

a Wiener-Bankverein, majd a gróf Szapáry család, utána Récsei Ede és Lichtenegger Gyula szegedi mérnök birtokába került. A század elején elárverezték. Szerette volna a Város megvásárolni és kisbérletekre osztani, de nagybirtokosok előzik meg. Több major: Fehérpart, Szilágy, Lúdvár épült rajta. A gyálai rét az első világháború után magyar kézen maradt. Felparcellázták, majd Szilágy helyén szegedi és környékbeli szegényparasztok, munkások, új falut alapítanak: Újgyála, 1950-től Gyálarét néven. 1973 óta Szeged városához tartozik.”³

A régi Gyála Nagyvérét nevű része az 1880-as években a Tisza-szabályozás – amikor a folyó egyik nagy kanyarulatát megszüntették – idején került a Tisza jobb partjára, így természetesen módon elválasztódott a falutól, az összeköttetést pedig komppal oldották meg. Akkoriban mezőgazdasági termőterület, illetve néhány tanya és major volt a mai Gyálarét helyén, település pedig egyáltalán nem.

A különös sorsú terület életében nagy fordulópontot jelentett az első világháborús vereség és az azt követő szerb megszállás, amelynek végzetével a térség Magyarország része lett, míg Gyála, az anyaközség a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került.

Gyálarét településtörténetében fontos állomás az 1921. év, amikor is Martini Károly (a trianoni békediktátum után szintén a délszláv államhoz került) Rezsőháza egykori jegyzője megkezdte a község szervezést. Gyála, Gyálarét, Gyála–Nagyvérét alakban egyaránt találkozhatunk a formálódó falu nevével a két világháború közötti közigazgatási és levéltári forrásokban. A település – ahol 1923-ban alakították ki házhelyeket és 1931-ben községi képviselőtestület is alakult – 1921 és 1945 között Csanád–Arad–Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye, majd öt évig Csanád vármegye torontáli járásának volt a része. 1950-ben Csongrád megye szegedi járásához került (huszonhárom esztendővel később pedig Szegedhez csatolták).

A később Gyálarét néven ismert falu elnevezésével kapcsolatban is voltak viták az 1920-as–1930-as években. A község jegyzője a Gyála–Nagyvérét elnevezést kérelmezte, míg a Kovács Alajos akadémikus vezette Országos Községi Törzskönyvbizottság az Újgyála nevet javasolta. Végül az állami szervek a Gyála név mellett döntöttek, ami ellen azonban Kászonyi Richárd torontáli főszolgabíró határozottan tiltakozott, mondván, hogy „ha az

3 Bálint Sándor: A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Szeged, 1976. 169–170.

elcsatolt Gyála nevét egy itteni községnek adjuk, ez olyan színezetet adna a dolognak, mintha régi Gyála községünkről örökre lemondanánk”. Pedig az akkori magyar politikai élet és – mint az előbbieken olvashattuk – közigazgatás nem akart lemondani a trianoni döntéssel elcsatolt területekről. Ennek jegyében tartották fenn a „k. e. e.”, azaz „közigazgatásilag egyelőre egyesített” vármegyéket, amelyek területébe a névadó vármegyék egy kisebb-nagyobb része beletartozott.

A két háború közötti Gyálarét társadalma – tárta föl Marjanucz László, a szegedi egyetem tanszékvezetője idén nyáron megjelent *Trianon szülötte* című kötetében – két közegből jött létre. Egyrészt a gyálai Nagyrét uradalmi majorjainak cselédjeiből és az itteni tanyai földművelőkből, másrészt szegedi, vagy környékbeli szegényparasztokból és munkásokból, illetve a Trianon következtében szolgálati helyükről menekülni kénytelen állami tisztviselőkből.⁴

Az 1930-as években Gyálarétnek mintegy kétszáz lakosa volt, területe 4 800 kataszteri holdat tett ki, s 1 157 volt a földbirtokok száma, amelyek közül egy hold alatti 389, egy és öt hold közötti 626, öt és ötven hold közötti 133, ötven és száz hold közötti három, míg száz holdnál nagyobb öt volt. A településen ekkoriban községházát és jegyzői lakást építettek, képviselőtestületet szerveztek és bírót választottak, iskolát alapították. A helyi katolikus lakosság lelkigondozását előbb a röszei plébános, majd a szeged-alsóvárosi ferences barátok látták el.

Gyálarét község – amely önállóságát a Horthy-korszakban többször vitatták, s fölmerült Ószentivánhoz (a mai Tiszaszigethez) való csatolásának gondolata is – előljárósága egy, a vármegyei vezetőségnek címzett levélben fogalmazta meg 1935-ben, hogy „a mai Gyála község a trianoni béke szülötte”. Noha Gyálarét már több mint négy évtizede nem önálló település, megemlítenő a helyi Gyálaréti Civil Összefogás Közhasznú Egyesület tevékenysége, amely őrzi és továbbadja a sajátos – és a szegedi városrészekétől sokban eltérő – gyálaréti identitást.

*Megjelent a Magyar Idők
2016. október 15-i számában.*

4 Lásd bővebben: Marjanucz László: *Trianon szülötte*. Fejezetek Gyálarét történetéből, különös tekintettel a két világháború közötti időszakra. Szeged, 2016.

Tűzvonal

Apponyi Albertről

Gróf Apponyi Albert korának egyik legtevékenyebb magyar politikusa volt. Ellenfelei és szövetségesei egyaránt elismerték kiváló képességeit. Horthy tisztelte kivételes tehetségét, Herczegh Ferenc az utolsó igazi magyar mágnásnak vélte, a francia külügyminiszter szerint ő volt a legbecsületesebb és legelőkelőbb ellenfél, Szobotka Tibor pedig már a húszas években egy elmúlt korszak emberét látta benne.

Szobotka Tibor író, irodalomtörténész, a brit kultúra kiváló kutatója – és nem utolsósorban Szabó Magda férje – az 1920-as években diákként az édesanyjával a csehszlovákiai Karlovy Vary fürdőhelyén – „Goethe kedvelt Karlsbadjában” – nyaralt. Egy alkalommal egy erdei magaslati kunyhó teraszáról gyönyörködött a hegyvidéki tájban, amikor fölbukkant mellette az idős Apponyi Albert. Szobotka torzóban maradt – és végül felesége által kiegészített és kiadott – emlékezéseiben így örökítette meg a találkozást: „Vékony, kissé hajlott alakja volt Apponyi Albertnek, merész saszorra arisztokratikus, reszkető, karéjos orrcimpákkal, állát nem túl hosszú, négyszögletesre nyírott szakáll fedte. Kissé lihegett, nyitott szájjal, hiszen jó nagy kapaszkodón kellett felhágnia, míg ide, az erdei kunyhóba ért. Akkor már közel járt a nyolcvanhoz, vagy tán túl is volt rajta. Engem, a kis gimnazistát, észre sem vett, annál nagyobb áhítattal figyeltem én őt. Egy darabig nézelődött, majd kimért, egyenletes léptekkel megindult vissza. Egy elmúlt század emberét láttam, ezt már akkor is éreztem, talán ezért is bámultam meg jobban a szokottnál: történelmi korok átélője és részese volt.”¹

Gróf nagyapponyi Apponyi Albert százhetven évvel ezelőtt, 1846. május 29-én született Bécsben. Királyhű és a Habsburg dinasztiát támogató magyar arisztokrata családból származott. Édesapja Apponyi György gróf,

1 Szabó Magda: *Megmaradt Szobotkának*. Budapest, 1983. 36.

édesanyja Sztáray Júlia grófnő volt. Középiskolai tanulmányait a jezsuita rend kalksburgi intézetében végezte, majd a bécsi és a pesti egyetemen tanult állam- és jogtudományt. 1868 és 1870 között tanulmányutat tett Nyugat-Európában.²

Apponyi 1872-től 1875-ig a Deák-párt képviselője, majd a konzervatív ellenzék tagja volt. 1878-tól az Egyesült Ellenzék, 1892-től a Nemzeti Párt meghatározó politikusa, majd vezére lett. 1881-től haláláig – ötvenkét esztendőn keresztül – a jászberényi országgyűlési választókerületet képviselte a magyar parlamentben. Az 1880-as évek végén feladva ókonzervatív nézeteit és a kiegyezéskor (1867) megfogalmazott nemzeti jogok érvényre juttatását vette programjába, s követelte a hadsereg magyar vezényleti nyelvét, támogatta az agráriusok gazdasági követeléseit és a védővámok bevezetését.

Az 1890-es években egyik elindítója volt az állam és egyház szétválasztását hozó egyházpolitikai harcoknak, a kötelező állami anyakönyvezést (azaz a kizárólagos jogi érvényű polgári házasságkötést) azonban már nem fogadta el. 1898–99-ben neki és politikai mozgalmának meghatározó szerepe volt a báró Bánffy Dezső vezette kormány megbuktatásában. Apponyi ezután híveivel együtt belépett a Szabadelvű Pártba, s 1901-től két évig a képviselőház elnöke volt. 1903-ban a katonai kérdésben tartott, házszabály-ellenes „zsebkendő-szavazás” után kilépett a kormánypártból, s újjászervezte a Nemzeti Pártot.

Apponyi Albert híveivel együtt 1904-ben a Függetlenségi Párthoz csatlakozott. A szabadelvű kormánypárt 1905. évi választási veresége után pedig az alkotmányos nemzeti ellenállás mellé állt, s bírálta báró Fejérváry Géza törvénytelenül kinevezett „darabontkormányát”. 1906. április 8. és 1910. január 17. között Wekerle Sándor – az első polgári származású magyar miniszterelnök – koalíciós kormányában vallás- és közoktatásügyi miniszterként ingyenes elemi iskolai oktatást vezetett be és fölemelte a tanítók fizetését.

1907-ben a nemzetiségi iskolákban tanuló nem magyar anyanyelvű gyerekeknek a magyar nyelv alapszintű ismeretének négy év alatti elsajátítását írta elő (lex Apponyi). 1909-ben a Függetlenségi és 48-as Párt

2 Lásd bővebben: Ambrózy Ágoston: Apponyi. Adalékok lélekrájzához és nemzetközi munkásságához. Budapest, 1937.; Kerekesházy József: Apponyi. Budapest, 1943.; Kornis Gyula: Apponyi világnézete. Budapest, 1935.

kettészakadásakor a Kossuth Ferenc vezette konzervatívabb szárnyhoz csatlakozott, majd Kossuth Ferenc 1914-ben bekövetkezett halála után az újraegyesült párt elnöke lett. Az első világháború elején nemzeti összefogásra szólított föl, 1916-tól azonban már támadta gróf Tisza Istvánt és kormányát. Követelte az általános választójog bevezetését. 1917. június 15-től 1918. május 8-ig ismét vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. 1918 októberében visszavonult, 1919-ben a Tanácsköztársaság idején a csehszlovákok által megszállt eberhardi birtokán élt.³

1919 végén Huszár Károly miniszterelnök Apponyi Albertet nevezte ki a magyar küldöttség vezetőjévé a Párizs környéki béketárgyalásokon. Még ellenfelei által is kiemelkedő szónoki teljesítményként értékelt 1920. január 16-i „védőbeszédében” történeti és jogi érvekkel, s a bolsevizmus elleni harcra hivatkozva próbálta meg a történelmi Magyarország integritását megvédeni a békekonferencián. „Ha Magyarország abba a helyzetbe állíthatnák, hogy választania kellene ennek a békének elfogadása vagy visszautasítása között, úgy tulajdonképpen arra a kérdésre adna választ: helyes-e öngyilkosnak lennie, nehogy megöljék” – fogalmazta meg beszéde elején Apponyi.⁴

A delegációvezető felszólalásában egyrészt diplomáciai és geopolitikai, valamint állam- és alkotmánytörténeti érveket hozott elő.⁵ Hangsúlyozta, hogy a történelmi Magyarország organikus egység, amelynek stabilitása és biztonsága nemcsak Közép-Európa, de a Nyugat számára is fontos lehet. „A történelmi Magyarország töltötte be azt a feladatot, hogy oly államot tartva fenn, amelyben egyensúly és biztonság uralkodott, megvédte Európát a keletről fenyegető közvetlen veszedelmek elől. Ezt a hivatását tíz századon át töltötte be és erre egyedül organikus egysége képesítette.” Apponyi a magyar állam területi egysége fönntartása szükségességének alátámasztására – persze, mint tudjuk, hatástalanul – földrajzi és gazdasági szempontokat is a békeelőkészítő bizottság figyelmébe ajánlott. „A történelmi Magyarország tehát Európában egyedülálló természetes földrajzi és

3 Apponyi Albert dualizmuskori politikai tevékenységét legújabban Anka László foglalta össze kiváló doktori értekezésében: Anka László: Gróf Apponyi Albert belpolitikai pályafutása a dualizmus korában. Budapest, ELTE BTK, 2014. 1–224. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/ankalaszlo/diss.pdf> (A letöltés időpontja: 2016. május 10.)

4 A beszéd teljes szövegét lásd: A magyar béketárgyalások. 1920. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully-ben. 1. köt. Budapest, 1920. 276–282.

5 A beszéd földrajzi és geopolitikai elemeiről lásd bővebben: Gulyás László: A magyar revízió földrajzi érvrendszerének első nyilvános megjelenése: Apponyi Albert 1920. január 26-i beszéde. Történeti Földrajzi Közlemények, 2015. 1. sz. 151–164.

gazdasági egységgel rendelkezik. Területén sehol sem húzhatók természetes határok és egyetlen részét sem lehet elszakítani anélkül, hogy a többiek ezt meg ne szenvedjék. Ez az oka annak, hogy a történelem tíz századon át megőrizte ezt az egységet.”⁶

1920. február 15-én Apponyi vette át Neuilly-ben a békediktátumot, majd az egész küldöttség lemondott, s a szerződést Benárd Ágost miniszter és Drasche-Lázár Alfréd követ írta alá.⁷ Ezt követően Apponyi Albert a nemzetgyűlésben a pártonkívüli legitimista ellenzék egyik vezetője lett, de gróf Bethlen István miniszterelnök fokozatosan marginalizálta, majd hátterbe szorította a népszerű, királpárti politikust, aki ezután inkább külpolitikával foglalkozott. 1922-ben a nemzetgyűlés korelnöke volt, 1923-tól Magyarország fődélegátusa lett a Népszövetségben, revíziót és népszavazást követelt a vegyes lakosságú területeken. Apponyi 1898-tól a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1908-tól igazgatósági tagja, 1893-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1920-tól a Szent István Akadémia elnöke volt. 1921-ben az aranygyapjas rend lovagja lett. Apponyi Albert 1933. február 7-én hunyt el Genfben.⁸

Apponyi halálakor a magyar kormány fődélegátusaként dolgozott a genfi székhelyű Népszövetségben. Mint a magyar politikai élet doyenje nagy tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett a kormánypártiak és az ellenzékiek körében egyaránt. Politikusi és diplomáciai fölkészültségét elismerte Horthy Miklós is, annak ellenére, hogy köztük több ponton volt elvi különbség. Ezek közül a legfontosabb, hogy Apponyi Albert végig legitimista politikai alapállásra helyezkedett, azaz a magyar királyság trónja törvényes birtokosának az utolsó magyar uralkodót, IV. Károlyt, majd halála után fiát, Ottó főherceget tartotta.⁹

6 Lásd bővebben: Vizi László Tamás: A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010). Budapest, 2016. 18–35

7 Az aláírók személyéről és az aláírás körülményeiről minden korábbinál alaposabb kutatómunkát folytatott Vizi László Tamás. Lásd: Vizi László Tamás: Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd. http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmányok/vizi_laszlo.pdf In: A felfedező tudomány. Elektronikus formában megjelent konferenciakötet. <http://kgk.sze.hu/a-felfedezo-tudomany> MTA VEAB, Széchenyi István Egyetem, 2013. 1–9.; Vizi László Tamás: A trianoni diktátum aláírója: a politikus Benárd Ágoston. Közép Európai Közlemények, 2010. 3. sz. 67–79

8 Halálának politikai visszhangjáról: Miklós Péter: Gróf Apponyi Albert halála és temetése. *Belvedere Meridionale*, 2008. 3–4. sz. 4–16.

9 Apponyi levelezéséből a közelmúltban jelent meg reprezentatív válogatás: Anka László: Apponyi Albert válogatott levelezése. Budapest, 2016.

Horthy és Apponyi kapcsolatára az is rányomta bélyegét, hogy 1920-tól Apponyi következetesen ellenzéki magatartást képviselt, s gyakran élesen bírálta a bethleni konszolidáció politikai rendszerét. 1920 márciusában a kormányzóválasztáskor Horthy ellenében Apponyi Albert hét szavazatot kapott, noha Apponyi előzőleg többször kifejtette, hogy ő maga is Horthyt tartja alkalmasnak az államfői pozíció – hangsúlyozottan ideiglenes – elfoglalására. A kormányzó Apponyi elhunytá után a következőképpen fogalmazott. „A megboldogult kivételes tehetsége és tudása, amelyet több mint két emberöltőn át önzetlen áldozatkészséggel és lelkes odaadással állított hazája szolgálatába, dicsőséget szerzett a magyar nemzetnek az egész világ előtt.”¹⁰

Apponyi politikusi kvalitásait nemcsak a magyar, de a nemzetközi politikai élet is elismerte és respektálta. Joseph Paul-Boncour francia külügyminiszter nyilatkozata szerint a diplomáciai tárgyalások alkalmával csak ritkán találkozott olyan „úri és előkelő” ellenféllel, mint Apponyi. „Akárhányszor álltunk szemben egymással, akár a lefegyverzés, akár a kisebb-ségek ügyéről volt szó, nála becsületesebb, úribb és előkelőbb ellenféllel ritkán találkoztam.”¹¹

Herczeg Ferenc író, politikus, a Magyar Revíziós Liga elnöke a következőket írta Apponyi Albertről: „Született vezér volt, vérbeli arisztokrata, talán korunk utolsó igazi mágnása, de osztályának fogyatkozásai nélkül, olyan nemes veretű, hogy magához vonzotta és meghódította a demokráciát is. Egész életét a nemzetének áldozta. Végül felajánlotta utolsó értékét is: aggkorának nyugalalmát. Mikor télvíz idején, nyolcvanhat éves korában, nagy útra kelt az ország szolgálatában: úgy ment a fátadalmak és veszedelmek elé, mint a katon a tűzvonalba. Gyönyörű élete a kötelességtudásban telt el.”¹²

*Megjelent a Magyar Idők
2016. június 4-i számában.*

10 Pesti Hírlap, 1933. február 8. 4.

11 Pesti Hírlap, 1933. február 8. 5.

12 Pesti Hírlap, 1933. február 8. 1.

Trianontól a nemzeti összetartozásig

Vizi László Tamás könyve

Vizi László Tamás főiskolai tanár, a Kodolányi János Főiskola rektor-helyettese hosszú évek óta kutatja Magyarország két világháború közötti történetét, s kiemelten foglalkozik a Trianon-témakörrel. Ennek keretében alapvető kutatásokat végzett a békediktátum aláírásának körülményeivel, illetve a szerződést aláíró politikusok emberi és politikai pályájával kapcsolatban.

Kutatásainak eredményeit a közelmúltban megjelent *A sérelmi politizálásától a nemzeti összetartozásig* című, *Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)* alcímű könyvében (Budapest, 2016) foglalta össze és tette közkincsé.

A kötet kilenc évtized krónikája, amely különböző történelmi korszakokon és eltérő politikai szituációkon – s azokban megfelelő helyen és megfelelő súllyal elhelyezve a kérdést – keresztülélve elemzi és értelmezi a Trianon-problematikát.

Az öt fejezetre tagolt, több mint háromszáz oldalas, filológiaiailag rendkívüli módon meglapozott (amit a mintegy hatszáz lábjegyzet és a huszonöt lapos irodalomjegyzék is igazol) kötet történeti források mentén, alapvető kútfők alapján mutatja be a revíziós gondolatnak, a trianoni kérdésnek, a nemzetpolitikai koncepcióknak a hazai eszmetörténetben és a magyar politikai gondolkodás históriájában elfoglalt helyét.

Vizi László Tamás könyvének első – és legterjedelmesebb, a kötet egyharmadát kitevő – fejezete Trianon kezelésének és a traumatikus békediktátumhoz való viszonyulásnak az elméleti és politikai modelljeit ismerteti kellő részletességgel és magabiztos arányérzőkkel. A szerző a Horthy-korszak – hivatalos, illetve informális – revíziós terveinek háromosztatú tipológiáját adja.

1. Az integrális revíziós törekvések alapelve a „Mindent vissza!” jelző megvalósításának szándéka volt. Ezek közé tartozott Otlík László Új Hungáriája, Hevesy Pál terve, illetve Bethlen István 1933-as elképzelése.

2. Az etnikai alapon nyugvó elképzelések – az 1920 tavaszi terv, a Lord Rothermere nevével fémjelzett modell, a Magyar Revíziós Liga javaslata, valamint Fenyő Miksa–Nagy Emil-féle terv – a többségében magyarlakta területek visszacsatolását jelölte meg elérendő állapotként.

3. Az előbbi két törekvéstől alapjaiban eltérő – stratégiai alapú – megoldási modell volt Gömbös Gyula miniszterelnök 1934. évi – nyilvánosságra akkor nem került – terve. A kormányfő ugyanis nem történelmi, vagy etnikai, hanem gazdasági és geopolitikai szempontok szerint javasolt határmódosítást, amelynek jegyében például a jó mezőgazdasági termőterülettel bíró, ugyanakkor iparosodott és nyersanyagforrásként is értékes Bánság – amelynek területén a magyarság kisebbségben volt – Magyarországhoz került volna, míg a kompakt magyarlakta Székelyföld továbbra is Románia részét képezte volna.

A kötet második – több mint nyolcvan oldalas – egysége az 1947. évi párizsi békeszerződést, mint „második Trianont” mutatja be. Nemcsak a békét előkészítő tárgyalások, de a magyar delegáció 1946. évi tevékenysége, Gyöngyösi János külügyministersége és az akkori koalíciós pártok külpolitikai elképzelései is ismertetésre kerülnek. Külön kiemelendő a szerzőnek az a látásmódja, amelyen keresztül világosnak tűnik, hogy a csehszlovák–magyar lakosságcsere, a magyarországi németek kitelepítése és a szomszédos országok területéről érkező magyar menekültek ügyei elválaszthatatlanok a béke kérdésétől.

Vizi László Tamás munkájának harmadik fejezetében az államszocialista korszak Trianonhoz – és ezzel a környező „baráti szocialista” államok kisebbségben élő magyarságához – való viszonyát írja le. A felejtés és az elhallgatás jellemezte ez az időszakot, amelynek csak a végén, az Ceaușescu-féle erdélyi falurombolások elleni civil tiltakozások és ellenzéki mozgolódások idején, 1988–1989-ben került ismét elő a trianoni kérdés.

A rendszerváltozás utáni periódus nemzet- és szomszédságpolitikájáról a könyv utolsó két részében olvashatunk. A 2004. december 5-i népszavazást a szerző „újabb lelki Trianonként” határozza meg, míg a nemzeti összetartozásról szóló 2010. évi törvény előterjesztésének, vitájának és

kihirdetésének bemutatása kapcsán hangsúlyozza, hogy az Orbán Viktor vezetésével akkor megalakult kormány „új alapokra helyezte a magyar nemzetpolitikát”.

A jogász doktori címmel és a történettudományi doktori (PhD) fokozattal is rendelkező Vizi László Tamás munkája – amely a jog-, a diplomácia-, a politika- és az eszmetörténet számára is nagy nyereség – nem pusztán eseménytörténet, hanem a nemzetközi és a magyar politikai szintek korszakokon átívelő jelenségeit bemutató összegző monográfia, amely érzelmi elfogódottságtól mentesen történeti dokumentumok, statisztikai és egyéb tényadatok, valamint jogi szövegek alapján elemzi huszadik századi történelmünk legnagyobb traumájának recepcióját és hatástörténetét.

[Vizi László Tamás: A sérelmi politizálásától a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010). CEPOLITI Kiadó, Budapest, 2016. 303 old.]

*Megjelent az
A Trianoni Szemle Évkönyve 2016
(Szerk. Szidiropulosz Archimédesz.
Budapest, Trianon Kutató Intézet Közhasznú Alapítvány, 2016.)
című kiadványban (289–290. old.).*

Habsburg Ottó és a katolikus egyház

Habsburg Ottó hosszú élete során számtalan alkalommal bizonyította: elkötelezett híve a katolikus egyháznak és a közéletben képviselője a katolicizmus társadalmi tanításának. A két világháború között a magyar katolikus püspöki kar legtöbb tagja reménykedett benne, hogy egyszer II. Ottó néven trónra lép. Habsburg Ottó büszkén vállalta a katolikus egyház iránti elkötelezettségét, s a huszadik század második felének pápaival rendszeres kapcsolatban volt: XXIII. János díszvendégként hívta meg a második vatikáni zsinat megnyitására, VI. Pál pedig legkisebb gyermekének keresztapja lett. 1979-től húsz éven át a kereszténység értékeit a politika világában megjeleníteni szándékozó bajor Keresztényszociális Unió képviselője volt az Európai Parlamentben.¹

A Habsburg család tagjai szoros szálakkal kötődtek a katolikus egyházhoz. A szentmiséken, liturgikus eseményeken való részvételük rendszeres volt, s a katolikus egyházi vezetőkkel – gyakran a formálison messze túlmenően – is hagyományosan jó kapcsolatot ápoltak. Ezért sem meglepő, hogy a későbbi császári és királyi párt, Károlyt és Zitát nem sokkal eljegyzésük után audiencián fogadta X. (Szent) Piusz pápa 1911 nyarán. Zita későbbi visszaemlékezése szerint a pápa így szólt hozzá: „Szóval a trónörökös felesége lesz”, mire kijavította: nem jövendőbelije, hanem Ferenc Ferdinánd főherceg az osztrák–magyar trón várományosa. X. Piusz kijelentette: „Károly lesz az utód”.

A kis Habsburg Ottó az intézményes vallásgyakorlás rítusaiban jártas, a felsőpapsággal közeli viszonyban lévő családba szocializálódott. Édesapjával gyakran vett részt vallási eseményeken, a száműzetés éveiben, nyolc–

1 Habsburg Ottó életéről a fontosabb magyar nyelven elérhető feldolgozások: Baier, Stephan – Demmerle, Eva: Habsburg Ottó élete. Ford. Blaschik Éva. Budapest, 2003.; Book-Shepherd, Gordon: A megkoronázatlan király. Habsburg Ottó élete és kora. Ford. Fazekas István. Budapest, é. n. [2005]; Pusztaszeri László: Habsburg Ottó élete és kora. Budapest, 1997.

tízéves fiúként pedig rendszeresen ministrált. Külön ünnep volt a családban az első péntek. (A tizenhetedik századi misztikust, Alacoque Szent Margitot egyik látomásában a neki megjelenő Jézus külön felszólította, hogy Jézus Szíve tiszteletére minden első pénteken járuljon szentáldozáshoz. Ennek alapján az újkori katolicizmus fontos spirituális fogalma a nagyki-lenced, azaz ha kilenc egymást követő első pénteken szentmisén vesz részt a hívő, akkor Jézus megadja neki a „végső megigazulás kegyelmét”, s nem hal meg halálos bűnben, szentségek vétele nélkül.) IV. Károly mindig részt vett ezen a napon az Ernst Seydl püspök, udvari káplán által bemutatott ünnepi misén, amelyen a fiai, a kis Ottó és Róbert főhercegek ministráltak.

Nem sokkal IV. Károly halála után, 1922-ben az özvegy és az árvák az észak-spanyolországi Lequeitióban telepedtek le. Lourdes-ba és Fatimé-be igyekvő osztrák és magyar zarándokok gyakran látogatták meg ott a családot. Az egyik magyar zarándokcsoportot a zalaegerszegi plébános, a későbbi Mindszenty József bíboros vezette. Zita királyné nagy gondot fordított gyermekei vallásos nevelésére, így azok időben részesültek a katolicizmus beavató szentségeiben (keresztség, elsőáldozás, bérmálás). Ernst Seydl eucarpiai címzetes püspök, a császári család utolsó udvari lelkésze 1923. augusztus 24-én bérmálta meg Ottót és testvéreit – Adélt, Róbertet, Félixet és Károly Lajost – Lequeitióban. Habsburg Ottó bérmakeresztapja XI. Piusz pápa lett, akit a szertartáson Enrique Reig y Casanova bíboros, toledói érsek, Spanyolország primása helyettesített.

Édesanyja döntése nyomán Ottó magántanulóként végezte tanulmányait, mégpedig részben a régi osztrák, részben a dualizmuskori magyar gimnáziumi tankönyvek alapján. A főherceg tanulmányait irányító testület magyar részének vezetője Zichy János gróf – egykori katolikus néppárti vallás- és közoktatásügyi miniszter – volt. Ottó magyar tanárai pannonhalmi bencés szerzetesek voltak. A Pannonhalmához való kötődésének jele, hogy kérésére az aranylakodalmuk alkalmából Mariazellben tartott szentmisét Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát mutatta be – Franjo Komarica Banja Luka-i püspökkel együtt – 2001-ben. S ugyanennek a megnyilvánulása, hogy halála után akarátának megfelelően szívurnáját az ősi bencés apátság falai között helyezték el.

Francia nyelvtudásának tökéletesítésére Ottó egy évet a clervaux-i bencés apátság gimnáziumában tanult Luxemburgban, amelynek nagyhercegi

családjához szoros rokoni szálak fűzték. Ezután ismét visszatért Spanyolországba, ahol magyarországi, illetve ausztriai tanárai előtt sikeresen le is érettségizett.

Egyetemi tanulmányokat a leuveni katolikus egyetemen folytatott Belgiumban. Az egyetemi években a Bar hercege címet használta. Egyrészt, mert a Habsburg-uralkodók számos más titulusuk mellett viselték a Lotharingia és Bar hercege címet, másrészt pedig kegyeleti okokból, hiszen édesapja annak idején a 7. számú lotharingiai és bari dragonyosezredben szolgált. Jogi témájú kurzusai mellett tanult például filozófiát, diplomácia-történetet, kánonjogot és morálteológiát is. A szokásjog szerinti és a törvényes örökösödési jog és a vidéki földbirtok oszthatatlanság Ausztriában című doktori disszertációját 1935 júniusában védte meg.

Ebben az időben ismerkedett meg a katolikus egyház társadalmi tanításával. Tanulmányozta a témakörben jelentős pápai megnyilatkozásokat, a szociális enciklikákat (XIII. Leó: *Rerum novarum*, 1891; XI. Piusz: *Quadragesimo anno*, 1931). A keresztény társadalomtan erőteljesen hatott rá, s úgy vélte, a totalitárius diktatúrákkal szemben képes alternatívát nyújtani a világgazdasági válság sújtotta Európában. Ahogy később fogalmazott: a katolikus társadalmi tanítás „nagyon érdekelt már csak azért is, mert már megjelent a fasiszta és a nemzetiszocialista hullám; és azt hittük, hogy talán ezzel fel lehet tartóztatni.”

1922 áprilisában a magyar legitimista politikusok – miután értesültek IV. Károly haláláról – találkoztak ifjabb Andrássy Gyula gróf lakásán. Itt jelen volt többek között Apponyi Albert gróf, Zichy János gróf, Haller István (mindhárman volt vallás- és közoktatásügyi miniszterek), Rakovszky István (katolikus néppárti politikus, a második királypuccs idején IV. Károly kinevezett miniszterelnöke), Friedrich István (volt miniszterelnök), Gratz Gusztáv (egykori pénzügy-, illetve külügyminiszter), Windischgrätz Lajos herceg, valamint a legitimistákkal együttműködő nemzeti liberális Ugron Gábor és Vázsonyi Vilmos. A döntő többségében konzervatív arisztokratákból, illetve a politikai katolicizmust képviselő kereszténypárti politikusokból álló csoport proklamációt adott ki, amelyben leszögezte, hogy a magyar király II. Ottó, aki azonban vis maior miatt trónját nem foglalhatja el. Ugyanekkor Csernoch János bíboros, a történelmi Magyarország utolsó hercegprímása a következőképpen nyilatkozott: „Az én közjogi fölfogá-

som szerint is Ottó királyi hercegre nézve a trónöröklés beállott, és így felséges atyja elhalálózása következtében ő ma Magyarország jog szerinti királya.”²

A politikai helyzet azonban az illúziók világába utalta a legitimisták céljait. Sem a nemzetközi politikai adottságok, sem a belpolitikai helyzet nem tette lehetővé a Habsburg-restaurációt. Az államfői jogkört gyakorló Horthy Miklós ugyan királyt már nem akart, a királyságot mint államformát viszont meg szeretne volna tartani és mellé megszerezni a lehető legszélesebb társadalmi támogatást, így a katolicizmusét is. A kormányzó és a katolikus egyház kapcsolatát ambivalencia jellemezte. Abban megegyezett a kormányzót támogató politikai réteg és a klérus nagy része, hogy az 1918–19. évi forradalmakra nem volt adható más politikai válasz, csak a konzervatív keresztény nemzeti fordulat, amelynek ideológiája a történelmi keresztény egyházak valláserkölcsei és szociális tanításának integrálásával jött létre, s első megfogalmazói is sok szállal kötődtek a katolicizmushoz.

Nagy konfliktusforrás volt a katolikus felső klérus hagyományos – és történelmi kontextusában érthető – Habsburg-barátsága. Éppen emiatt a katolikus egyház hivatalosan *expressis verbis* soha nem legitimálta Horthy hatalmát. A püspöki kar a korszak elején – Prohászka Ottokár és Zadravec István kivételével – a Habsburg dinasztia visszatérésében reménykedett és támogatta is az erre irányuló törekvéseket. De a katolikus főpapok a harmincas-negyvenes években is távolságtartással nézték a kormányzó jogkörbővítési és dinasztiaalapítási kísérleteit. Az állam pénzügyi és infrastrukturális támogatását, valamint a keresztény nemzeti ideológia térhódítása eredményeként megindult „katolikus reneszánszt” – a papság és a szerzetesség létszámának gyarapodását és az egyház politikai befolyásának növekedését – örömmel fogadta a katolikus elit. Ennek ellenére a Habsburgokhoz való kötődés olyan erős volt, hogy Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek még az 1940-es évek első felében készített politikai feljegyzéseiben is következetesen Ottó királyról írt.

A legitimista főpapok között – akik sorába a korszak hercegprímásai (Csernoch János, Serédi Jusztinián és Mindszenty József) is beletartoztak – a legtevékenyebb Mikes János szombathelyi püspök volt, aki az első királypuccs alkalmával rezidenciáját is biztosította a visszatérni készülő

2 Vö. Gulyás László: A korona árnyékában. Habsburg Ottó. 1930–1945. Rubicon, 2011. 8. sz. 12–21.

királynak. IV. Károly 1921 nagycsütörtökén Erdődy Tamás gróf társaságában érkezett meg a szombathelyi püspöki palotába, ahol hívei (többek között gróf Sigray Antal és Lehár Antal ezredes, a nyugat-magyarországi haderő parancsnoka) mellett találkozott gróf Teleki Pál miniszterelnökkel is. Húsvétvasárnap innen utazott – miután tanácsadói biztosították Horthy vélt lojalításáról – Budapestre, ahonnan azonban csalódottan kellett visszatérnie a szombathelyi püspökségre, hogy aztán kénytelen elhagyja az országot.

De Mikes János nemcsak gyakorlati segítséget nyújtott az uralkodócsaládnak, hanem a katolikus egyház szervezettségét alapul használva ápolta is a legitimista eszmét. A szombathelyi egyházmegye területén – és ez más püspökségekre is igaz – rendszeresen tartottak szentmisét a Habsburg-csaláért: Károly lelki üdvéért, illetve Ottó egészségéért. A Habsburg-kultusz jegyében építtetett templomot IV. Károly emlékére Mindszenty (akkor még Pehm) József zalaegerszegi plébánosként. A zalaegerszegi Jézus Szíve ferences templom 1927. szeptemberi felszentelése jeles eseménye volt a magyar legitimista mozgalomnak.

Mindszenty később is kitartott a Habsburg család mellett. A Horthy-korszakban december 6-án, Miklós-napon például tüntetően rendre hétköznapi miserendet tartott, noha akkoriban országszerte iskolai szünettel és ünnepi istentiszteletekkel emlékeztek meg a kormányzóról. 1945 után jóformán egyedül ő képviselte a politikai palettán a legitimizmust és minden megtett azért, hogy az országnak legalább az államformája királyság maradjon. Álláspontja kétségtelenül nem volt reálpolitikusi, s ezt a katolikus vezetők is tudták. XII. Piusz pápa 1945 októberében mondta a magyarországi helyzetről: „Egy restaurációtól talán soha nem voltunk olyan távol, mint ma”. Mindszenty 1945–1946 fordulóján még nyilvános monarchista püspökkari deklarációt fontolgatott, s kereste a kapcsolatot az akkor Párizsban tartózkodó Habsburg Ottóval. Pedig ekkor már kiszagda képviselőként az a Varga Béla plébános – később a törvényhozás elnöke – is a köztársaság mellett agitált, aki 1921-ben a „budaörsi csatában” még IV. Károly oldalán fogott fegyvert...

Habsburg Ottó és Szász-meiningeni Regina 1951. május 10-én házasodtak össze Nancyban, Lotharingia fővárosában. A főhercegi párt Marc-Armand Lallier nancy-i püspök – későbbi marseille-i, majd besançon-i érsek

– adta össze. Beszédében így szólt Ottóhoz: „Károly császárra gondolok, Monseigneur, a békeszerető császárra, aki oly korán, hazájától távol tért meg atyáihoz. Keresztényi szemünkben nem annyira koronája fénye tette őt naggyá, mint vallásos életének ritka jámborsága.” A prédikáció végén a püspök felolvasta XII. Piusz pápának az esküvőre írt levelét és tolmácsolta apostoli áldását. „Nem múlhat el ez örömteli esemény anélkül – írta a katolikus egyházfő a főhercegnek –, hogy ki ne fejezzük atyai jókívánságainkat. Így akarja Fenségtek iránti szeretetünk és így kívánja Fenségtek gyermeki jámborsága. Imádkozunk a mindenható örök Istenhez, hogy Fenségtek hű maradjon ősei erényeihez és hogy a Mindenható hosszú, békés, munkában és érdemekben gazdag életet adjon Fenségteknek.”

Habsburg Ottónak és Reginának hét gyermeke született. Az 1953. május 30-án született Andreát június 6-án keresztelte meg Ferdinand Stanislaus Pawlikowski seckauai hercegpüspök. A kereszteléshez a Tisza királyhű magyarok által küldött vizét használták elegyítve a mariazei szentkút és a Jordán folyó – amelyben az evangélium szerint Keresztelő Szent János megkeresztelte Jézust – vizével. Az 1954 szeptemberében született ikerlányokat, Mónikát és Michaelát szintén Pawlikowski püspök részesítette a keresztségben. Az 1956. október 14-én született Gabriellát Franz Jachym maronea-i címzetes érsek, a bécsi főegyházmegye segédpüspöke keresztelte. Walburga Josef Feichtner prelátustól – aki Andreas Rohrachner salzburgi érseket helyettesítette – nyerte el a keresztség szentségét 1958 októberében. Az 1961 januárjában világra jött elsőszülött fiút, az azóta boldoggá avatott nagyapjáról elnevezett Károlyt Bruno Wechner cartennai címzetes püspök – később a feldkirchi egyházmegye első püspöke – keresztelte meg. Az újszülött férfi Habsburg XXIII. János pápa is áldását küldte. Az 1964 decemberében megszületett legkisebb gyermeket, a jelenleg Magyarországon élő Györgyöt Rudolf Graber regensburgi püspök keresztelte meg. Keresztapja VI. Pál pápa lett, akit – amint erre a kánonjogi előírások lehetőséget adnak – Corrado Bafile címzetes antiochiai érsek, németországi apostoli nuncius helyettesített a szertartáson.

Ottó és Regina házasságkötésük ötvenedik évfordulóját a Nancy-ban és Mariazeiben is megünnepelte. Fiuk, Károly 1993 januárjában ugyancsak a mariazei bazilikában vezette oltár elé Francesca Thyssen-Bornemisza bárónőt. Az egykori Habsburg-birodalom katolikus népeinek közös zárán-

dokhelyére 1983-ban II. János Pál pápa, 2007-ben pedig XVI. Benedek pápa is ellátogatott. A száműzetésben elhunyt Habsburg-hű monarchista Mindszenty József bíboros teste 1975-től az 1991-es esztergomi újratemeléséig Mariazellben nyugodott.

A középkori gyökerű mariazei Mária-kultusz a török támadás veszélyének elmúltával, a tizenhetedik–tizennyolcadik században kapott újabb lendületet. A zarándokhely fő ékessége a 48 cm magas, fából készült szobor, amely a kis Jézust a jobb karjában tartó Szűz Máriát ábrázolja. Mária bal kezével egy körtét nyújt gyermekének, aki pedig egy almát ad édesanyjának. A marizei Irgalmas Szűzanya – akinek egyik címe a Magyarok Nagyszasszonya (Magna Domina Hungarorum) – szobrának egy régi másolatát helyezték el a nancy-i Église des Cordeliers-ben Ottó és Regina esküvőjének alkalmából 1951-ben. A szobormásolatot eredeti marizei ruhába öltöztették, s a Stájerország és Alsó-Ausztria határán fekvő kegyhely templomának harangjai zúgtak az esküvő idején, miközben az oltárnál szentmisét mutattak be az új házaspárért. Egy anekdota szerint a Habsburg-esküvő idején szárnya kelt a pletyka Ausztriában, hogy Beda Döbrenzei mariazei apát a szobrot kicsempészte az országból az esküvőre. Erre a (kereszténydemokrata) osztrák néppárti Leopold Figl kancellár felhívta és megkérdezte tőle, hogy hol van a Szűzanya. Beda atya válasza: „Hiszen tudja, kancellár úr, odafenn, a mennyben.”

Habsburg Ottó 1959 nyarán hosszabb időt töltött Rómában, ahol több bíborossal tárgyalt, valamint találkozott XXIII. (Boldog) János pápával, akivel a kapcsolata még az 1940-es évek második feléből eredt. Párizsban ismerkedtek meg, ahol akkoriban Angelo Guiseppe Roncalli címzetes érsek – a későbbi XXIII. János – nunciusként szolgált. Ottó gyakori vendég volt a nunciatúrán és szerepe volt abban, hogy de Gaulle feladta a Rómától független francia nemzeti egyház támogatásának tervét. Kapcsolatuk a párizsi időszakban olyannyira elmélyült, hogy XXIII. János javaslatokat kért Ottótól a második vatikáni zsinatra, valamint annak 1962. októberi ünnepélyes megnyitójára feleségével együtt díszvendégként meghívta. Hivatalos kísérőjük Ignace Gabriel (született Abdul-Ahad Dawood) Tappuni bíboros, antiochiai pátriárka, a szír katolikus egyház vezetője volt. Ottó VI. Pál pápával 1964 szeptemberében ismerkedett meg. Három hónappal később pedig már fel is kérte az egyházfőt, hogy legyen legkisebb gyermekének a

keresztapja. A pápa ezt el is vállalta. Később több alkalommal találkoztak, 1966 májusában VI. Pál magánkihallgatáson fogadta Habsburg Ottót.

Az Európai Parlament (EP) tagjait 1979-ben választották először közvetlenül az Európai Közösség (a későbbi Európai Unió) tagországainak választópolgárai. Ekkor kapott felkérést Habsburg Ottó, hogy szerepeljen a Bajor Keresztényszociális Unió (CSU) listáján és legyen a Német Szövetségi Köztársaság egyik képviselője az Európai Parlamentben. A Bajorország tartományi törvényhozásában kormányzó CSU – amelynek 1982-től párttagja is volt – szellemisége közel állt Habsburg Ottóhoz: a keresztény társadalmi tanításon alapuló szemlélet, a szociális piacgazdaság és a jóléti állam megteremtésének igénye. A CSU részben a weimari köztársaságban a politikai katolicizmust képviselő Bajor Néppárt (BVP) hagyományait követő pártként alakult meg 1946 januárjában.

Habsburg Ottó – aki akkor már a páneurópai mozgalom ismert vezetője volt – négy cikluson, húsz esztendőn keresztül volt tagja az EP-nek. Ezalatt 1989 júliusa és 1994 januárja között a Magyarországgal való kapcsolatokért felelős küldöttség elnöke volt, s sokat tett a közép-európai régió európai uniós integrációjáért. A Páneurópai Unió elnökeként elkötelezett volt – s ebben közös volt a törekvése II. János Pál pápáéval – az európai kereszténység ügye mellett. Mint fogalmazott: „Ha eltűnne földrészünkről a kereszténység, úgy Európának is meg kellene halnia. Mert nem a keresztnek van szüksége Európára, hanem Európának a keresztre.”

*Megjelent a Rubicon
2011. évi 8. számában (22–25. old.).*

Az évezredes szent hely

A szegedi dóm nyolcvanöt éve

A szegedi dómot 1930 októberében került adták át és szentelték föl. Az egykoron a helyén álló Szent Dömötör-templom alapjai és hagyományai tizenegyedik századiak, Szent István-kori eredetűek. A szegedi fogadalmi templom története egyben huszadik századi magyar történelmünk lenyomata is.

A szegedi székesegyház építésének idején – a huszadik század első harmadában – a dél-alföldi város legmeghatározóbb vallási közössége a római katolikus egyház volt, amelynek hívei közé a szegediek csaknem kilencven százaléka tartozott. Szeged katolikus arculatát erősítette, hogy a város 1923-tól ideiglenesen, majd 1931-től hivatalosan püspöki székhely. A csanádi székeskáptalant 1941-ben szervezték meg.

Az impozáns szegedi dóm, a város legmagasabb és legnagyobb temploma az 1879. évi, a város épületeinek mintegy kilencven százalékát elpusztító nagy árvízvet követő fogadalomnak köszönhetette létét. Szeged város törvényhatóságának az egyházközség-fenntartó feladatkörököt is ellátó kegyúri bizottsága, 1880. november 28-án ünnepélyes fogadalmat tett, hogy az árvízről való megmenekülés és az azután újjáépítés emlékére monumentális templomot épít. Innen a fogadalmi templom elnevezés. 1931-ben – mint a püspöki központ temploma – székesegyház rangot nyert, s azóta a dóm megnevezést használják általánosan a szegediek.¹

A fogadalmi templom helyének kijelölésére már az 1880-as években kísérletet tettek, de csak hosszú viták után sikerült eredményt elérni. Bonnaz Sándor csanádi püspök 1885-ben írt végrendeletében kétszázezer forintot hagyott a készülő templomra: „Az én akaratom az – fogalmazta meg a

1 Lásd bővebben: A szegedi székesegyház. Szerk. Ábrahám István, Zombori István. Szeged, 2001.; Miklós Péter: Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről. Szeged, 2004.

főpap –, hogy ezen összegből a kegyúri joggal felruházott városi hatóság pénztárának hozzájárulásával a Palánknak nevezett belvárosban az ott nagyon is szükséges nagyobbszerű plébániai szentegyház építtessék föl...”

A Fogadalmi Templomépítő Bizottság 1901. május 2-án alakult meg Ivánkovits Sándor tiszti főügyész elnökletével. 1902-ben az akkorra már rossz állapotú Dömötör-templom helyét jelölték ki az új egyházi épület helyéül. Varga Ferenc akkori belvárosi plébános határozottan tiltakozott – nem az új fogadalmi templom építése, hanem a régi plébániatemplom lebontása ellen. „Csak a századvégi emberek lehetnek olyan kegyetlenek, hogy templomot rombolnak ott, ahol templomra szükség van” – fogalmazott. Az egykori Szent Dömötör-templom alapjai és hagyományai – mint az Bálint Sándor könyvei és a legújabb régészeti kutatások alapján föltételezhető – tizenegyedik századiak, vagyis Szent István kori eredetűek.

Szeged város vezetősége 1904-ben jelíges pályázatot írt ki a fogadalmi templom terveire. Az eredményhirdetésre június 10-én került sor. Első díjat nem osztottak ki. Második helyen Rainer Károly és Aigner Sándor, harmadikon Foerk Ernő és Sándy Gyula terve végzett. A negyedik díjat Hofhauser Antal, illetve Gyalus László kapta. Szeged 1909-ben – Lázár György polgármester javaslatára – Schulek Frigyesre bízta a templom terveinek elkészítését és a kivitelezést. A költségek hárommillió koronát tettek ki, a város azonban csak mintegy kétmilliót tudott adni. 1912-ben azonban Schulek öregségére és betegségére hivatkozva visszalépett. Így a kivitelezéssel Foerk Ernőt bízták meg, aki Schulek terveit alapul véve, két és fél millió koronás költségvetéssel hozzálátott a mai székesegyház építéséhez. A templomépítő bizottság 1912 májusában Ivánkovits Sándor javaslatára elfogadta, hogy a templom „az árvíz emlékére ugyan, de Magyarország Védőasszonya tiszteletére emeltessék.”

A Szent Dömötör egyházban 1913. július 13-án mutatta be az utolsó szentmisét Jászai Géza plébános, címzetes püspök. Az épület bontását július 22-én kezdték meg. A fogadalmi templom alapkövét 1914. június 21-én tették le. Júliusban azonban abbamaradtak a munkálatok a világháború miatt, a munkások nagy része ugyanis bevonult katonának. Az építkezést 1923 áprilisában kezdték meg újra. A bokrétaünnepélyt 1923. szeptember 16-án tartották. A kupola keresztjét 1924. augusztus 30-án helyezték föl. 1925. november 26-án a Tisza felőli, 1926. március 27-én a város felőli ke-

reszt került föl a toronyra. Az építkezések összköltsége végül meghaladta a négymillió pengőt.

1930. október 24-én, Szent Rafael főangyal ünnepén Glattfelder Gyula csanádi püspök fényes papi asszisztenciával szentelte föl a Szűz Máriáról, a Magyarok Nagyasszonyáról nevezett szegedi fogadalmi templomot. A székesegyház mellékoltárait Szent Antal, a Szent Kereszt, a Fájdalmas Szűz, Szent László, Szent Gellért és Szent Imre tiszteletére szentelték. A két hátsó kápolnát a Segítő Szűznek, illetve Szent Dömötörnek ajánlották. Október 22. és 26. között a kormány és az egyház legmagasabb rangú vezetői jelenlétében zajlottak az ünnepségek.

Glattfelder Gyula püspök a templomszentelésen elmondott szentbeszédében az alábbiakat fogalmazta meg.

„E márvány, ez az arany ragyogás, amely ezerfelé sugárzik vissza az évek arcáról, mind bizonyosság arra, hogy Szeged városa nem szorul arra, hogy az egyházzal szemben fennálló kötelességére figyelmeztessük. Egy templom a városnak nemcsak legszebb épülete és ékessége, hanem annak egész értékének és az egész nép lelki szintjének a fokmérője, örülök polgármester úr, hogy az egész ország főpapsága és a pápa követének jelenlétében mondhatok meghatott köszönetet Szeged városának azért, mert nem volt fukar, amit ígért és fogadott a vész napjaiban, azt hőiesen és hűségesen megvalósította.

Ez a templom a szent egyetértés hajléka, ahol nem hallatszík a lelkeket megosztó gyűlölet szava, ahol nem lehet senki oly nagy, hogy ide belépve ne eszmélne rá Isten előtt való kicsinységére, de nem lehet senki sem oly kicsiny, hogy itt lélekben meg ne nőjön és ne érezze az Isten közelségét. Itt kiegyenlítődnek az egymásközti ellentétek, melyeket az élet vert a lelkek közé... Itt van a szentek egysége, mely az eget a földhöz és az embert az emberhez fűzi... A templom egyúttal az áldásos haladásnak a hajléka. Az emberi gondolkozás és törekvés felségében fog ragyogni e városnak lelke ebben a templomban.

Ez a város már sok vihart látott és amikor az utolsó vészes vihar vonult végig rajta, atyáink nem rázták láncukat, nem zúgolódtak, nem átkozódtak, hanem letérdeltek és elrebegették szent fogadalmukat, megváltották hűségüket és hittek abban, hogy az Úr jóságosan fogja nyújtani kezét a talpra állítás nehéz munkájában. Szent fogadalmat tettek atyáink, hogy hajlékot fognak emelni az Úrnak, hajlékot, amely az Alföld síkján hirdetni fogja a

bajba, szükségbe esett ember hitét és a Mindenható jóságát. A hálának a legékesebb bizonyítéka ez a szentelt csarnok. De a ti atyáitok hálája nem lett volna teljes, ha nem ígérték volna lelket is... Ez a templom úgy fog kiemelkedni, mint a jobb életnek, az üdvös haladásnak, az alföldi magyar felfelé törő lelkének, haladásvágyának bátor és büszke szimbóluma.”

Szeged város nevében Somogyi Szilveszter a következő fohászt mondta el a fogadalmi templom fölszentelésén. „Mindenható Úristen, kinek igazsága bűnünkben lesújt és irgalma bánatunkban felemel... Igazságával sújtott le reánk ötven esztendő előtt, midőn a vízár eltemette városunkat. Az enyészet sírjában bánatos szívvel fogadtuk akkor, hogy isteni fölséged engesztelésére templomot építünk szent neved dicsőségére. Íme, most végtelen irgalmad segítségével újraépült városunk és áll a fogadalmi templom. Hálátelt szívvel borulunk isteni szent Fölséged elé. Fogadd kegyesen áldozatunkat. Szállj le közénk e szentelt hajlékba és osszad innen bőségesen atyai áldásodat, ezen város és vidéke, sőt az egész ország népére. Te pedig Megváltó Krisztusunk, ki 900 éven át őriztél bennünket az üdvözítő szent hitben, vedd e városnak minden lakóját szentséges szíved kegyeibe. Öntsd ki reánk szíved szeretetét, hogy a Te szeretetedben egyek lehessünk a szent békében és boldogul élhessünk.”

Klebsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter 1930 októberében a szegedi székesegyház fölszentelése, az egyetem Dóm téri épületegyüttesének, valamint a püspöki palota és a Nemzeti Emlécsarnok átadásán beszélt a szegedi Dóm tér szimbólumértékéről is. A tér ugyanis a klebsbergi intenciók szerint a magyar kereszténység, a magyar állam és a magyar tudomány ezeréves megbonthatatlan egységének és szövetségének a jelképe. Mint fogalmazott: „Államon, egyházon és városon kívül egyesítettük itt erőinket, sokan-sokan, akik szervező vagy tervező munkával, szellemi vagy testi erővel ennek a műnek a létrehozására egy nemesebb, egy szent demokráciában összefortunk.” Majd a kultuszminiszter hozzátette: „Legyen ez a tér egy téglába épített, kőbe vésett, ércbe öntött Nem, nem, soha!” A dóm egyik tornyának gömbjében elhelyezett ünnepélyes okiratban ugyanakkor a következőket jegyezte Gaál Endre, Szeged város kulturális tanácsnoka: „Testet öltött a fogadalom, áll a templom! Engedje az Isten, hogy az évek századain át hirdethesse városunk lakóinak igaz hitét, Iránta őrzött törhetetlen bizalmát...”

A második világháború utolsó szakaszában az ország hadszíntérré vált, ráadásul a csanádi egyházmegye területén érték el a Vörös Hadsereg alakulatai a trianoni Magyarország határait. Ennek következtében a szovjetek 1944. októberi szegedi bevonulásukkor tüzérségi támadásnak vetették alá a várost, amelynek következményeként a dóm üvegablakainak nagy része betört, valamint a Tisza felőli toronyba nagyméretű lövedék fűrődött, amely a toronyórát és a harang vezérlését megrongálta. Az újjáépítési munkálatsorozat és az ablakok pótlása 1958-ra fejeződött be.

A székesegyházban az 1960-as és 1990-es évek közötti időszakban többször is hosszadalmas és költséges renoválási munkákat végeztek, amelyek során többek között fűtési, világítási és hangosítási rendszer került kialakításra, valamint förlújították a toronyórát, a harangokat és az orgonát. A szentély átalakítása háttérben a második vatikáni zsinat liturgikus rendelkezései állnak, amelyek elrendelték a szembemiséző oltárok használatát. 1970-től mozgatható oltárt használtak, s a végleges márvány oltárasztal fölszentelésére csak 1992-ben került sor. A templom belső díszítési munkálatainak egyik utolsó állomását jelentette Patay László seccoinak elkészülte a több mint ötven évig üresen, díszítetlenül álló kupolában 2000 nyarán.

A 2014 nyara és 2015 ősze közötti periódusban a magyar állam több kétmilliárd forintos támogatásával megújult a Szeged város jelképének számító dóm. Ebben a nagyszabású projektben az infrastrukturális felújítások mellett – többek között – áthelyezésre került a baldachinos oltár, valamint megújult a belső templomtér és látogatóközpontot is kialakítottak az altemplomban.

*Megjelent a
Szeged-Csanádi Egyházmegye Toronyirány Kalendárium 2016
(Szerk. Antal Zsolt. Szeged, Gerhardus Kiadó, 2016.)
című kiadványban (78–84. old.).*

Sík Sándor, a közösségszervező

„Felelős vagyok a közösségnek, amelybe Isten helyezett” – írta a *Vigilia* 1960-as évfolyamában megjelent egyik cikkében Sík Sándor piarista szerzetes, cserkészvezető, költő, műfordító, szerkesztő, irodalomtörténész, akadémikus, szegedi egyetemi professzor, aki élete több szakaszában is közösségszervezőként tevékenykedett. Az alábbiakban a budapesti középiskolás diákok körében cserkészvezetőként, a szegedi egyetemi hallgatók között mentorként, valamint az irodalmárok és tudósok világában katolikus lapszerkesztőként való közösségépítő munkássága kerül röviden bemutatásra.

Sík Sándor az 1900-as évek elején cserkészvezetőként igyekezett szerepet vállalni a fiatalok közösségi életének szervezésében. Mint a budapesti piarista gimnázium tanára és cserkészparancsnoka számos programot szervezett az intézmény diákjainak. A Robert Baden-Powell brit tábornok által alapított mozgalom lényeges eleme volt, hogy tagjai a tábori körülmények között, valamint a hadseregben alkalmazott alaki kiképzési módszerek alapján megalkotott fizikai gyakorlatok és közös feladatok által tapasztalatalapú ismeretátadásban és közösségi élményben részesüljenek.

Mint Rónay László professzor *Sík Sándor* (2000) című monográfiájának első fejezetéből kiderül: a piarista atya a filozófiai, etikai és pedagógiai író, Friedrich Wilhelm Foerster munkássága révén ismerkedett meg a cserkészmozgalommal, s olyannyira a hatása alá került a később náciellenes tevékenységével nevezetessé vált német gondolkodónak, hogy 1930-ban megjelent *A cserkészlet* című művének előszavában külön hivatkozott rá, mint a mozgalom nagy programalkotójára. Az említett munkában egyébként azt is megfogalmazta, hogy a cserkészlet „eszméit a legkülönbözőbb fajok és nemzetek jónak és a magukénak vallják, és mindjobban megbizonyosodik, hogy a cserkészlet a legegészségesebb és legmegbízhatóbb ifjúsági mozgalom”.

Egy másik helyen pedig az emelte ki, hogy a cserkészgyakorlatok mind fizikai, mind szellemi, mind pedig erkölcsi próbák, amelyek elsődleges szerepe a jellemnevelés feladatában jelölhető meg. „A próbák – írta Sík Sándor – egyformán kívánnak gyakorlati ügyességet, sportteljesítményeket és erkölcsi erőfeszítéseket. A mindenirányú nevelői törekvéseknek ez az egysége különbözteti meg a cserkészetet a legtöbb pedagógiai reformtörekvéstől.”

Hasonló tartalommal – az etikai alapok és a fizikai gyakorlatok jellemnevelő szerepét kiemelve – fogalmazta meg *A cserkészzet nevelő értéke* című írásában a következőket. „Ennek a mozgalomnak legfőbb célja, legerősebb törekvése erkölcsi: elsősorban a jellemnevelésnek és önnevelésnek új, praktikus eszközét és módszerét kell benne látnunk. Bizonyos, hogy a mai középiskola egyoldalúan intellektuális színezetű. Az erkölcsi nevelés a tanítás mellett még a legjobb iskolában és a legjobb tanárok működése során is háttérbe szorul, és ami megvalósul belőle, az az erkölcsi nevelésnek korántsem a legfontosabb része, a külső fegyelemre irányul. Ilyen körülmények közt minden pedagógusnak tárt karokkal kell fogadnia az olyan komoly törekvést, amely az igazi erkölcsi nevelés munkájában akar segítségére lenni. Azért kell nyitottan elfogadnunk azt a magas erkölcsi eszményből táplálkozó, de minden ízében gyakorlati nevelői programot, amelyet a cserkészzet akar megvalósítani.”

Sík 1911-től a piarista cserkésztek vezetőjeként tevékenykedett, s ebben a minőségében olyan nagy hatást tett növendékeire, hogy Szerb Antalnak például – a későbbi író és irodalomtudós saját szavaival – „példaképe, első nevelője és mestere” volt. Mindezt a holokausztnak hetven esztendeje áldozatul esett katolikus vallású Szerb kamaszfejjel vezetett – és először a Bihari József szerkesztésében megjelent *Sík Sándor emlékezete* (1989) című kötetben közzétett – cserkésznaplójának tartalma is megerősíti. A paptanár főszerzője volt az 1925. évi piarista nagytábornak és az egy esztendővel későbbi nemzeti nagytábornak is. Ez utóbbinak helyszínén született a *Megyeri hitvallás* (1926) című verse, amely nemcsak a katolicizmusba, de a felnövekvőben lévő magyar keresztény nemzedékbe és a magyar jövőbe vetett hitnek is lírai megvallása.

Sík Sándor cserkészvezetőként arra törekedett, hogy a mozgalomban ne pusztán az angol és amerikai (s részben németországi) cserkésztevékenység-mintákat másolja, hanem azok alapján, kifejezetten a magyar gazdasá-

gi, társadalmi, politikai és kulturális viszonyokhoz alkalmazott szervezetet hozzon létre. Ezt a törekvését az a meggyőződése alapozta meg, miszerint „a cserkészlet a magyar jövő legbiztosabb ígérete”. Minderre persze nem csupán imponáló nyelvismerete, óriási műveltsége és a nemzetközi katolikus világban jegyzett tekintélye tette alkalmassá, hanem az is, hogy meggyőződése volt: a magyar fiatalokat keresztény és hazafias szellemben kell ahhoz nevelni, hogy a magyar államnak jó polgárai és a magyar nemzetnek alkotó részesei legyenek. Ennek jegyében egyrészt elítélte a fajelméletet és a náciizmust – a korabeli egyházi szóhasználatlaltal „faji újpogányságot” –, másrészt pedig azt a törekvést, amely a cserkészletet egyfajta paramilitáris szervezatként, illetve „hadsereg pótló” közösségként képzelte volna el.

Mint a *Magyar cserkészvezetők könyve* (1922) című munkájában olvashatjuk: „A magyar cserkész legyen egészségesebb, ügyesebb mint az amerikai; legyen használhatóbb, mint az angol.” Ugyanitt fogalmazta meg, hogy „újjá kell születni minden magyar embernek önmagában, mint egyénnek és újjá kell születnie mindenkinek magyarságában, mint az újjászülető magyar nemzet tagjának. [...] Különb ember és különb magyar – embe-rebb ember és magyarabb magyar. [...] Egész emberek pedig csak az Evangélium kenyerén nőnek.”

Korát megelőző módon Sík külön ügyelt arra, hogy a felügyelete alatt álló cserkészcsapatokban megvalósuljon „a keresztény felekezetek elvszerű baráti összhangja” (vagyis hogy ne konfesszionális alapon működjenek a katolikus és a protestáns csapatok, hanem minden felekezetről legyenek az egyes egységekben tagok), valamint a „szociális testvériség” jegyében egy-egy csapatban legyenek gimnazisták éppúgy, mint iparos tanoncok.

Cserkész táborokkal kapcsolatos élményeinek és a rábízott fiatalokért érzett erkölcsi felelősségvállalásának lírai összefoglalása olvasható az *Alszik a sátor* című versének soraiból. „És szívemben a messze magányos éjszakában / Felénk fohászokodó anyák mély szíve dobban, / Keresztbe kulcsolódnak maguktól ujjaim, / S remegő lelkemen imádság mécse lobban. // Kertem jóságos Atyja, ki nékem adta őket, / Szeresd, végig szeresd az én plántáimat! / Engedd, hogy úgy vihessem örök szívedre őket, / Hogy tiszta szép szemükben megismerhesd magad!”

Sík Sándort Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásiügyi miniszter 1929 végén nevezett ki a szegedi egyetemre a magyar irodalomtörténet tanárá-

vá. 1930 és 1944 volt Szegeden professzor, s ezekben az években széles tanítványi kört alakított ki. A szegedi egyetemen előadásait az 1929–1930. tanév második félévében kezdte. A kolozsvári gyökerű irodalomtörténész professzor, a meglehetősen konzervatív, pozitivista irodalomtudományt képviselő Dézsi Lajos mellett új irányzatokat igyekezett meghonosítani Szegeden. „Modernebb” hangvételű, inkább a szellemtudomány jegyében tartott előadásait a hallgatók jobban kedvelték, mint professzortársáét. Dézsi Lajos 1932-ben bekövetkezett halála után a két irodalmi tanszék (amelyek közül az egyik a református Dézsi a régi irodalmat oktatta, a másikon a katolikus Sík az újabbat) egyesült.

Sík Sándor első szegedi kurzusa *A magyar költészet a millennium után* című kollégium volt, amelyen a huszadik század első évtizedének alkotóit és alkotásait tárgyalta, s foglalkozott Ady Endre és a *Nyugat* első generációjának költőivel is. Előadásai annyira népszerűek voltak, hogy az egyetemi hallgatók mellett a városi értelmiség soraiból is szép számmal látogatták.

1941. január 12-én a *Szegedi Napló* hasábjain ifj. Tóth László tudósított Sík Sándor Babits Mihály költészetéről tartott előadásáról, amely a professzor *Újabb magyar remekművek elemzése* című egyetemi előadásorozatának keretében hangzott el. A tudósító (maga is egyetemi hallgató) a következőket írta – meglehetősen patetikus modorban – Sík oktatói habitusáról. „Sík Sándor minden kimondott szavában a tudós felelőssége él és a költő lendülete lobog; a kettő csodálatos módon megfér egymással és olyan mély, élményekből táplálkozó és mégis tárgyilagos vizsgáldást eredményez, ami még az egyetemi katedrán is csak keveseknek adatik. Mindenkét elragad ez a kivételes módszer és csak fokozza azt az állandó vonzást, amely Sík Sándorból, az emberből árad.”

Sík szegedi professzorsága alatt több irodalmi szervezet működésében és vezetésében is tevékeny szerepet vállalt: tagja lett a Petőfi Társaságnak (1937), a Vajda János Társaság elnöki tanácsának (1937), valamint a Baumgarten Ferenc Irodalmi Alapítvány tanácsadó testületének (régibbről már tagja volt a Szent István Akadémiának és Kisfaludy Társaságnak). A szegedi tudományos, irodalmi és kulturális élet „hivatalos” szervének – amelynek elnöke hosszú ideig a város rendőrkapitánya, Szalay József volt –, a Dugonics Társaságnak 1930-tól tagja, 1937-től alelnöke volt. Végül 1946-ban a társaság elnökévé választották. Ekkor azonban már nem élt

Szegeden, s a nagy múltú helyi tudományos és kulturális szervezetet az alelnökök – köztük a kiváló néprajztudós Bálint Sándor – irányították helyette.

Egyetemi hallgatóval – részben a piarista középiskolákban, részben a cserkészletben szerzett didaktikai tapasztalatai eredményeként – gyorsan és könnyedén megtalálta a közös hangot, s mint az a főntebbiekből is kitészik, a bölcsészkar egyik legnépszerűbb professzora lett. Az 1930-as évek elején kedvenc tanítványa volt Tolnai Gábor (később irodalomtörténész és tudománypolitikus) és Baróti Dezső (utóbb az ötvenhatos forradalomban vállalt szerepéért meghurcolt irodalomtudós) mellett az egyházi iskolák államosításának idején, s a Rákosi-korszakban vallás- és közoktatásügyi miniszterként működő Ortutay Gyula néprajzkutató, valamint Radnóti Miklós. Mind a négyen hozzá írták doktori értekezésüket és később Sík haláláig – a kétségtelenül érzékelhető világnézeti különbségek ellenére – szoros „atyai jóbaráti” kapcsolatban maradtak. (Sík professzor tanítványaival való kapcsolatáról részletesebben írtam *A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákveiben* című, 2011-ben megjelent könyvemben.)

A szegedi egyetemi tanárként dolgozó Sík Sándornak a piaristák Tisza Lajos körúti (az iskola és a rendház épületkomplexuma a kiskörút és a Gizella tér – napjainkban: Aradi vértanúk tere – sarkán állt) rendházában volt két szobás kis lakosztálya, amely egy hálóból és egy dolgozóból állott. A dolgozószoba közepén egy nagy íróasztal volt, körben pedig nyitott könyvespolcok álltak. Ebben a helyiségben fogadta kedves tanítványait a – Radnóti szavaival – „nagyszerű professzor”. A négy fiatalemberből álló kör olykor kiegészült két magyar–francia szakos hallgatónővel: Raffaelli Rafaela irgalmas nővérrel és Demeter Alice-szal (aki 1934-ben Sík Sándor vezetésével szerzett doktori fokozatot *Tóth Árpád költészete* című értekezésével). A találkozásokra heti rendszerességgel került sor, s általában valamilyen – előre kijelölt, s mindannyiuk által olvasott – irodalmi újdonságot, vagy elméleti (irodalomtudományi, illetve filozófiai) munkát bíráltak, értelmezve azt és vitatkozva rajta. Hogy Sík mennyire komolyan vette tanítványait, mutatja, hogy ő maga is jegyzetelte hallgatói gondolatait ezeken a magánszemináriumokon. Ilyenkor egyébként a fiataloknak erős teát főzött, keksszel és aprósüteménnyel kínálta őket, ő maga pedig szivarra gyújtott és türelmesen hallgatta beszélgetésüket.

A szellemi fejlődésük és tudományos, illetve irodalmi útkeresésük mentorálása mellett anyagi körülményeikre is tekintettel volt. Mint a hallgatók szociális ügyeivel foglalkozó professzori bizottság egyik tagja Radnótinak és Barótinak tandíjkedvezményt járt ki, saját pénzéből pedig Ortutayt és Tolnait – akiket egyik első nála tett látogatásuk alkalmával túlságosan is soványnak talált – befizette napi egy liter tehéntejre az egyik szegedi belvárosi tejivóba. Később pedig – a négy kedvenc hallgató végzése, illetve Szegedről való távozása után – kisebb-nagyobb kölcsönökkel, illetve pénzbeli támogatással segítette őket.

Gyakran tartottak összejöveteleket a harmincas évek második felében – hétfőnként – Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni lakásán, ahol hosszasan beszélgettek aktuális irodalmi és közéleti kérdésekről. Radnótiné a már említett *Sík Sándor emlékezete* című kötetben közölt visszaemlékezésében kiemelte: ezen alkalmakkor soha semmilyen térítő szándék nem volt megfigyelhető Sík megnyilvánulásaiban, sőt mindig nyitott szellemiséggel és toleráns figyelemmel fordult tanítványaiból lett fiatal kollégái felé.

Szegedi professzorsága idején Sík Sándor gyakran kirándult hallgatóival: hosszú sétákat tettek például a város melletti Árpád-kori gyöke-rű, színmagyar népességű, archaikus hiedelemvilágát, társadalom- és településszerkezetét őrző Tápéra. Emellett – nyilván cserkészlélményeire is alapozva – sokat sportolt és labdázott is az egyetemi sportpályán, s a Tisza-parton a fiatalokkal. Radnóti, Ortutay, Tolnai és Baróti leveleiben és emlékezéseiben egyaránt egyező elem, hogy Síkot egyrészt nagyon is hivatalosnak, „atyainak” és „paposnak” látták, ugyanakkor, hogy koránál (negyvenes éveinek elején járt ekkoriban) fiatalabbnak látszott és roppant lendületes volt mozgásában, munkatempójában és szellemében is.

A professzor a hallgatói öntevékeny csoportokat is támogatta. Így például a tizenöt tagú, zárt szervezetként működő Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát is, amelynek természetesen főntebb említett négy kedves tanítványa is tagja volt. Ennek egyik oka félig-meddig „hivatalos” volt: a szervezetet szervező és vezető Buday György grafikusművész ugyanis professzortársának, a régész Buday Györgynek a fia volt. Másik – és vélhetően egyáltalán nem kevésbé fontos – oka pedig Sík Sándornak már a piarista gimnáziumi éveiben is megfigyelhető tehetséggondozó szemléletmódja és elkötelezettsége.

Mint már a cserkészmozgalomban, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának esetében – amelynek ugyan nem organizátora, „csupán” egyetemi tanári szintű támogatója, tutora volt – is üdvözölte annak ökumenikus szellemiségét, sőt felekezeti nyitottságát, hiszen soraiban eltérő társadalmi csoporthoz és különböző vallási közösséghez tartozó fiatal értelmiségiek voltak. Bár a „művkoll” tagjai inkább a politikai baloldal felé orientálódtak, ami a nyomorban és mélyszegénységben élő – elsősorban vidéki: falusi és tanyai – emberekkel való együttérzésből fakadt, Sík támogatta őket, hiszen a szociális egyenlőtlenségek ellen – persze keresztény valláserkölcsei alapon – maga is gyakran fölemelte szavát.

A Szegedi Fiatalokkal való kapcsolata a kölcsönösségen alapult, amelynek jeleként Sík Sándor *Advent* című kötete a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma gondozásában jelent meg 1935-ben, a társaság elnökének, Buday Györgynek a fametszeteivel illusztrálva. A könyv alcíme – *Oratórium szavalókórusra* – is a „művkollosok” hatását mutatja: a szavalókórusokkal, illetve a kísérleti színpadi műfajokkal a tagok közül a később rendezőként és esztétaként tevékenykedő Hont Ferenc foglalkozott, akinek inspiráló gondolatai és a *Színpad* című mindössze néhány számot megért színházelméleti folyóirata hathattak a tehetséges és kísérletező kedvű papköltőre.

Nem véletlen, hogy „A Szegedi Fiataloknak” ajánlással jelent meg a *Virraszatok!* című verse, amelyben a teret nyerő – és a kereszténységgel összeegyeztethetetlen – nemzetiszocializmussal szembeni ellenérzéseit fogalmazta meg, s épp a „művkoll”-típusú szabad és nyitott szellemű kis közösségektől remélte a megújulást. „Elmondanám / Hisz a féltéstől a szívem kicsordul: / Ne féljetek a lélekhagyta kortul, / Amelynek piacán / A bölcslet túlrikoltja a vasas / Bárgyú pretórián. // Elmondanám, / Érzem a kort, melynek bírái lesztek, / Látom, látom az újszülött keresztet / Egy templom homlokán / Felfényleni az elzörömbölő / Szennyos vihar után.”

Sík Sándor 1944 őszén Szegedről Budapestre ment. Az ostromlott városban piarista szerzetestársaival együtt menekülteket, üldözötteket és rászorulókat segített lelkileg és anyagilag egyaránt. Komoly lelkipásztori munkát végzett ezekben a nehéz időkben. Az 1944–45. évi első félévben Bálint Sándor helyettesítette a szegedi bölcsészkaron. 1945-ben rövid ideig ugyan visszatért a tiszai városba, de amikor az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető alelnöki megbízatását elvállalta, végleg a fővárosba költözött.

tözött. Az államszocializmus éveiben a katolikus folyóirat, a *Vigilia* főszerkesztőjeként és a Kegyes Tanítórend (a piarista szerzetesrend) magyarországi tartományfőnökeként tevékenykedett.

Rónay László már fentebb idézett kötetében hívta föl a figyelmet a tényre, hogy a *Vigilia* „az 1949-től 1956-ig terjedő időszak legszínvonalasabb folyóirata volt. Még arra is találtak szerkesztői lehetőséget, hogy ablakot nyisson a nagyvilágra, amelyről különben eltorzított, átpolitizált képet rajzoltak idehaza.”

Az 1946 végén újraindult lapot a *Vigilia* Munkaközösség – amelynek alapítói Sík Sándor mellett Mihelics Vid, Doromby Károly és Rónay György voltak – állította össze és adta ki. „A *Vigilia* Munkaközösség – olvasható a csoport szabályzatában – a *Vigilia* című folyóirat szerkesztésével és kiadásával azt a feladatot tűzi maga elé, hogy olyan katolikus szellemű folyóiratot adjon olvasói kezébe, amely a sürgőszerű haladás követelményeivel számolva a katolikus papság szellemi továbbképzéséről gondoskodik, ugyanakkor pedig a világi katolikus olvasó számára a kor színvonalán álló lelki, hitbuzgalmi és szépirodalmi olvasnivalót ad, mindezekkel pedig az egyetemes közművelődést szolgálja.” A *Vigilia* ezen korszakáról és Sík szerkesztői munkájáról Lukács László piarista szerzetes, jelenlegi főszerkesztő és Szénási Zoltán irodalomtörténész közölt tanulmányokat a folyóirat hasábjain (előbbi 1989-ben, utóbbi 2006-ban).

Sík Sándor a *Vigilia* szerzői gárdájából is közösséget igyekezett kovácsolni. Ennek egyik fóruma a hivatalos szerkesztői értekezletek és fogadóórák világa volt, a másik színtere pedig a Múzeum Kávéház, ahol külön „Vigila-asztal” működött. Ennél az asztalnál nem csupán a lap állandó szerzői – Rónay György, Mihelics Vid, Dévényi Iván és a többiek – foglaltak helyet, hanem a fiatalabb irodalmár nemzedék – az „újholdasok” – közül többen, így például Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Mándy Iván, Ottlik Géza, Pilinszky János.

A tehetséggondozás paptanári hivatásából fakadó igénye ezekben az években is jellemző volt Sík Sándorra. Erre példát szolgáltat többek között Görgey Gábornak, Kalász Mártonnak, Gyurkovics Tibornak, Beney Zsuzsának, Vasadi Péternek, Mészöly Miklósnak vagy éppen Nemeskürty Istvánnak a katolikus folyóirat hasábjain az ötvenes években kezdődő publikációs tevékenysége is. Mindezek mellett természetesen megfelelő tér

jutott a lapban a katolikus teológia, egyháztörténet és kulturális tartalmak kiváló szerzőinek és kutatóinak – például Horváth Sándornak, Belon Gellértnek, Hermann Egyednek, Balanyi Györgynek, Radó Polikárpnak – is. Főszerkesztői tevékenységéről írta a lap második világháború utáni újraindulásának tizedik évfordulóján a következőket Sík Sándor. „Önérettel mondhatjuk el, hogy tíz év alatt egyetlen olyan sort sem írtunk le, amelyért katolikus és magyar lelkiismerettel ma és mindenkor ne vállalhatnánk a felelősséget.”

Sík Sándor élete több szakaszában, számos területen – oktatás, cserkészmozgalom, a tudomány világa, irodalmi élet – bizonyította közösség-szervező képességeit és elhivatottságát. Mindez éppúgy fakadt piarista szerzetesi és katolikus paptanári hivatásából, mint személyes karizmájából. Középiszkolai tanárként, cserkészvezetőként, egyetemi professzorként, főszerkesztőként egyaránt szervezett közösséget: így sikerei és eredményei az egymást elfogadó és a közös értékrend alapján kijelölt célért együttesen tenni akaró csoport sikerei és eredményei voltak. Kivételes személyiségének, hatalmas műveltségének, feltétel nélküli keresztény humanizmusának és felebaráti szeretetének hatása így – a közösségek révén – megsokszorozódott, s mind a mai napig tart: érzékelhető és az utókor számára továbbadandó érték.

*Megjelent a
Szeged-Csanádi Egyházmegye Toronyirány Kalendárium 2015
(Szerk. Antal Zsolt. Szeged, Gerhardus Kiadó, 2015.)
című kiadványban (119–127. old.).*

Bálint Sándor munkássága a szegedi népélet kutatástörténetében

Kétségtelenül Bálint Sándor a szegedi népélet, s a régi „szögedi nemzet” szellemi és tárgyi néprajzának legjelentősebb és mind a mai napig igazodási pontnak tekintett kutatója. Munkásságának olyan jeles előképei és szellemi mesterei voltak mint Dugonics András, Nátly József, Csaplár Benedek, Kovács János, Kálmány Lajos vagy Tömörkény István, akiknek írásait Bálint Sándor kutatásai során forrásmunkaként használta. Éppen ezért tevékenységüknek, s annak Bálint Sándor tanulmányaira és összegző monográfiájára (*A szögedi nemzet*) gyakorolt hatásának vázlatos összefoglalása talán nem érdektelen.

A szegedi születésű, bunyevác (dalmata) származású Dugonics András (1740–1818) piarista szerzetes, író, matematikus, néprajzi gyűjtő, egyetemi tanár volt. Tizenhat évesen lépett be a piarista szerzetesrendbe. Privigyén, Nyitrán, Nagykárolyban, Szegeden és Vácott tanult, majd tanított. 1774-ben nevezték ki Nagyszombatba az elemi mennyiségtan egyetemi tanárává. Később az egyetemmel együtt költözött Budára, majd Pestre. II. József germanizáló törekvéseire válaszolva 1784-ben megjelent matematikai művével a magyar matematikai és fizikai műszókinés kialakításához járult hozzá (*A tudákosságnak két könyvei, melyekben foglaltatik a Betűvésés és a Földmérés*).

Dugonics a császár nyelvredeleteinek nem engedelmeskedett, továbbra is magyarul és latinul tanított. Sok németből magyarított regényt és színdarabot írt; amelyek politikai mondanivalójukkal és népi közmondásokkal teletűzdelt nyelvükkel írójukat a nemesi olvasóközönség legünnepeltebb szerzőjévé tették. Dugonics Andrásnak az 1788-ban megjelent *Etelka* című regénye a kor legolvasottabb könyve lett, egy év alatt ezer példányát adták el. 1792-ben az első magyar színtársulat bemutatta az *Arany*

perecek című színművét. Később nagy sikerrel adták elő a *Báthori Máriát* is, amely több évtizeden át műsoron maradt.

Dugonics alaposan tanulmányozta a népnyelvet. Közmondásokat gyűjtött össze, amely kötetben azonban csak halála után jelent meg (*Magyar példabeszédek és jeles mondások*, 1820.). 1808-ban betegsége miatt nyugdíjazását kérte és Szegedre költözött, s két évvel később már itt jelent meg *Radnai történetek* című munkája. 1818. július 25-én halt meg szülővárosában.

Érdekes, hogy a magyar népi hagyományokat irodalmi munkáiban megörökítő és a szegedi mondásokat és példabeszédeket gyűjtő pap maga is része lett a szegedi nemzet közmondásvilágának. Aki búcsúzás és köszönés nélkül távozik, vagy eltűnik a helyéről arra még a huszadik század közepén is azt mondták az idősebb alsóvárosi szegediek, hogy „möggléptött mint Dugonics”.

Az író – Izsó Miklós tervezésében, Huszár Adolf kivitelezésében készült – szobrát 1876-ban avatták föl a róla elnevezett téren. De nem a mai helyén a tér közepén, hanem az egyetem mai rektori hivatala (az akkori főreáliskola) előtt az épületnek háttal. 1894-ben a ház a négy évvel korábban fölállított szegedi ítélőtábla központi épülete lett. A szegedi szájhagyomány szerint a református vallású ítélőtáblai elnök, Bernáth Géza nem örült, hogy hivatala előtt egy katolikus pap szobra áll, ezért rábeszélte a városi tanács tagjait, hogy helyezték át azt a tér másik oldalára. A Dugonics-szobor – nem tudni, hogy a bíró lobbijának eredményeként-e – 1895 júniusában került mai helyére. Az Alsóvárosról a Belvárosba a piacokra és üzletekbe igyekvő kisiparosok és parasztok egyik napról a másikra azt vették észre, hogy a szobor eltűnt a helyéről: möggléptött...

Az élete vége felé újszentiváni jegyzőként szolgáló Nátly József (1801–1871) postamasterre mint nyelvújítóra, költőre és az első szegedi szótár – pontosabban tájszógyűjtemény – összeállítójára is tekinthetünk. Nátly a tizenkilencedik századi Szeged művelődéstörténetének jelentős alakja. „Nátly József szül[etett]. Ócsanádon (Torontál m.) 1801. április 30-án. Gimnáziumi tanulmányait Szegeden, a piaristáknál végezte. Tizenhat évesen a posta szolgálatába állt, s előbb Szegeden, majd Budán, Varasdon, Sopronban s Temesvárott teljesített szolgálatot, a két utóbbi helyen már mint ellenőr. 1848-ban otthagya cs[ászári]. kir[ályi]. állását s a magyar

kormány szolgálatába lépett, mely a temesvári és eszéki postakerületek igazgatásával bízta meg. Később főigazgató lett Szeged székhellyel s végre a szabadságharcz utolsó idejében országos főposta-igazgató. A szabadságharcz után Törökországba menekült, de honvágya visszahozta. Idehaza nehéz, küzdelmes éveket élt át 1858-ban Újszentivánon községi jegyző lett. Elvesztette szeme világát s 1868-tól haláláig a kormánytól 300 f[or]int kegydíjat kapott. Meghalt 1871. augusztus 5-én Újszentivánon” – így foglalta össze Nátly József életét fia, Nátly József Gyula 1915-ben.

A már fiatalon az irodalom vonzásába került Nátly verseket, nyelvészeti témájú tanulmányokat írt, foglalkozott kora közéleti és politikai irányzataival. 1821-ben jelent meg első könyve, az *F. A. Markernek gyilkosságért érdemlett büntetés előtt példás megtérése és szomorú sóhajtása* című elbeszélő költemény. Verseit közölte a *Hébe* zsebkönyv (1824–1826) és a *Sokféle* (1833), s résztvevője volt a nyelvújítási küzdelmeknek, két művével is.

Az első, amelyet sógorával, Maróthy Mátyással közösen írt az *Új szellem, vagyis új magyarok útja Helikonra* vígjáték, dialógusokba szedett pamflet, amely a nyelvújítás túlzásait gúnyolja ki. 1824-ben jelent meg Szegeden Grün Orbán betűivel. Nátly másik műve a *Némely vélekedések a’ magyar nyelv ügyében* szintén Szegeden, Grün Orbán nyomdájában készült 1825-ben. Ez nem más, mint rövid értekezés a magyar nyelvről, függeléke egy tizennyolc lapból és százhetvenöt szóból álló tájszógyűjtemény. Ebben a munkájában Nátly föllépett az erőltetett magyarosítás és szórövidítés ellen, valamint megkérdőjelezi a nyelvújítók elszántságának jogosultságát: „Engedjék meg tehát azt a’ Szépészek, hogy a’ Nemzetnek nagyobb jussa vagyon a’ Nyelv ügyében, mint egynéhány embernek, kik a többiekhez képest számokra kevesebbet nyomnak.”

Nátly József fölvetette az egységes nyelv megteremtésének szükségességét, amelynek feltétele egy nemzeti szótár összeállítása. „Megtörténhetne pedig ez ügy – fogalmazta meg –, ha mind azon szavak, melyek a’ Nemzet szájában forognak, szorgalmasan egybeszedetnének, és közönségessé tétetnének.” A német eredetű Nátly nyelvészeti témájú műve ajánlásában így fogalmaz: „Kedves hazámnak fiúi tisztelettel.”

Csaplár Benedek (1821–1906) katolikus pap, piarista szerzetes, irodalomtörténész, néprajzi gyűjtő, akadémikus 1853 és 1867 között tanított a szegedi piarista iskolában, ahol a vegyes etnikumú – többek között magya-

rok, szerbek, románok, németek, szlovákok, bolgárok lakta – Bánságból való diákjait bízta a néprajzi gyűjtésre.

A szegedi postaigazgatóként dolgozó és a helyi értelmiségieket tömörítő Dugonics Társaság tiszteletbeli elnökeként is ismert Kováts János (1852–1918) foglalta össze elsőként a szegedi népeletet. Elegyes műfajú könyve – amely néprajzi, szociográfiai és szociológiai elemeket egyaránt tartalmazott – *Szeged és népe* (1901) címmel jelent meg. Ebben a családot és a nemzetséget jelöli meg a szegedi társadalmi és gazdasági kapcsolatok szervezőelveként. „Igazi patriarkális a szegedi nép családi élete, főleg ha a múltba visszamenve tekintjük, a mikor még az anyagi és társadalmi viszonyok és az újabb modern szabados fejlődés nem zavarták meg a régi családi élet és szervezet rendszerét” – fogalmazott Kovács.

Kálmány Lajos (1852–1919) katolikus pap, európai hírű tudós, korának talán legjelentősebb magyar folkloristája, Móra Ferenc szavaival „az utolsó magyar sámán”. Élete végéig gyűjtötte a magyar népköltészet és balladavilág gyöngyszemeit, s fáradhatatlanul kutatta a magyar néplélek titkait. Utolsó éveiben már teljes magányban és olyan nyomorúságban, hogy iskolás gyerekek kimaradt irkáit vette meg, azokra jegyzetelt.

1852-ben született Szegeden fősóvárosi iparoscsaládban. Az Alföldön népszerű Kossuth-kultusz jegyében kapta nemzeti és negyvennyolcas érzelmű apjától a Lajos keresztnévet az egykori kormányzó-elnök tiszteletére. Ez három évvel a szabadságharc leverése után már önmagában politikai tettnek számított, az idegen elnyomás elleni tiltakozás szimbólumának. A nagyhírű szegedi piarista iskolában tanult, ahol osztálytársa volt Löw Immanuel főrabbi (szintén európai hírű botanikus, filológus, művelődéstörténész), vele élete végéig jó barátságban maradt. Az anyai kérésnek engedve Kálmány Lajos a csanádi egyházmegye papnövendéke lett, 1875-ben szentelték föl.

Segédlelkészként Csanád, Arad, Temes és Torontál vármegyék számos kisebb-nagyobb településén szolgált. Kíméletlen őszintesége, az igazságtalanságot nem tűrő magatartása miatt egyházi fölötteseivel sokszor összetűzésbe került. Az is baj volt vele, hogy – a kor szokásaival ellentétben – nem a tanítóval, patikussal, jegyzővel barátkozott, hanem inkább a parasztok társaságát kereste, tőlük népdalok, meséket, hiedelemmondákat gyűjtött. Nem ijedt meg a fizikai munkától, s csanádpalotai lelkészként

maga művelte a plébánia földjét. Főnökeinek persze nem tetszett, amikor a folyton pipázó, jókedélyű papot a trágyás kocsin látták. „Parasztpapnak” emlegették.

Miután agyvérzés érte, gyorsan nyugdíjazták. Szegeden, Alsóvároson élt utána, s olyan emberkerülő volt, hogy a korahajnali órákban járt sétálni, így nem találkozott senkivel. A papi hivatásával járó elfoglaltsága és állandó konfliktusai ellenére szorgalmasan dolgozott, írta és publikálta – magyarul és németül – tanulmányait. Szintetizálta sok évtizedes gyűjtőmunkájának eredményeit. Folklorisztikai tanulmányai a népköltészet mitikus alakjaival foglalkoztak, s hozzájárultak a modern magyar folklórtudomány létrejöttéhez. *Koszorúk az Alföld vad virágaiból* (1–2 köt., 1877–1878), *Szeged népe* (1–3. köt., 1881–1891) és *Hagyományok* (1–2. köt., 1914) című könyveivel vitathatatlan jelentőségű tudományos teljesítményt nyújtott.

Halála is szinte jelképes, pontos dátumát sem tudjuk. Holttestét 1919. december 5-én találták meg, s ez olvasható halálozási dátumként sírkövén is, ami alá két nappal később temették. A *Magyar néprajzi lexikon* írja róla: „Kálmány életében nem sok elismerésben és csekély anyagi támogatásban részesült. Értékes gyűjteményeit jórészt saját költségén adta ki. Elhagyatva, rossz körülmények közt halt meg.”

Tömörkény István (1866–1917) a huszadik század első éveitől mint a szegedi városi múzeum és könyvtár munkatársa – majd 1904-től haláláig igazgatója – dolgozott. Ebben a minőségében nem pusztán a könyvek, de a régészeti és a néprajzi anyag is a felügyelete alá tartozott. Így a népi életéről – az élményeken és a személyes tapasztalatokon túl – tudományos rendszerezettséggel és empirikus szakmai megalapozottsággal is szerzett ismereteket, sőt etnográfiai szakcikkei is megjelentek néprajzi folyóiratokban.

A Tömörkény szövegeivel foglalkozó kutatók egyetértenek abban, hogy egyedi hangját leginkább igazoló műfaja a novella. Kisprózáit a zsurnalisztikai könnyedség – amely ezen írásoknak kvázi háttérrelje, bevezetése – és a tragikus végkifejlet – „csattanó” – dichotómiája jellemzi. Elbeszélésmódját balladai szaggatottsága és dramatikusan párbeszédessé teszi egyedivé.

Péter László irodalomtörténész professzor – aki az író életművéről szóló tanulmányait *Tömörkény világa* (1997) címmel rendezte kötetbe – a következőket írta a tömörkényi novellakompozícióról. „Tömörkény mélység-

gel, bensőséges életismerettel tudta megtölteni miniatűr műfaját, a néptől eltanult szavak varázsával költötte egyetemes érdekű művészté »az ember kis világát«, az egyszerű életek tanulságait, s emberségével, ajnározó népszerűtetével váltotta írói és tudósi életművét nagy emberi tetteé.”

Hatástörténete és fogadtatása áttekintésekor világosan látszik, hogy előbb – a szó minden pejoratív konnotációjával együtt – provinciális és beszűkült (a paraszti életre fókuszáló) tematikájú alkotóként, illetve „néprajzi íróként”, később kifejezetten a népi írók előfutáraként – sőt bizonyos (persze torz) nézőpontból szocialista, vagy legalábbis szocialisztikus szerzőként – kezelték. Recepciója – párhuzamban alkotói periódusainak tematikai és minőségi hullámszáásával – változatos volt az elmúlt egy évszázadban. Első monográfiája, Ortutay Gyula mint „valóban elfeledett íróról” értekezett róla az 1930-as években, három évtizeddel később Bálint Sándor „Tömörkénynek valóságos reneszánszáról” írt.

Ortutay *Tömörkény István* (1934) című doktori értekezésében az írórt mint a kispróza mesterét mutatja be. Tömörkény-képének – néprajzi érdeklődésének egyik megnyilvánulásaként – fontos eredménye, hogy fölismerte: a szegedi hírlapíró, könyvtár- és múzeumigazgató mennyire hitelesen használta a szegedi nyelvjárást (pontosabban a „szögedi nemzet” nyelvjárásait), s hogy a már akkor letűnőben és átalakulóban lévő archaikus népi életmód és mentalitás, a hagyományos tárgyi és szellemi környezet milyen – szinte már túlzó és aprólékos – realiztikus módon kerül megörökítésére szövegeiben.

Tömörkény novellakompozícióját – véli Ortutay – impresszionisztikus egyszerűség, realista tárgyszerűség és szinte eszköztelen prózatechnika jellemzi, amelyek írásait és hangját ugyan egyedivé teszik, viszont – éppen ezen tulajdonságok miatt – hatása és recepciója a magyar irodalmi életben szükségszerűen csekély.

Ortutay Gyula Tömörkény prózájáról tett megállapítása ma is érvényes: „Ha formai eredményei ma már csak irodalomtörténeti jelentőségűek is, parasztlátásának komolysága, szervessége, stílusának súlyos zamata mai napig élő értékek, melyeknek elkallódását igaz szívből kellene fájlnunk.”

Később maga Ortutay Gyula (1910–1978) is néprajzkutató lett. Bálint Sándor kor- és pályatársaként többször támogatták egymás tudományos munkáját annak ellenére, hogy Bálint Sándor hívő katolikus ember és egy

időben meggyőződéses kereszténydemokrata politikus, Ortutay Gyula pedig előbb titkosan (mint a Független Kisgazdapárt tagja és politikusa), majd nyíltan a kommunista rendszer elkötelezettje (Rákosi Mátyás országlása és az egyházi iskolák államosítása idején miniszter, Kádár János korában az államfői testület tagja, akadémikus, tudománypolitikus, haláláig parlamenti képviselő) volt. Ortutay a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma tagjaként kezdett gyűjteni, s az első népi szövegeket a Szeged környéki Klárafalván, Szeged-Alsóközponton (a mai Mórahalmon) és napjainkban szegedi városrészként számon tartott Tápén gyűjtötte.

Emellett – mint már utaltam rá – példaértékűnek tartotta és elsőként kutatta tudományos igénnyel Tömörkény István munkásságát. Méltatta Kálmány Lajost is, akinek tudományos tevékenységét egyetemi magántanári habilitációs előadásának tárgyának is választotta, amelynek írásos változata a *Szellem és Élet* című folyóirat 1941. évi negyedik számában jelent meg.

Bálint Sándor kutatásainak két jelentős iránya volt, s mindkettőben elért eredményei, valamint a témakörökben készült nagymonográfiái és szintézisei révén a néprajztudomány klasszikusai között tartatjuk számon.

Bálint Sándor a Szeged-kutatás nagymestere, aki a város lakói néprajzi hagyományvilágának tárgyi és szellemi részét egyaránt kutatta és óriási empirikus anyag birtokában rendszerezte és leírta. Erre irányuló munkája során írásbeli forrásokat vizsgált és adatközlőket is megszólaltatott, s különös érzéke volt az átalakulások megragadásához. A szegedi néphagyományok monumentális és példaértékű összefoglalása *A szegedi nemzet* (1–3. köt., 1976–1980) című monográfiásorozat, amelyben a helyi hiedelemlényektől a szegedi disznótor hagyományaiig az testi és szellemi élet minden felülete teret kapott.

A szakrális néprajz volt Bálint Sándor másik nagy kutatási témája. A katolikus egyházi év ünnepeinek és jeles napjainak magyarországi és közép-európai jelenségvilágát mutatta be *A Karácsony, húsvét, pünkösd* (1973) és az *Ünnepi kalendárium* (1–2. köt., 1977) című kötetekben, amelyeket interetnikus és interkonfesszionális látásmód, valamint multidiszciplinaritás (hiszen a filológiától az ikonográfiáig, a kodikológiától az építészettörténetig számos tudományterület módszertanát alkalmazta hitelesen és nagy beavatottsággal) jellemez.

„Szülőföldem az a Szeged, amelyet a török hódoltság teljesen elszigetelt a latin Európától. Éltető lelkének az alsóvárosi Havi Boldogasszony-templom és a franciskánus kolostor maradt meg, amely páratlan anyanyelvi és népeleti missziót töltött be” – írta Bálint Sándor egy helyütt. „A szegedi nép a maga szakrális szigetsorsában a középkori katolikus világnépnek számos elnépiesedett formáját és elemét, helyi és táji jellegzetességét őrizte meg szinte napjainkig [...] Ebbe a világba születtem bele. [...] Családomban a legtávolabbi múltig mind a két ágon mindenki itt élt, küzdött” – fogalmazta meg másutt.

Amikor Bálint Sándor az 1930-as években az újszegedi katolikus tanítóképző intézetbe nyert tanári kinevezést, arra törekedett, hogy hallgatói számára órái „népben gyökerező magyarságélményt” adjanak. „Honismereti szemlélettel magyart, történelmet, földrajzot tanítottam. Gondosan ügyeltem, hogy az egészből művelt, korszerű, népben gyökerező magyarságélmény legyen”.

Bálint Sándor életével és páratlanul sokrétű tudományos munkásságával ezt a „népben gyökerező magyarságélményt” szolgálta – akárcsak a szegedi népelet korábbi kutatói, akiknek eredményei Bálint Sándor nagyszabású munkája, *A szögedi nemzet* megállapításain keresztül napjainkban is hatnak...

*Előadasként elhangzott
az Ötágú Síp Kulturális Egyesület által szervezett
VI. Szögedi Nemzet Találkozón 2016. október 15-én
a szegedi Alsóvárosi Ferences Kolostor és Látogatóközpontban.*

„A Lélek erejében”

Paskai László bíboros pályája

Paskai László bíboros, prímás és esztergom-budapesti érsek a huszadik és huszonegyedik század fordulója magyar közéletének meghatározó alakja volt. A magyar katolikus egyház élén – 1987 tavasza és 2003 eleje között – eltöltött több mint másfél évtizedes szolgálata idején olyan fontos események történtek hazánkban, mint az államszocialista rendszer bukása, az egyházi oktatás újraindulása, II. János Pál pápa 1991-es és 1996-os látogatása, valamint a katolikus egyházmegyék 1993. évi átszervezése.

Paskai László Szegeden született 1927. május 8-án. Édesapja Paskai Ádám, édesanyja Ördög Mária volt. Fiútestvére, Paskai Antal, a Szegeden ledolgozott évtizedek után az esztergomi ferencesek közösségében élt, hamvai a szeged-alsóvárosi temetőben nyugszanak. (Paskai Antal *Vándorúton. Menekülésünk története*. 1944–1945 [2009] című – Hitesy Ervin által közreadott – visszaemlékezése történeti forrásértékű munka, amely a családtörténeti momentumokon túl Magyarország német megszállásának és katolikus egyház második világháború alatti embermentő tevékenységének is fontos dokumentuma.)

Paskai László középiskolai tanulmányait a szegedi piarista gimnáziumban végezte, ahol 1945-ben érettségizett, majd Szécsényben belépett a ferencesek Kapisztrán Szent Jánosról nevezett rendtartományába. Szent Ferenc rendjének – amelyben a Pacifik testvér nevet kapta – tagjaként 1949. október 4-én tett örökfogadalmat. Teológiai tanulmányait Gyöngyösön kezdte, majd a szerzetesrendek 1950. évi föloszlatása után Budapesten fejezte be. 1952-ben teológiai doktori címet szerzett.

Paskai Lászlót Zadravecz István – egykori szegedi ferences házfőnök, 1920 és 1927 közötti tábori püspök – titokban, saját lakásán szentelte pap-pá Budapesten 1951. március 3-án. Fiatal papként a csanádi egyházme-

gye székhelyén, Szegeden szolgált, ahol 1955-től egy évtizedig a teológiai főiskola tanára volt, egy ideig prefektus, illetve a szeminárium spirituálisja. 1965-től 1969-ig a fővárosi Központi Papnevelő Intézet spirituálisaként, majd rektoraként tevékenykedett. 1967-től püspökké szenteléséig a budapesti Hittudományi Akadémián volt főiskolai tanár, filozófiai tárgyakat oktatott.

Ungváry Krisztián történész *Mozgástér és kényszerpályák. Ecsetvonások egy egyházfő életrajzához* címmel közölt írást az *Élet és Irodalom* 2006. február 3-i számában, amelyben – állambiztonsági forrásokra hivatkozva – publikált olyan adatokat, amelyek szerint Paskai László 1965 és 1974 között „Tanár” fedőnéven együttműködött a szocializmus állambiztonsági szerveivel. A cikkben arról olvashatunk, hogy a tartótisztek – előbb Keresztury György, majd Bozsik László – gyakran szembesültek azzal, hogy „Tanár”-tól semmitmondó és számukra használhatatlan tartalmú (szóbeli) jelentéseket kaptak.

Ungváry Krisztián dolgozata végén – amelyben megírja, hogy „esperesi rangtól felfelé minden papot folyamatos »munkakapcsolatra« köteleztek” az állambiztonsági szervek, vagy „legalább” az Állami Egyházügyi Hivatal (amely a történelmi egyházak gyakorlati egyházkormányzati vezetését a háttérből irányította akkoriban) – a következő mondatokkal összegzi az általa föltártakat. „Paskainak mint hálózati személynek a története – legalábbis az eddig megismerhető jelentések alapján – arra bizonyíték, hogy különösebb lealjasodás nélkül is lehetett valaki hálózati személy. Szembeállítva azokkal az ügynökökkel, akiknek jelentéseiben tetten érhető az állambiztonsággal történő azonosulás, ilyesmi Paskai jelentései esetében nem állítható. Úti jelentései sem voltak rosszindulatúak.”

VI. Pál pápa Paskai Lászlót 1978. március 2-án bavagalianai címzetes püspökké és a veszprémi püspökség apostoli kormányzójává nevezte ki. 1978. április 5-én Veszprémben szentelte püspökké Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek, valamint Kádár László egri érsek és Kisberk Imre székesfehérvári püspök. Főpapi jelmondatául egy Lukács evangéliumából való passzust választott: „In virtute Spiritus”, magyarul „A Lélek erejében”. Az Újszövetségnek az a helye, ahol ez a fordulat olvasható, azt az epizódot írja le, amikor Jézus negyven napra a pusztába vonul, majd a sátán kísértéseit és támadásait kiállva, visszatér a világba és megkezd

nyilvános működését. „Miután az ördög minden kísértést végbevitt, egy időre elhagyta Jézust. Jézus most a Lélek erejével visszatért Galileába. Híre elterjedt az egész környéken. Tanított a zsinagógákban, és mindenki magasztalta.” (Lk 4, 13–15).

A fölszentelt püspökként apostoli adminisztrátori megbízatással tevékenykedő Paskait 1979. március 31-én veszprémi megyéspüspökké nevezte ki II. János Pál pápa. Három évvel később a Szentatya mint utódlási joggal fölruházott koadjutor érseket a kalocsai főegyházmegye élére helyezte – Ijjas József érsek mellé – 1982. április 5-én. Végül azonban nem a kalocsai érseki széket foglalta el. Ijjas József ugyan 1987 júniusában lemondott méltóságáról, addigra azonban a pápa – 1987. március 3-án – esztergomi érsekké és Magyarország primásává nevezte ki az 1986 júniusában elhunyt Lékai László bíboros utódként. Paskai László bíborossá kreálására 1988. június 28-án került sor, címtemploma pedig a római falakon kívüli Avilai Szent Teréz-templom volt. Mint bíboros az Apostoli Szentszék több testületében (a Megszentelt Élet Intézményei és az Apostoli Élet Társasági Kongregációjában, a Iustitia et Pax Pápai Tanácsban, valamint a Kánonjogi Kódex hiteles értelmezésével foglalkozó pápai bizottságában, Keleti Egyházak Kongregációjában) tevékenykedett.

A közép-európai kommunista diktatúrák bukása idején és azt követő – részben átmenetinek tekinthető – posztkommunista történeti periódusban állt a magyar katolikus egyház élén. Nagy szerepe volt a katolicizmusnak a társadalmi diskurzusba való visszatérésében: ennek keretében szerepet vállalt – egyebek mellett – a katolikus szellemiségű civilszervezetek létrehozásában, a szerzetesrendek működésének ismételt beindításában, az egyházi iskolák és a katolikus szociális intézmények újbóli megnyitásban. Számos templomot szentelt és egyházi intézményt hozott létre. Figyelme a határon túli magyar katolikus közösségek lelkipásztori ellátásának problémáira is kiterjedt. Ilyen irányú tevékenységeinek eredménye a kárpátaljai magyar katolicizmus számára 2002-ben fölállított munkácsi római katolikus egyházmegye megszervezése. 1988. augusztus 20-án a magyar püspöki konferencia nevében lelkipásztori látogatásra hívta II. János Pál pápát Magyarországra. A Szentatya először 1991. augusztus 16 és 20. között, másodszer 1996. szeptember 6–7-én járt hazánkban. 1991. május 4-én újratemette Mindszenty József hercegprímás földi maradványait az eszter-

gomi bazilika altemplomában, három évvel később pedig kezdeményezte boldoggá avatási eljárását. 1994 júliusában megszervezte az esztergom-budapesti főegyházmege zsinatát.

Paskai László primássága idején két egyháztörténeti szempontból is fontos eseményre került sor. Az egyik, hogy 1990-ben a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentsték ismét teljes körűen helyreállította (az 1945 áprilisában a szovjet megszállás következtében megszakadt, majd 1964-ban részlegesen ismét fölvelt) diplomáciai kapcsolatait. Ennek jegyében a Szentsték hazánkba delegálta Angelo Acerbi zellai címzetes érseket, míg a magyar állam vatikáni követként Rómába küldte Keresztes Sándort, a Kereszténydemokrata Néppárt első elnökét. A másik, hogy 1993 pünkösdjén, május 30-án, II. János Pál pápa Hungarorum gens kezdetű apostoli konstitúciójával a magyar katolikus egyházkormányzatot átalakította. Ennek jegyében az egyházmegyék határait racionalizáva olyan területű püspökségek és érsekségek kerültek kialakításra, amelyeknek főpásztori ellátása könnyen megoldható, valamint az esztergomi, a kalocsai és az egri mellett létrejött a veszprémi érseki tartomány. Ekkor jött létre a mai elnevezésű Esztergom-Budapesti Főegyházmege lett, amelynek érsekségi központja még abban az esztendőben átköltözött Budapestre.

Paskai László hetvenötödik életévét betöltve – a kánonjogi előírásoknak megfelelően – benyújtotta lemondását, amit 2002. december 7-én II. János Pál pápa elfogadott, s utódául esztergomi érsekké Erdő Péter székesfehérvári segédpüspököt nevezte ki. Nyugdíjba vonulása után 2015. augusztus 17-i haláláig az esztergomi Simor János Nyugdíjas Papi Otthon lakója volt.

Paskai László 1987. április 25-i primás-érseki székfoglaló beszédében az esztergomi bazilikában a következőket mondta. „Az állam és az egyház közti kapcsolatban is a párbeszéd az a járható út, amely a kölcsönös megbecsülés alapján eredményesen szolgálja közös céljaink munkálását, társadalmi életünk fejlődését, népünk javát és további felemelkedését, ezzel együtt az egész világ békéjének a biztosítását. Ez a párbeszéd segíti, hogy magyar egyházunk tovább fejlődjék a mai magyar társadalomban.”

A főnti sorok szellemisége megegyezik azzal az attitűddel, amely elődjének, Lékai Lászlónak a politikával és az államszocialista rendszerrel kapcsolatos alapállását adta. Lékai 1983-ban az alábbiakat fogalmazta meg.

„Az egyház többször kifejezte, XXIII. János és utódai kiváltképp hangsúlyozták, hogy mindenben, ami a közjót illeti, teljesen együttműködhetünk más felfogásaikkal, ellentétes világnézetűekkel is. Mert a közjó elérésére valamennyien egyesíthetjük erőinket. Ez a II. Vatikáni Zsinat felfogása is. A más világnézeteken lévőkkel így tudunk együttműködni a közjó érdekében. Továbbmenve: egy katolikus pék nemcsak azért süti meg a kenyeret, hogy odategye minden magyar család asztalára, hanem azért is, hogy ezzel vállalt hivatásának, munkakörének eleget tegyen, és így Istentől rendelt munkájával közelebb kerüljön magához az Istenhez. Tehát ő ezen a látható szép világon, ezen a jól berendezett országon át észreveszi az Isten országát is. Ehhez a meggyőződéséhez ragaszkodik az utolsó leheletéig.

A nemhívó ember viszont abból a meggyőződéséből végzi munkáját, hogy ezt a mi világunkat mindig emberibbé tegye. Embertársaink arcáról nem fagyasztja le a mosolyt, hanem megtesz értük mindent, amire a hivatása a közjóért, az emberek javáért készíti. A lélek világáról ő nem gondolkodik, nem fogadja el azt.

Tehát világnézeti síkon a hívő – nemcsak a katolikusokról beszélek, hanem általában a hívő emberről, tehát minden keresztényről vagy pedig más vallásúakról is – nem talál a maga világnézetben kompromisszumos lehetőséget egy másik, nemhívó világnézettel. Ugyanígy a nemhívó világnézet is egészen szigorúan tartja magát a maga materialista, evilági felfogásához. E tekintetben a kettő között nincs alap, közeledés nem lehetséges. De lehetséges, más szinten, az emberség, az emberi jog szintjén. A hívő ember, a katolikus ember tiszteli a másik meggyőződését.”

Lékai László és Paskai László egyházpolitikai tevékenysége – noha az elmúlt két és fél évtizedben mindkettejüket érte éles bírálat, elsősorban (aktuális) politikai alapon – akár politikatörténeti, akár egyháztörténeti dimenzióból nézzük, többé-kevésbé összhangban volt a korabeli (1963 és 1990 közötti), Agostino Casaroli bíboros nevével fémjelzett vatikáni közép- és kelet-európai politikával (Ostpolitik). XXIII. János pápa már pontifikátusa elején keresni kezdte a lehetőségét a katolikus egyház és az államszocialista típusú közép- és kelet-európai rendszerek közötti együttműködésnek, annak érdekében, hogy az alapvetően ateista ideológiai és politikai berendezkedésekben az adott viszonyokhoz mérten szabadabban, vagy legalábbis nyílt üldöztetés nélkül működhessen a katolikus egyház. Ezt az

irányvonalat követte – természetesen nem elvi, vagy világnézeti alapon, hanem reális politikai helyzetfelismerés mentén – VI. Pál és II. János Pál is (utóbbi 1989–1990-ig). S természetesen ezt várták el a helyi egyházak vezetőitől is. Ennek jegyén nyilvánította az Apostoli Szentszék – miután a pápa hiába kérte az akkor már külföldön tartózkodó Mindszenty Józseftől a lemondást – megürültnek az esztergomi érseki széket 1974-ben, majd pedig töltötte be előbb Lékaival (1976-ban), majd Paskaival (1987-ben).

Már a rendszerváltozás után, a plurális politikai struktúra kialakulásának korszakában, 1993 júniusában a Kereszténydemokrata Néppárt esztergomi szervezetének vendégeként jelentette ki Paskai bíboros a keresztényeknek a politikai életben való részvétele kapcsán az alábbiakat.

„A keresztény hívő is állampolgár, aki jogosan törekszik arra, hogy meggyőződése érvényesülhessen a közéletben. Ezért megvan a kapcsolat a kereszténység és a politika között: a kereszténység a helyes emberkép őrzője, hogy a politika a tévútra ne jusson, ne váljék öncélúvá, még inkább csak a hatalom megszerzésének eszközévé mások kárára.

Ha konkrétan akarjuk megfogalmazni, a politika keresztény felfogásban szolgálat mások javára. Az egyháznak, mint vallási közösségnek és intézménynek nem hivatása a konkrét politikai cselekvés. Ugyanakkor közvetve tagjai által részese a politikai tevékenységnek, akik egyénileg, közösségekben, vagy pártok keretében működve szociális apostolkodást végeznek. A tisztán hatalmi- vagy érdekpolitika viszont a kereszténység és a politika között ellentétet lát, mert tévedéseit és igazságtalanságait a kereszténység feltárja.”

A piarista nevelés újraindulása Szegeden. 1991–1999 című könyvemhez (2013) gyűjtve az anyagot találkoztam Paskai Lászlóval Esztergomban 2011 áprilisában. A szegedi piarista gimnáziumban eltöltött éveimhez kapcsolódó kérdésekre válaszolta: „Hogy a szegedi piarista iskolába kerültem diáknak, az nálunk egyértelműen szülői döntés volt, amelyet elősegített, hogy a rokonságunkban volt, aki a piaristákhoz járt. A piarista gimnáziumnak a helyi közvélemény szemében elismertsége és jó minősítése volt akkoriban is. Szegeden abban az időben három középiskola működött, s az emberek megítélése az volt, hogy első a piarista, második a Klauzál, harmadik a Baross Gábor Gimnázium. Volt egy magángimnázium is: a Tunyogi. [A Tunyogi Csapó János szervezte és vezette Tunyogi Reálgimnáziumot.]

um 1931 ősze és 1940 áprilisa között működött Szegeden.] Arról az volt a vélekedés, hogy aki elégséggel a piaristáknál valahogy átmegy év végén, az a Tunyogiban kitűnő. A minőségi oktató tevékenység mellett a piarista tanároknak Szegeden nagy tekintélye volt, hiszen a lelkiek terén nagyon szépen dolgoztak nemcsak az iskolában, hanem a lelkipásztorkodásban is. Közülük is kiemelkedett Révai József a talpas cserkészeivel. [Révai József SP (1887–1967) egykori szegedi piarista diák 1910 és 1914 között, majd 1925-től az államosításig tanított a szegedi piarista iskolában.] Révai nagyon képzett tanár volt, aki az életét a szegény diákokra áldozta, az ő támogatásuk és segítségük volt az életének a középpontja. A piarista gimnázium igaz keresztény lelkiületet birtokolt és juttatott a diákoknak. A magam részéről szívesen és szeretettel emlékezek vissza tanárimra.”

Az egyházi iskoláknak a rendszerváltás utáni újjáindulását is szóba hoztam, aminek kapcsán a folyamatoknak a prímási szerepkörben és a politikai szintéren való támogatásáról mondta el az alábbiakat.

„A rendszerváltás idején nem volt egységes fellépés a katolikus egyház részéről, hogy egyik vagy másik egyházmegye vagy szerzetesrend milyen intézményt tud visszaigényelni, átvenni, működtetni. Tulajdonképpen a reorganizáció a szerzetesrendeknél is önállóan, »alulról« szerveződött: melyik hogyan tudta magát újjászervezni. A reorganizáláshoz persze hozzátartozott az is, hogy milyen épülethez tudnak hozzájutni. Az egyes szerzetesrendek – legalábbis amelyekben volt dinamika – próbálták a tevékenységi körüket megszervezni. Szempont volt az erőforrás, a bencések például nem vállaltak többet azzal az indokkal, hogy az újabb iskolákat nem tudnák ellátni bencés tanárokkal. A piaristák – már csak hagyományaik miatt is – nagyon szépen bővültek. A ferencesek – lelkipásztorkodó rend alapjában véve – azon az állásponton voltak, nem építik le az iskolát, de a továbbiakban is a lelkipásztori munkát tartják szem előtt. Ciszterci, premontrei gimnázium esetenként jött létre.

A folyamatok megértése szempontjából mondom: nem volt olyan helyzet, hogy prímásként, »fölről« lehetett volna valamit is mondani. Az illető rendek előjárói tudták, hogy mit kérnek, mit írnak alá, mi az, amit meg tudnak valósítani. Ugyanakkor szükség volt az épületekre, ám ezek visszaszerzése igen sok ellenállásba ütközött. A pedagógusok féltették az állásukat, mondván, ha az iskola egyházi fenntartásba kerül, velük mi lesz.

Tehát mind az intézmények elindítása, mind az épületek megszerzése eléggé bonyolult volt. Elindult a katolikus iskolák megszervezése az általános iskolák területén is. Az általános iskolák nem a szerzetesrendek irányítása alatt álltak, ott az egyházmegyék vállalták a küzdelmet, hogy épülethez és pedagógusokhoz jussanak.”

Összességében tekintve Paskai László egyéni életútjára és egyházi pályaképre, jól látható, hogy az azoknak az aktív szakaszára eső két, egymástól jól elkülöníthető történeti korszak mélyen rányomta bélyegét. Paskai az 1948. évi kommunista fordulat idején szerzetesjelölt és papnövendék volt, aki a szerzetesrendeknek az államszocialista rendszer általi 1950-es fölösztatása előestéjén tette le ferences örökfogadalmát, s akinek pappá szentelésére is csak titokban kerülhetett sor. Az 1960-as években, a puhuló diktatúra idején már teológiai főiskolai tanár volt, akinek politikai szocializációjában nagy szerepe volt az egyházak belső életére korlátlan befolyással bíró Állami Egyházügyi Hivatalnak, amelyet teljes joggal nevezett Ravasz László református püspök „spirituális ávónak”. Püspökként és érsekként igyekezett megfelelni úgy a vatikáni, mint a magyar pártállami elvárásoknak, s közvetlen elődjéhez, Lékai bíborshoz hasonlóan keresni a magyar katolicizmus számára a modus vivendit az alapvetően ateista államszocialista rendszerben. Az 1989–1990-es rendszerváltozás után aztán a katolikus egyház társadalmi szerepének újrapozicionálása – s ennek keretében például az egyházi kötődési társadalmi szervezetek, vagy éppen a felekezeti iskolák újbóli megszervezése – volt a legfőbb feladata. A magyar állam és az Apostoli Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel (1990), a pápalátogatások (1991, 1996) koordinálása és az egyházmegyék 1993. évi átszervezése az egyháztörténetileg is jelentős teljesítmények közé tartoznak.

*Megjelent a Szeged című folyóirat
2015. évi 10. számában (46–48. old.).*

Leszakított múlt

A magyarországi köztársasági eszméről

A republikánus eszme hazánkban a tizennyolcadik század végén jelent meg, a magyar néphagyomány pedig Kossuth Lajossal is azonosította. Az 1946. február 1-jén kikiáltott második Magyar Köztársaság előzményének négy évszázad magyar alkotmányos küzdelmeit tekintette. A köztársasági államformát a koalíciós pártok sürgették, a katolikusok bírálták, végül a kommunisták fölszámolták.¹

A köztársasági gondolat a magyar politikai gondolkodás történetében, illetve a hazai eszmetörténetben a tizennyolcadik században a franciaországi felvilágosodás, majd az annak szellemi talaján létrejött párizsi forradalmi államberendezkedések hatására jelent meg. A magyar jakobinusok – akiknek mozgalmát a Habsburg államhatalom erőszakosan fölszámolta, vezetőit pedig 1795-ben kivégeztette, illetve hosszú évekre börtönbe záratta – egyik ágának, a Hajnóczy József vezette Szabadság és Egyenlőség Társasága tagjainak fontos követelése volt a köztársaság létrehozása és a királyi, nemesi és egyházi privilégiumok eltörlése.

A republikánus szellemiség az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején is fölbukkant, amikor a fiatalok Petőfi Sándor és Táncsics Mihály nevével fémjelzett radikális csoportjai – amelyek a korabeli politikai színtéren marginálisak voltak – vállalták föl a képviselést. A negyvennyolcas hagyományokhoz hozzátartozik, hogy – mint azt már a forradalom centenáriumán szervezett folklorisztikai gyűjtések is mutatták – a magyar néphagyományban számos helyen a szabadságharchoz a nemzeti függetlenség

1 Az ezen esszémhez használt főbb összefoglalások: Bónis György: Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom. Budapest, 1962.; Pölszkei Ferenc: A köztársasági eszme története Magyarországon. Budapest, 1994.; Demokratikus köztársaságok Magyarországon. 1918, 1946, 1989. Szerk. Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Kende János. Budapest, 2007.

eszméje mellett a köztársaság tartalma is társult. Ezt egyrészt az alapozta meg, hogy Kossuth Lajos az uralkodócsalád 1849 áprilisában kimondott trónfosztása után kormányzó elnökként vezette a szabadságáért harcoló államot, másrészt pedig az a politikai tapasztalat, hogy az 1848-as tradíciókat ápoló dualizmus kori függetlenségi mozgalom „szélsőbal” szárnyai köztársaságot is követeltek az Ausztriától való függetlenség mellett. Ebbe a csoportba tartoztak a függetlenségi mozgalom olyan negyvennyolcas veteránjai, mint a pártot vezető Irányi Dániel, Madarász József, vagy a kecskeméti Szappanos István.

A már a reformkorban is a kecskeméti ellenzékben politizáló Szappanos azzal keltett föltűnést, hogy nyolcvanhat éves korában választották először parlamenti képviselővé. „Neve fogalommá vált az országban. A megalkuvás nélküli függetlenségi törekvések képviselője volt, akit nem lehetett levenni a lábáról sem fenyegetéssel, sem ígéretéssel. [...] A köztársasági pártba is belépett kilencven éves korában. Az egész országban úgy ismerték, mint a függetlenségi elvek megtestesítőjét és a parlamentben szavát a legnagyobb tisztelettel hallgatták, mint az elvhűség és lelkesedés patriarchájáét” – írta róla a *Kecskeméti Lapok*.

A párt, amelyhez az idős Szappanos István csatlakozott a Budapesten 1912. szeptember 7-én megalakult Országos Köztársasági Párt volt. A köztársaság megteremtését legfőbb politikai törekvéseként megfogalmazó szervezet elnöke Nagy György hódmezővásárhelyi ügyvéd, míg tiszteletbeli elnöke Szappanos volt. Az alelnöki posztot Espersit János makói ügyvéd (Juhász Gyula barátja, József Attila pártfogója), Jánossy Zoltán debreceni református lelkész és Szacsavay Gyula kézdivásárhelyi ügyvéd töltötte be. Nagy György eredetileg függetlenségi parlamenti képviselő, a párt Háromszék megyei, majd hódmezővásárhelyi elnöke volt, aki 1911. április 14-én – a Habsburgok debreceni trónfosztásának évfordulóján – indította meg *Magyar Köztársaság* című folyóiratát. Két év után – a köztársasági eszme terjesztése miatt – mind a pártot, mind a lapot betiltották. Ennek nyomán a tagok létrehozták a markánsan függetlenségi és a szociális igazságtalanságok fől számolása mellett elkötelezett – ugyanakkor nem nyíltan republikánus – Kossuth Lajos Pártot és a Kossuth Zászló című lapot.

Nagy György és mozgalma – amelynek szellemi és társadalmi hátterét a függetlenségi párt radikális szárnyához tartozó politikusok és protestáns

értelmiségiek maroknyi csoportja adta – 1918 végén csatlakozott a Károlyi Mihály vezetete függetlenségi párthoz. Az októberi forradalomban Nagy György is aktív szerepet vállalt a Nemzeti Tanács titkáraként, így neki jutott az a feladat, hogy a parlament kupolacsarnokában 1918. november 16-án fölolvassa az 1918. évi I. néphatározatot, amely kimondta, hogy „Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság”. A jogszabály így folytatódott: „A népköztársasági alkotmányt új választójog alapján sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés állapítja meg. A magyar országgyűlés képviselőháza és főrendiháza feloszlik és megszűnik. Addig, míg az alkotmányozó nemzetgyűlés másként nem határoz, az állami főhatalmat a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló népkormány gyakorolja a Magyar Nemzeti Tanács intézőbizottságának támogatásával.”

Károlyi Mihály 1918 novembere és 1919 januárja között miniszterelnökként töltötte be a köztársasági elnöki tisztséget, ezt követően pedig a Nemzeti Tanács által megválasztott államfőként volt elnök 1919. március 21-ig a kommunista Tanácsköztársaság kikiáltásáig. Az államforma és az államnév körül már a korszakban is bizonytalanság volt, s a korabeli sajtótermékekben és hivatalos dokumentumokban is párhuzamosan használták a köztársaság és a népköztársaság kifejezéseket. Ez utóbbi egyébként akkor még nem volt baloldali ideológiai tartalommal terhelt, pusztán a népszuverenitást fejezte ki, vagyis azt, hogy az állami főhatalom forrása nem Isten, hanem a nép, s hogy az államfő nem „Isten kegyelméből” uralkodó, hanem a nép által megválasztott és neki felelős vezető. Az már más kérdés, hogy Károlyit nem népképviselői választások eredményeként létrejött törvényhozás választotta elnökké, hanem a Nemzeti Tanács, azaz egy delegálás útján létrejött kvázi-parlament.

A magyar társadalomnak az 1918-as polgári forradalomról, amelynek időszakára a történelmi Magyarország széthullása esett, és az azt követő első magyarországi kommunista diktatúráról, a Tanácsköztársaságról szerzett negatív tapasztalatai nyomán 1920/21 folyamán a Horthy-korszak formálódó rendszerének politikai elitjében föl sem merült a királyság történelmi államformájának megváltoztatása – annak ellenére, hogy csaknem négyszáz év után újra függetlenné vált a magyar állam és végre a Habsburg-ház trónfosztását is kimondta a legitim magyar parlament.

A második világháború végére eldőlt, hogy Magyarország a szovjet érdekszféra része, s ezzel párhuzamban a Vörös Hadsereg által megszállt

országban megindult – előbb burkolt, majd nyílt formában – a Magyar Kommunista Párt hatalmának a kiépítése. Mivel a szovjet övezet kelet- és közép-európai államaiban az 1940-es végére mindenütt kommunista diktatúrát igyekeztek bevezetni, a monarchiák megszüntetése és a köztársaságok létrehozása is napirendre került a térségben: Jugoszláviában 1945. november 29-én, Albániában, 1946. január 1-jén, Bulgáriában 1946. szeptember 15-én kiáltották ki a köztárságot, Romániában pedig Mihály király lemondása után 1947. december 31-én változott az államforma.

Magyarországon nem sokkal az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások – amelyeken a polgári Független Kisgazdapárt több mint ötvenhét százalékot szerzett, míg a megszállók által favorizált Magyar Kommunista Párt a voksok tizenhét százalékát kapta – után a baloldali pártok részéről fölmerült az államforma megváltoztatásának problémája. Előbb a kommunisták és a melléjük álló kis pártok (radikálisok, polgári demokraták), majd a szociáldemokraták és a nemzeti parasztpártiak is hangoztatták a köztársaság létrehozásának szükségességét. Érvelésükben elsősorban arra hivatkoztak, hogy a demokratikus államberendezkedéssel ellentétes a királyság államformája, s a köztársaság jobban kifejezi népszuverenitást. 1946 januárjának elején a legnagyobb nemzetgyűlési képviselőcsoporttal rendelkező kisgazdák is letették voksukat a köztársasági államforma mellett. 1945/46 fordulóján több párt is kidolgozott törvényjavaslatot, amelyek elsősorban a köztársasági elnök jogkörének és politikai mozgásterének kérdésében mutattak – olykor igen jelenős – eltéréseket.

A kormánykoalíció pártjai egyetértettek tehát a köztársaság létrehozásában. A Mindszenty József bíboros vezette katolikus egyház azonban hevesen ellenezte azt. Mégpedig teológiai alapon. A katolicizmus akkori társadalmi tanítása ugyanis vallotta a tizenharmadik századi Aquinói Szent Tamás – akinek megfontolásai akkoriban az egyház álláspontjának alapját képezték – azon véleményét, amely szerint az ideális államforma a monarchia. Ennek jegyében a katolikus főpapság a történelmi államforma mellett állt. A katolikus szerzetesnővérként parlamenti szerepet vállaló Slachta Margit pedig a köztársaság törvény 1946. január 31-i vitáján határozottan ki is fejtette a maga – és egyháza – álláspontját. Politikai vihart kavaráó és sok bekiabálással tarkított beszédében Szent Istvánra, valamint az állam isteni eredetére és szakralitására hivatkozott. „A nemzetgyűlés most ha-

tározni fog a történelem pedig ugyanúgy fog ítélni a mi elhatározásunk felett, mint ahogyan mi ítélünk az előző politika felett. De ennél sokkal fontosabb, hogyan fog ítélni Az, akinek minden hatalom mikéntvaló felhasználásáért számot tartozunk adni: a minden hatalom forrása, akire utalt a mi szent királyunk, Szent István, amikor az ő Szent Koronáját az egyháztól egyházi és vallásos szertartásokkal fogadta el. [...] Egy ezeréves megszentelt múlttól szakítjuk el az országot. A jövő felelőssé fog tenni minket elhatározásunkért.”

A nemzetgyűlés 1946. január 31. – Slachta Margit ellenszavazatával – elfogadta az 1946. évi első törvényt, amelynek preambulumban így fogalmazott a törvényhozás: „Magyarországon 1918. november 13-án megszűnt a királyi hatalom gyakorlása. A nemzet visszanyerte önrendelkezési jogát. Négy száz esztendő harc, az ónodi gyűlés, az 1849-es debreceni határozat, két forradalom kísérlete és az ezt követő elnyomatás után a magyar nép újra szabadon határozhat államformájáról. Az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján megválasztott Nemzetgyűlés most a magyar nép nevében és megbízásából megalkotja azt az államformát, amely a nemzet akaratának és érdekeinek legjobban megfelel: a magyar köztársaságot.” A jogszabály kimondta, hogy Magyarország köztársaság, ahol az államhatalom kizárólagos forrása és birtokosa a magyar nép, amely a törvényhozó hatalmat a nemzetgyűlés útján gyakorolja.

1946. február 1-jén, a köztársaság ünnepélyes kikiáltása során a (második) Magyar Köztársaság első elnökévé Tildy Zoltán kispap miniszterelnököt, református lelkészt egyhangúlag közfelkiáltással választották meg a nemzetgyűlés tagjai. A köztársasági törvény vitája kapcsán a kispap Parragi György a következőket mondta. „Ez a javaslat lehetetlenné teszi, hogy Magyarországon még egyszer büntetlenül lehessen elkövetni politikai gyilkosságokat a lá Orgovány és Siófok. Lehetetlenné teszi, hogy a magyar országgyűlés adjon ki politikusokat, újságírókat, gazdasági szakembereket egy idegen hatalomnak azért, mert ragaszkodtak a magyar függetlenséghez, mert nem voltak hajlandók idegen zsoldba állni...” Parragi György – és vele a magyar társadalom többségének – reményei nem váltak valóra. Alig több mint egy évvel később, 1947. február 25-én mindenféle ítélet vagy végzés nélkül a megszállók elfogták és Szovjetunióba hurcolták Kovács Bélát, a legnagyobb parlamenti párt főtitkárát. A második Magyar

Köztársaság sem volt hosszú életű: az 1949 augusztusában hatályba lépett sztálinista alkotmány már a Magyar Népköztársaságot hirdette ki, amely papíron „a munkások és dolgozó parasztok állama” volt. A valóságban pedig kommunista diktatúra.

*Megjelent a Magyar Idők
2016. január 30-i számában.*

A „keresztény párt” kérdéséről a koalíciós években

Az elsősorban neveléstörténészként ismert Mészáros István az utóbbi három évtizedben sorra jelentette meg Mindszenty Józseffel kapcsolatos tanulmányait, cikkeit, köteteit. *Mindszenty és Barankovics* című könyvében az utolsó magyar hercegprímás és a demokrata néppárti politikus kapcsolatát és kényszerűnek, elkerülhetetlennek látszó konfliktusát mutatja be. A kötet alcíme – *Adalékok a „keresztény párt” problematikájához* – jól rávilágít a munkának a két személy kapcsolattörténetén messzire túlmutató kérdésére: szüksége van-e a katolikus egyháznak egy támogatandó politikai csoportra, illetve egy politikai pártnak mennyiben használ, ha vállaltan kötődik egy felekezethez.

Mészáros István jól látja, hogy a „keresztény politizálás” színtere és hangsúlyai eltolódtak 1945 után. Míg a Horthy-korszakban a keresztény nemzeti ideológia dominanciája volt megfigyelhető mind a politikai elitben, mind a kormánypártokban, addig a koalíciós évekre a keresztény jellegű politikai csoportok jócskán teret vesztek. Az ország szovjet megszállása és a háború vége után inkább a „haladó katolikus”, vagy „neokatolikus” – elsősorban fiatal, keresztény kötődésű értelmiségiekből álló – szerveződések tűntek föl, amelyek több pártban is megjelentek: a Demokrata Néppárt (DNP) mellett a Független Kisgazdapártban (FKGP) és Polgári Demokrata Pártban (PDP) is.

A DNP egyik meghatározó ideológusa, Mihelics Vid egyik cikkében így fogalmazta meg a Barankovics István vezette párt elvi alapállását: „...a mi pártunk ideológiáját a keresztény világnézet és a keresztény társadalomszemlélet adja meg. Ebből következik, hogy a Demokrata Néppárt, ha ideológiai meghatározó jelző után tekint, nem is vallhatja magát másnak, mint keresztény pártnak.”

A neokatolicizmus a szociális igazságtalanságok ellen föllépő politikai és társadalmi mozgalom volt, amely Franciaországból indulva terjedt el Európa más részein is, s amely nem tartotta elvetendőnek (szöges ellentétben a katolicizmus hivatalos tanításával) a baloldali akár marxista – pártokkal való együttműködést sem.

Ennek a gondolatvilágnak és eszmekörnek a hatására fogalmazott Barankovics István 1945 tavaszán Szakasits Árpádnak, a Szociáldemokrata Párt főtitkárának írt levelében a következőképp. „Tudjuk és valljuk, hogy hithűségünket és egyházszeretetünket nem érinti annak nyílt megvallása és határozott vállalása, hogy a marxizmus és köztünk a világnézeti távolság sem olyan nagy, mint amennyire közel állunk egymáshoz a legfontosabb és legfőbb gyakorlati kérdések megoldásának mikéntjében.”

Fontos azonban ezen sorok kapcsán rámutatni, hogy a polgári pártok és a baloldali szervezetek együttműködésének lehetősége nem elvi, ideológiai, vagy világnézeti alapon fogalmazódott meg, hanem funkcionálisan és a gyakorlati kérdések megoldása mentén. S azt sem szabad elfelejteni, hogy a szöveg 1945 elején íródott, amikor még világosan nem látszott a szovjet típusú diktatúra kiépülése, sem az, hogy a szociáldemokraták végül előbb együttműködnek (1945 ősze), majd egyesülnek (1948 nyara) a kommunistákkal. Tegyük még hozzá: a Szociáldemokrata Párton belül a baloldali szárny mellett a polgári (más néven kispolgári, illetve jobboldali) szociáldemokraták csoportjának és a centrumnak is jelentős bázisa volt 1945-ben, amikor még a két háború közötti – az európai szociáldemokrata mozgalmakkal kapcsolatot tartó – szellemiség erőteljesebben volt jelen a kommunista és szovjet irányultságú politikai alapállásnál.

A Barankovicstól az imént idézet sorok után nem meglepő tehát, hogy Mindszenty nem támogatta hivatalosan a Demokrata Néppártot, s a koalíciós évek forгатagában inkább a két kispap vezető pártot, a Sulyok Dezső vezette Magyar Szabadság Pártot, majd a Pfeiffer Zoltán irányításával működő Magyar Függetlenségi Pártot preferálta. A magyar katolikus egyház első főpapja ugyanis a közismerten antikommunista XII. Piusz pápa iránymutatását fogadta el és követte, aki a legcsekélyebb együttműködést is tiltotta papjainak és híveinek a marxista és kommunista szervezetekkel.

Így aztán Mindszenty útja és Barankovics útja két külön – bár kétségtelenül azonos világnézeti alapokon nyugvó – útja volt az 1945 és 1949 közötti magyar politikai életnek. Később, a Rákosi-diktatúra kiépülése után már könnyen látható volt, hogy mindkét „keresztény politikai” megoldás – az elzárkózás és a „demokratikus keretek” közötti együttműködés is – eredményetlennek bizonyult, s – a történelmi adottságokból eredően – egyiknek sem volt esélye a szovjet támogatással, hazugsággal, csalással és jogtiprásokkal a hatalomba igyekvő kommunista párt megfékezésére.

Az – mint arra Mészáros István rámutat –, hogy Mindszenty József és Barankovics István (azaz a katolikus hierarchia és a DNP) között súlyos, elvi és konkrét politikai megfontolásokra alapozott feszültség van, a szavazópolgárok és a párt hívei számára nem volt egyértelmű. Sőt, a Demokrata Néppárt kifejezetten klerikális politikai mozgalomként definiálta magát, s szervezésében és kampányában – joggal – számított a helyi katolikus plébánosok támogatására (protestáns lelkészekkel és egyházi vezetőkkel a párt nem tartott szoros kapcsolatot). Így aztán legnagyobb szavazói bázisa a dunántúli gazdaréteg volt, s 1947 és 1949 közötti parlamenti képviselőinek jelentős része is inkább „konzervatív katolikus” volt, mint „haladó katolikus”. Ez később frakción belüli konfliktusokhoz vezetett, amely azzal ért véget, hogy 1948 áprilisában hat „mindszentyista” képviselő kilépett a képviselőcsoportból arra hivatkozva, hogy Barankovics politikája túlzottan elnéző a kormánnyal és nem eléggé határozottan ellenzéki. A párt országgyűlési képviselői között volt két katolikus pap is: Károlyi Bernát kecskeméti ferences gárdián és Bartha Béla sárospataki plébános.

A kötet szerzője idézi a nemrég elhunyt Varga Lászlót (egykori demokrata néppárti képviselőt), aki szerint Barankovics Dinnyés Lajos miniszterelnök autóján járta az országot és a püspökök, katolikus egyházi vezetők körében agitált Mindszenty ellen. Mészáros István bizonyítja, hogy Rákosi Mátyásnak és kiépülő diktatúrájának szüksége volt egy, a hivatalos egyházi elittel – Mindszentyvel – szembenálló és kritikus, katolikus jellegű „keresztény pártra”, amelyre hivatkozva bemutathatta a „reakciós egyház” és a „haladó katolicizmus” közötti különbséget. Amikorra azonban a hercegprímást 1948 decemberében eltávolították a közéletből (letartóztatták és koncepciókért indítottak ellene), nem volt szükség politikai ellenpont-

jára, a DNP-re sem, s megindultak ellene a sorozatos támadások, amelyek hatására párt 1949 elején kénytelen volt kimondani föloszlását.

Barankovics, a „fordulat évének” nevezett 1948 végére belátta, hogy a kommunista hatalomátvétel folyamata megállíthatatlan és a sztálini mintájú diktatúra kiépülése visszafordíthatatlan. Ennek jegyében a *Hazánk* (a DNP lapja) 1948. december 3-i vezércikkében írta: „Semmiféle diktátort nem kívánunk, még kevésbé vagyunk hajlandók a diktátorok személyét azonosítani az állammal, nagyon is megbírálandónak tartjuk bármely hatalmi rendszer törvényességét. Elutasítjuk a vezéri elvet éppúgy, mint a kiválasztottak elvét, s a demokráciát az emberi haladás legnemesebb kifejezőjének tartjuk. Valljuk a politikai pártok szabadságát...”

Mészáros István könyvének utolsó egységében egy az esztergomi Prímási Levéltárban található dokumentumot mutat be (Emlékeztető a Demokrata Néppárt működéséről 1947. augusztus 1-jétől 1948. július 15-ig, jelzete: 4910/1948), majd a DNP-nek a katolikus püspöki kar és az állam megegyezését sürgető politikai törekvéseit ismerteti, amelyek persze újabb konfliktushoz vezettek Mindszenty és Barankovics között. Elgondolkodtató, hogy Barankovics István – már túl az 1956-os forradalom leverésén, a bíborosnak a budapesti amerikai nagykövetségen töltött „félrabsága” idején – egyesült államokbeli száműzetésében elismerően fogalmazott egykori politikai ellenfeléről (1963): „A fogoly és azilumban élő Mindszenty bíboros az aktív egyházi ellenállás világszimbóluma. Megbízható értesülések szerint a magyar nép többségének a szemében ma is ő a magyar nemzeti, vallási és morális ellenállásnak legelső megszemélyesítője.”

Mészáros István a kötetében megfogalmazott állításokat széles és sokszínű forrásbázisra alapozta, hiszen egyházi és állami levéltárak iratai mellett sajtótermékeket és visszaemlékezéseket is fölhasznált munkája megírásakor. Maradt azonban a könyvben több hiba is. Így például az 1945. évi parlamenti választások kapcsán több helyen országgyűlésről olvashatunk, holott akkor a törvényhozás hivatalos neve nemzetgyűlés volt. A 35. oldalon olvashatjuk, hogy a DNP nem indult az 1945-ös választásokon. „Viszont a kisgazdapárt felajánlott saját listájáról két helyet. Ezt igénybe véve a Demokrata Néppárt két képviselője – Eckhardt Sándor és Bálint Sándor – is az új parlament tagja lett.” Valójában az FKGP és a DNP a választási megállapodása értelmében további három néppártinak kellett volna

elhagynia a kisgazda képviselőcsoportot – Czupi Bálintnak, Hajdú Németh Lajosnak és Horányi Tibornak –, ők azonban maradtak. (Vö. Izsák Lajos: *A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt. 1944–1949.* Budapest, 1985. 40–65.)

Egy helyen azt írja Mészáros István, hogy Barankovics István – a szakadás után – a DNP elnökeként tevékenykedett, holott – mint azt később maga a szerző is kifejti – ilyen tisztség a szervezetben nem volt, a pártot főtitkár – Barankovics – irányította. A 36. oldalon szereplőkkel ellentétben 1945. december 1-jén a nemzetgyűlés elnöke nem Varga Béla volt (aki 1946. február 7. és 1947. július 3. között töltötte be ezt a tisztséget), hanem Nagy Ferenc (aki 1945. november 29. és 1946. február 5. közt volt házelnök). Balogh István államtitkár – közkeletű nevén Balogh páter – nem 1930, hanem 1933 és 1946 között volt Szeged-Alsóközpont (a mai Mórahalom) plébánosa. A kommunista politikus neve helyesen Révai József, nem pedig Révay. Ugyancsak az elgépelések számát gyarapítja, hogy a jegyzetekben nagyon sokszor szerepel a KDNP rövidítés helyett a KDMP.

Összességében Mészáros István jó problémaérzékenységgel összeállított könyve nemcsak Mindszenty József és Barankovics István politikai életrajzához szolgál adalékokkal, de – a koalíciós évek politikatörténetének egyik kevésbé ismert és kutatott területének, a „keresztény párt” kérdéskörének vizsgálatával – a huszadik századi magyar párt- és eszmetörténet szakirodalmát is gazdagítja.

[Mészáros István: Mindszenty és Barankovics. Adalékok a „keresztény párt” problematikájához. Eötvös József Kiadó, Budapest, 2005. 114 old.]

*Megjelent a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
2007. évi 3–4. számában (233–236. old.).*

Kibontott térképek

A „második Trianon”

A Magyarország második világháborús szereplését lezáró párizsi békeszerződés aláírásával végleg el kellett búcsúzni a Trianon óta vágyott területi revízió reményétől.¹ Ugyanakkor hazánk merőben új politikai erőterébe is került, amikor új szomszédállam bukkant föl az északkeleti határon: a hatalmas kommunista birodalom, a Szovjetunió.²

A két világháború közötti időszak magyar kormányok által támogatott vezető hazai ideológiai irányzata a keresztény nemzeti gondolat volt, amely egyrészt hangsúlyozta a történelmi keresztény egyházak vallásérkölcsei tanítása társadalmi dimenziójának integrálását, másrészt megfogalmazta a liberalizmushoz kötött kozmopolitizmussal és a baloldalhoz kapcsolt internacionalizmussal való szakítást is. A magyar bel- és külpolitika nemzeti jellege argumentálásának fontos eleme volt a Szent István-i állameszme, amely szerint – s ezt Molnár Kálmán jogászprofesszor államtudományi, míg a tudós politikus Teleki Pál földtudományi érvekkel igyekezett alátámasztani – a magyar etnikumnak a Kárpát-medencei államiságban kiemelt szerepe van. A gyakorlatban mindezek a történelmi magyar állam reintegrációjára és a trianoni békediktátum revíziójára irányuló politikai és diplomáciai törekvések elméleti alapjait képezték.

A harmincas–negyvenes évek fordulója azonban gyökeres fordulatot hozott Magyarországra – és az egész köztes-európai régió államai – számára. Előbb a német világgpolitikai (helyesebben: európai politikai) sikerek, s ezzel párhuzamosan az 1938 és 1941 közötti magyar revíziós eredmények

1 Vizi László Tamás: A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010). Budapest, 2016.

2 A párizsi békéről áttekinthető módon, rendszerezetten és összefoglaló igénnyel írt Balogh Sándor (Magyarország külpolitikája. 1945–1950. Budapest, 1988. 215–268.) és Romsics Ignác (Az 1947-es párizsi békeszerződés. Budapest, 2006.).

miatt, majd a világháborús vereség következtében következtek be változások a térségben.

Az 1944 őszen a trianoni magyar határokat elérte a szovjet Vörös Hadsereg nemcsak a náci német megszállókat űzte el, de a kommunista típusú politikai berendezkedés (amely már 1948-ra ki is épült) előszelét is magával hozta. Az 1945. január 20-i moszkvai fegyverszüneti egyezmény egyik legfontosabb pontja volt, hogy a magyar haderő és államigazgatás vonuljon vissza az 1937. december 31-i határok közé.³

A korábbi éra keresztény nemzeti ideológiája, illetve revíziós politikája 1945 után végleg eltűnt a közélet színteréről, vagy ha föl is bukkant, csak a bíráló hangján és a zsákutcás retrográd irányzatok jelképeként került elő.

A második világháború után Magyarország tehát új pozícióba került – mind a nemzetközi küzdőtéren, mind a szomszédságpolitika tekintetében. A háborús helyzet végeleges lezárásának, valamint az állami szuverenitás visszanyerésének és a szovjet megszállóktól való megszabadulásnak a eredménye a majdan megkötendő békétől és azt megelőző béketárgyalásoktól függött. A magyar politikai élet szereplői közül akkor még csak kevesen (leginkább a moszkovita kommunisták Rákosi Mátyás vezette csoportjának tagjai) tudták, hogy az ország sorsa a nagyhatalmi alkudozások során már eldőlt, s a magyarokra a szovjet függés és az államszocialista diktatúra korszaka vár.

A világháború győztesei – a Szovjetunió, valamint Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok – egyetértettek abban, hogy a magyar békekötés kapcsán a hazánkkal szomszédos államok közül velük a szövetségesek (Csehszlovákia és Jugoszlávia) és az ellenségesek (Románia és Ausztria) más-más elbírálás alá essenek. Ennek szellemében a magyar államhatár megállapítása során föl sem merült, hogy Jugoszlávia, illetve Csehszlovákia kárára Magyarország gyarapodjon. Egyedül a romániai, Trianon előtt a történelmi Magyarországhoz tartozó területek (egy részének) visszaszerzésére tehetett kísérletet a háború utáni magyar diplomácia. Itt azonban a legnagyobb akadálynak még nem is Románia, hanem a térségben domináns Szovjetunió akarata bizonyult.

3 Vizi László Tamás: Fegyverszünetről fegyverszünetig. Az előzetes és a végleges fegyverszüneti megállapodások megkötése Magyarországgal 1944–1945-ben. In: Globalizáció, regionalizáció és nemzetállamiság. Tanulmányok a nemzetközi kapcsolatok és az újkor történelem tárgyköréből. Szerk. Simon János. Budapest, 2016. 261–275.

A Szovjetunió ugyanis 1945 után szomszédállama lett Magyarországnak, s ezzel párhuzamban átstrukturálta a közép-európai geopolitikai súlypontjait. Ezek a változások pedig Magyarországot, Csehszlovákiát és Romániát is érintették.

Még a második világháború első szakaszában, amikor a két totális állam, a náci Németország és a kommunista Szovjetunió megegyeztek saját befolyási övezeteikről, Romániától a Szovjetunióhoz került Besszarábia és Észak-Bukovina. Ezek a területek az egykori orosz, majd szovjet fennhatóság alatt lévő moldvai részekkel egyesítve alkották az 1940 nyarán a mai Moldova területén létrehozott szovjet tagállamot, a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaságot. Egy évvel később azonban a németek szovjetek elleni támadásával párhuzamosan a románok elfoglalták a területet és országukhoz csatolták, s azt csak 1944 nyarán szállta meg ismét a Vörös Hadsereg. Erről a régióról a Szovjetunió – Fekete-tengeri, illetve balkáni pozícióit biztosítandó – nem akart lemondani a háború után sem. Így ezekért a – még a náci Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter és Vjacseszlav Molotov szovjet külügyi népbiztos között 1939 augusztusában kötött megállapodás értelmében megszerzett – területekért cserében Románia, vélte Sztálin, „kárpótlás” gyanánt megtarthatja Erdélyt.

A magyar kormány Nagy Ferenc kispap miniszterelnök vezette békeelőkészítő küldöttsége 1946 tavaszán Moszkvában fölvetette Erdély kérdését Sztálinnak és Molotovnak. A tárgyalást az egy évvel később a kiépülő kommunista diktatúra elől emigrációba kényszerült kormányfő a *Küzdelem a vasfüggöny mögött* című emlékirataiban is megörökítette. Eszerint amikor Gyöngyösi János külügyminiszter „kibontotta térképeit, s megmutatta a Magyarország által igényelt területeket. Sztálin Molotovhoz fordult: – Hogyan szól a fegyverszüneti egyezménynek az a pontja, amelyik Erdély felől intézkedik? – Úgy szól, hogy amennyiben Románia a fegyverszüneti egyezményben vállalt kötelezettségeit teljesíti, úgy megkapja Erdélyt vagy annak nagyobb részét – válaszolta Molotov. – Igen a fegyverszüneti egyezménynek ez a pontja módot nyújt önöknek az erdélyi területi kérdés felvetésére – mondotta felénk fordulva Sztálin.”

A magyar külügyminisztérium munkatársai és az általuk fölkért szakértők 1945–46 folyamán több javaslatot dolgoztak ki Erdély egy részének megszerzése tárgyában. Ezek egyike egy huszonkétezer négyzetkilométer

ternyi, a magyar állam keleti határaival közvetlenül szomszédos résznek az igénylése volt. Ezt aztán az 1946 nyári párizsi tárgyalások alkalmával igen hamar el kellett vetnie a magyar félnek, s előbb egy ötezer, majd egy négyezer négyzetkilométernyi Szatmárnémetitől Aradig húzódó vékony sávra szorítókozó területigényt bejelenteni. A magyar követeléseket a román kormány természetesen határozottan visszautasította. Gheorghe Tatarescu külügyminiszter, korábbi kormányfő a következőképpen reagált a magyar javaslatra. „Nincs felelős román államférfi, de nincs egyetlen román ember sem, aki hajlandó volna Románia nyugati határát tárgyalások, vagy akár-csak bizalmas megbeszélések anyagává tenni. Erdély Románia számára, mint a románság bölcsője, mindennél becsesebb, s ezért Románia a békekonferenciától nem kérhet és nem várhat mást, mint Erdély határainak véglegesítését.” Nem volt más véleményen a magyarokkal egyébként gyakran szimpatizáló és a nyelvünket is beszélő Petru Groza miniszterelnök sem, aki „Erdély egységének megbontását lehetetlennek és végzetes hibának” tartotta volna. Ezeket a hangokat – szovjet fölerősítéssel – a párizsi békekonferencia résztvevői is meghallották, s a magyar kéréseket elutasítva támogatták a román igényeket.

A békekötést megelőző tárgyalásokon a magyar diplomatáknak a csehszlovák törekvésekkel is meg kellett küzdeniük. Az Edvard Benes elnök vezette Csehszlovákiának ugyanis egyik követelése a kollektív módon háborús bűnösként megbélyegzett magyarság jelentős részének – mintegy kétszázezer főnek – a kitelepítése (amit Sztálin „jó dolognak” tartott, de a nyugati szövetségesek elutasították), míg másik igénye a pozsonyi hídfő öt magyarországi településének (Oroszvár, Horvátjáfalu, Dunacsún, Rajka, Bezenye) megszerzése volt. Ez utóbbit azzal támasztották alá, hogy az ellenséges magyar tüzérség ezekről a településekről könnyen támadhatja a Duna túlszéli fekvő Pozsonyt. A békeértekezlet ezt is elfogadta: igaz nem öt, hanem „csupán” három település került Csehszlovákiához (Rajka és Bezenye maradt). Ezzel a trianoni Magyarország területe a párizsi békeszerződéssel tovább csökkent: több mint negyven négyzetkilométerrel.

A csehszlovák államnak ugyanakkor jelentős területvesztéseket is el kellett könyvelnie az 1944–45-ös szovjet bevonulást követően. Kárpátalja ugyanis a Szovjetunió része lett. Mint azt az 1945. június 29-én Moszkvában aláírt csehszlovák–szovjet szerződés megfogalmazta: Kárpátalja

„mindkét Magas Tárgyaló Fél baráti megegyezése alapján újraegyesül ősi hazájával, Ukrajnával, és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékébe kerül”. A Kárpátalja fölötti ellenőrzés megszerzésével a Szovjetunió biztosította helyzetét a Kárpát-medencében, valamint – a közlekedési csomópontok és a Kárpátok egyes átkelési pontjainak megszerzésével – jelentős stratégiai pozícióhoz jutott az egész közép-európai régió belül.

A Gyöngyösi János magyar külügyminiszter által 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés a területi kérdéseket tekintve (a pozsonyi hidfő három településének elvesztésének kivételével) az 1920. június 4-i trianoni békediktátum megismétlése volt. A magyar törvényhozás által 1947 júniusában ratifikált és egy hónappal később kihirdetett békeszerződés huszonkettedik pontja szerint a „Szovjetuniónak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erők tartására, amelyre szüksége lehet ahhoz, hogy a szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa”.

A párizsi békeszerződéssel elméletben a magyar állami szuverenitás visszaállt, a gyakorlatban azonban a szovjet megszállók jelenléte is legitimitást nyert. És végzetes valósággá vált.

*Megjelent a Magyar Idők
2017. február 11-i számában.*

„Ott látszott meg igazán, milyen mélyre tud az ember süllyedni”

Gulácsy Lajos emlékirata, mint történelmi forrás

Az államszocializmus korát és annak hódmezővásárhelyi világát bemutató intézményünk, az Emlékpont vendége volt 2015 áprilisában Gulácsy Lajos nyugalmazott kárpátaljai református püspök. A hazánk szovjet megszállásának hetvenedik évfordulója alkalmából, a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve kapcsán rendezett tematikus rendezvénysorozatunk egyik eseményén idéztük föl egy beszélgetés keretében életének azt az időszakát, amelynek során több mint hét esztendőt a Gulágon töltött.

Emlékezésének meghallgatása, valamint a vele való kötetlen beszélgetés két fontos tapasztalattal gazdagított. Egyrészt meggyőződött arról, hogy az egyéni és közösségi traumák földolgozásának egyik módja a derűs és könnyed élet- és múltszemlélet. Másrészt megértettem, hogy mi segített Gulácsy Lajosnak átvészelni és földolgozni az elviselhetetlennek tűnő folyamatokat, a szovjet kényszermunkatáborban megélt szörnyűségeket. Ez pedig nem más, mint a mély és valós Istenhit, s az az emlékezési és elbeszélési stratégia, amely az általa átélteket nem csak a történelem, de kifejezetten az Isten és az ember / emberiség kapcsolata tükrében értelmezte.

„Sajnos sok szomorú dolgot lehetne elmondani, ami a második világháború és a sztálinizmus évei alatt történt. És el is kell ezeket mondani, hiszen több mint negyven évig nem volt szabad róluk beszélni. Ma már nem is nagyon van, aki beszéljen róla. A kárpátaljaiak közül, akik átérték a Gulágot, már csak hárman vagyunk életben. Mi tapasztaltuk, hogy a nagy nyomorúságban is ott volt az Isten áldása – és békeséget adott a szívekbe” –fogalmazta meg a hódmezővásárhelyi Emlékpontban az akkor kilencvenegyedik évében járó lelkész.

Gulácsy Lajos 1925. január 8-án született az egykori Ugocsa vármegyei Tivadarfalván. A középiskolai évek után Budapesten, a mátyásföldi repülőgépgyárban dolgozott, mint műszaki tisztviselő. A második világháború végével visszatért Kárpátaljára, ahonnan azonban – tudomást szerezve az ottani magyar férfiak tömeges Gulágra hurcolásáról – Debrecenbe ment és a vagongyárban helyezkedett el. Beiratkozott ugyan a debreceni református teológiai akadémiára, de – a magyar–szovjet határ lezárása miatt – tanulmányait nem kezdte meg. Kárpátalján – informális keretek között – református lelkészektol tanulta a hittudományokat. A református hívek körében végzett szolgálata miatt a szovjet hatóságok 1949-ben letartóztatták és tíz évnvi kényszermunkára ítélték. A Kazahsztánban végigszenvedett hét esztendei raboskodás után 1956-ban szabadult, s visszatért Kárpátaljára. Csak több mint két évtizeddel később, 1978-ban engedélyezték számára, hogy letegye teológiai vizsgáit, s megindulhasson hivatalosan is lelkési szolgálata. 1987-tól püspöki tanácsos és beregi esperes, 1991-től egyházkerületi főjegyző volt. 1994 és 1998 között Kárpátalja református püspökeként szolgált. A Szovjetunió széthullása után nagy szerepet vállalt a nagyberegi, nagydobronyi, péterfalvai református liceumok és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola létrehozásában. Életének 92. évében 2016. november 6-án hunyt el.

Gulácsy Lajos 1991 nyarán elkészített emlékiratai két kiadásban (először 2000-ben, majd bővített tartalommal 2014-ben) jelentek meg *Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről. Gulácsy Lajos önéletírása* címmel.¹ A memoár egyrészt tényeket és adatokat tartalmazó szubjektív történeti forrás, másrészt olyan szöveg, amely az idős szerző emlékei mellett látásmódját, emlékezeti struktúrájának alakulását és egyéni narratíváját is megosztja olvasójával (s ebben az értelemben a mentáltörténetnek és a történeti emlékezetkutatásnak is kútfője).

Az emlékirat mint műfaj és az emlékezés mint cselekvés – sőt tágabb értelemben a történelem mint olyan – jellegzetessége, hogy az – szándéktól függetlenül – a múltbéli történés valóságos rekonstruálása, vagyis az adott pillanatban és az adott módon való újraalkotása. Ez a rekonstrukció – az elbeszélő vagy a történész, azaz a rekonstruáló intencióitól függően – lehet egyéni, vagy közösségi, illetve szubjektív, vagy objektív.

¹ Gulácsy Lajos: *Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről.* Gulácsy Lajos önéletírása. [Hely nélkül.] 2014. 1–137.

Gyáni Gábor akadémikus egy írásában az alábbiakat fogalmazta meg az egykori eseményeket mentálisan újraalkotó történészről – megállapításai azonban nem csak a kutatókra, de az emlékezőkre is érvényesek. „Az, amit a történész a tény fogalmán szokásszerűen ért – olvashatjuk Gyáninál –, e felz fogás szerint, egy múltbeli eseményről (vagy események soráról) szóló – ránk maradt – állítás csupán, amely (egyszerűbb) tények sokaságának az általánosítása. Az ilyen tényállítást események sorozatának a megjelölésére szolgáló szimbólumnak kell tehát tekinteni. A történész a forrásokat tanulmányozva sohasem pőre tényekkel, hanem a múlt eseményeiről számára ismertté vált kijelentésekkel találja magát szemben. Ez a szimbólum ruházza fel a történészt azzal a képességgel, hogy képzeletében újraalkossa a valamikori eseményt. A történelmi tény – summázhatjuk – így nem a múltban, hanem kifejezetten a jelenben létezik, miután a historikus a fennmaradt nyomok alapján utólag hozza létre. Ezért nem is mondhatjuk, hogy a tények úgymond önmagukért beszélnek. Az igazság az, hogy mindig a történész az, aki a tények helyett beszél, következőképpen a történész és nem pedig a tények látják el a múlt eseményeit különféle jelentésekkel.”²

Ormos Mária akadémikus egy esszéjében arra hívja föl a figyelmet, hogy az egyén története egyrészt elválaszthatatlan egy nagyobb közösség történetétől, így egyéni emlékezete valamilyen módon része a kollektív emlékezetnek. S hangsúlyozza azt is, hogy az egyén – mind az adott történeti pillanatban, mind később, mint visszaemlékező – tisztában van (lehet) cselekedetei, illetve emlékei „történelmi” súlyával és jelentőségével, vagy legalábbis azzal, hogy az általa átéltek fontosak (lehetnek).

Ormos szerint az „egy ember élete során mindenesetre felfogja, hogy saját élettörténete, legalábbis időnként, elválaszthatatlanná válik egy nagyobb közösség élményétől, vagyis valami olyasmitől, amit akár történelemnek is lehet nevezni. Ha átéli, nem kell később külön megtanulnia, hogy – mondjuk – egy nagy háború saját életének olyan eseménysora, amely egyúttal lakóhelyének, nemzeti közösségének, országának a történetében is nagy fontosságú fordulópontként jelenik meg, és ott is marad örökre. Tapasztalata és az esemény társadalmi jelentősége felértékeli mind magát az eseményt, mind a saját szerepét. Fontosságot nyer, hogy a történelemnek személyesen is a részese volt. Szolgált a hadseregben, bomba-

2 Gyáni Gábor: Posztmodern kánon. Budapest, 2003. 21.

támadásokat szenvedett el, meghalt egy vagy több rokona, kitelepítették a hadi események miatt, vagy deportálták és ezt túlélte. Egy ilyen háború tehát kétszeresen is emlékezetessé válik a számára, és hinni lehet, hogy a részletei jobban bevésődnek az emlékezetébe, mint, mondjuk, az, hogy a gyerek eltörte a tálát.

Ha csupán ezt az elképzelést tartjuk szem előtt a különösen mély és sokakat érintő események viszonylag jó rögzülését illetően, arra következtethetnénk, hogy a történelmi emlékezet, legalábbis az egyes emberben, egészen jól működik. Hihetek annak, aki megjárta a Don- kanyart, aki megélte a felszabadulás / megszállás traumáját és így tovább. A kérdést ezzel mégsem lehet lezárni. Az extrém helyzetekben, nevezetesen a frontokon, a bombázott városok pincéiben vagy a koncentrációs táborokban emberek szenvedtek, az emberek pedig, különösen nyomasztó súly alatt, akkor, amikor minden percben és pillanatban az életükért aggódnak és küzdenek, bizony sokszor megbotlanak. Akad, aki gyáván viselkedik, aki feladja a barátját vagy bajtársát, aki megfosztja a szomszédot a számára életet jelentő élelemtől, és akad, aki kifosztja mások elhagyott otthonát vagy a falu templomát, vagy akár erőszakot is elkövet. Egyébként lehet derék ember és kiváló szülő, csak éppen a különleges terhet nem bírta el, vagy az önmagától kínálkozó alkalomnak nem tudott ellenállni. Akar ő majd emlékezni a nagy esemény e zavaró epizódjaira, és ha nem is tudja elúzni az emlékei közül, vajon fog róluk valaha is írni vagy beszélni?”³

Ormos Mária úgy véli, hogy az egyéni – meglehetősen változatos mintázatot mutató és alapvetően megbízhatatlan – emlékezet képei előbbutóbb színesítő elemeivé és építőköveiké válnak a közösségi emlékezetnek. Mint írja: „Az egyéni emlékezetéről tehát mint forrásról és a történelmi emlékezet alakítójáról azt szűrhetjük le, hogy bizony igencsak megbízhatatlan, és hogy a sok megélt esemény emlékéből önmagától semmiképpen sem állhat össze koherens és viszonylag hosszú időn keresztül hatékony nemzeti, társadalmi méreteken elfogadott kép. A következő megvizsgálandó kérdés ezért abban áll, hogy vajon egyáltalán miként, milyen hatások alatt rögzül végül egyetértéssel, illetve annak a látszatával elfogadott kollektív emlékezet a sokféle színes és önmagában véve megbízhatatlan emlék, mármint abban az esetben, ha ez egyáltalán megtörténik.

3 Ormos Mária: Van-e történelem? Budapest, 2012. 63–64.

Mindenekelőtt arra szeretnék rámutatni, hogy egy nemzet vagy egy kultúra által vallott történeti képek időről időre változnak, de mindenesetre vannak közöttük viszonylag nagy tűrőképességgel rendelkezők. A leg-erősebbek viszont többnyire a legendák, amelyeket nem kell bizonyítani, hanem csupán hinni kell bennük. A magyar történelemben a legszilárdabb képek a jelentős sikerekhez és a nagy bukásokhoz tapadnak, de nagyjából így van ez sok más nemzeti történet esetében is, bár nem mindegyikben.”⁴

Gulácsy Lajos emlékirataiban a családi háttérről és életének az első időszakáról szólnak a bevezető oldalak. A későbbi lelkipásztornak és püspöknek már a születése is mitologikus – saját elbeszélése szerint –, hiszen hetedik gyermekként jött a világra, ráadásul úgy, hogy édesanyja egy ideig nem akarta vállalni a vele való várandósságát.

„Születésemmel kezdve arról kell szólnom, amit édesanyám mondott el nekem rabságba vitelem előtt. Nagy családban születtem, hetedik gyermekként, de megszületésem előtt azt tanácsolták édesanyámnak: elég volt már az a sok gyermek, miért kell azt megszülni, vétesse el. Abban az időben ezt büntették, így csak titkon és félve lehetett megtenni. A sok tanácsra rá is állt édesanyám. Elment egy ismerős orvoshoz, de míg várt rá nagy lelki szorongás fogta. »Meg akarod ölni azt, akit Isten adott, tudod-e hogy Isten mit akar vele? Keresztül akarod húzni Isten tervét.« Annyira erőt vett rajta a lelkiismeret-furdalás, hogy hazaszaladt és vállalta a hetedik gyermeket. Így születtem meg én és utánam még egy öcsém is. Hogy ez volt az Isten akarata, az bizonyos, mert ha meg nem születtem volna, akkor ezeket a sorokat sem írhatnám.”⁵

A gyermek Gulácsy Lajosnak, a kistermetű és gyöngye fizikumú kisfiúnak az édesapja – szülőfalujának köztisztviselőként álló embere és előljárója – volt a példaképe. „Mint gyermek sokat betegeskedtem, talán nincs olyan gyermekbetegség, amelyet át ne éltem volna. Törékeny és gyenge voltam, de minden érdekelt. Még iskolába nem jártam, de figyeltem a nagyok dolgait, beszédét. Úgy tettem, mintha játszanék, de hallgattam a felnőttek tanácskozását. Édesapám sokáig a község vezetője – bíró volt. Sok ügyben jöttek hozzá. Úgy ismertem meg apámat, mint becsületes, igazságszerető, jóindulatú embert, aki nem volt személyválogató. Büszke is voltam rá és még most, holta után is az vagyok.”⁶

4 Ormos Mária: i. m. 67–68.

5 Gulácsy Lajos: i. m. 12.

6 Gulácsy Lajos: i. m. 12–13

Különösen megkapóak – és az Isteni gondviselésbe vetett (későbbi?) bizalomnak a megnyilvánulásai – a következő sorok, amelyekben Gulácsy Lajos a kis testméretével való megbékélésének folyamatáról írt, miszerint Isten azért alkotta kicsinek, hogy jól bírja majd a kényszermunkatáborban a megpróbáltatásokat (elsősorban a hideget és az elégtelen ételmezést).

„Mint ahogy írtam, gyenge fizikumú voltam, elég kis növésű, így az iskolában mindig elöl ültem, a tanító szeme előtt. Magamban mindig zúgolódtam, miért nem vagyok nagyobb és erősebb, úgy mint más. Akkor még nem értettem, hogy ez majd egyszer javamra lesz. Amikor letartóztattak, Kazahsztánba kerültem börtönlágerbe. Ott sivatagi időjárás van, mindig fúj a szél, és télen nagy hideg van. Én, a kis ember a nagy balti emberek között úgy meghúztam magam, hogy a szél is alig talált meg. A kenyérfejadag, amit adtak a raboknak egyforma volt, akár nagy, akár kistestű az ember. A kisebb testnek ugyanaz a mennyiség többet jelentett, mint a nagy, derék embereknek. Akkor békéltem meg növésemmel. Isten a kis növést is a javamra fordította. Isten előrelátó Isten.”⁷

Gulácsy memoárjában letartóztatásának, elítélésének és a Gulágra hurcolásának a történetét is a kommunista, ateista és materialista szovjet állam, valamint az Isten törvényeit követő hívő keresztény emberek közötti konfliktus és küzdelem kontextusába helyezte. „1946 januárjától különböző lelkészeknél tanultam és szolgáltam. A fő hely Munkács volt. Ez így ment 1948 novemberéig, mikor az egyházakat regisztrálták és csak az államhatalom által adott engedély alapján lehetett szolgálni. Mivel nekem nem volt meg a teljes teológiai végzettségem, eltiltottak minden egyházi tevékenységtől. 1949. március 19-én pedig letartóztattak öt lelképásztorral együtt. A vád: »Szovjetellenes propaganda, a haladó tudomány gátlása és az ifjúság félrevezetése.« Mint nem kívánatos személyeket két hónapi vattatás után 1949. május 24-én elítéltek. Így kerültem én is ki a nagy birodalomba, mint tíz esztendőre elítélt rab. Ebből hét évet és három hónapot letöltöttem. 1956. május 15-én kerültem haza. Hogy miért kerültem és kerültünk oda? Az ateista államhatalom bennünk ellenséget és akadályt látott. A terv az Isten nélküli boldog, szép földi élet volt, ezt hirdették az embereknek.”⁸

Köztudott, hogy az emberi életnek nem volt nagy értéke (s különösen igaz volt ez a hadifoglyokra és a kényszermunkatáborokban élőkre) a

7 Gulácsy Lajos: i. m. 13.

8 Gulácsy Lajos: i. m. 16

Szovjetunióba, ahol az egyénekre mint – hadi vagy termelési célokra használatos – „emberanyagra” tekintettek, nem pedig mint megismételhetetlen individuumokra és azok közösségre. Gulácsy Lajos alább idézett sorai ennek adják tanúbizonyságát, valamint annak is, hogy a Gulág világának nem pusztán a munka, de a bosszú, a büntetés és a megfélemlítés is a célja volt.

„Az egyházat és annak aktívabb szolgálait tervük megakadályozóiként és hátráltatóiként kezelték. Mint nem kívánatos személyek csak munkára voltunk jók. Ezért éhen, szomjan, borzalmas körülmények között, mostoha időjárás és éghajlat alatt dolgoztattak. Itt említem meg, hogy egy alkalommal nagyon rossz körülmények között annyira le voltunk gyengülve, hogy lábunkat alig bírtuk felemelni, de hajtottak bennünket fegyveres örök farkaskutyákkal, és ha valaki lemaradt, azt puskatussal serkentették tovább menni. Egy rabbizottság elment a lágerparancsnokhoz és elmondták, hogy annyira gyengék vagyunk, hogy nem bírunk járni, dolgozni. Adjanak több ennivalót, és mi meg fogunk dolgozni érte. A válasz megdöbbentő volt: »Vegyék tudomásul, a Szovjetuniónak nincs szüksége a maguk munkájára és nem azért hozták ide magukat, hogy dolgozzanak, hanem hogy gyötörjünk és halálra sanyargassuk magukat.« Ezek után csak a halál volt kilátásban. Hogy valaki megmaradt, az csoda, mi azt mondjuk, hogy kegyelem.”⁹

Az emlékeit lejegyző Gulácsynak a nézőpontjában azonban nem csak az embereket – s velük az emberi méltóságot, emberi minőséget és emberi jelleget – semmibe vevő szovjet elnyomó apparátusnak a szándékai szerepelnek, hanem számol az Isteni intenciókkal is. Ezzel elbeszélésének horizontját a történeti térből és időből a szakrális térbe és időbe emeli, s az okokat és a célokat végső soron nem az emberi számításban, hanem a transzcendens Isteni akaratban keresi, illetve jelöli meg.

„Elvitélünknek ez volt az emberi oldala – írja Gulácsy Lajos –, de van egy másik oldal és ez Isten akarata, Isten terve. Hogy mi volt az? Gondoljuk el, hogy voltak olyanok a lágerben, akik oda már három vagy több éve be voltak zárva odaérkezésünkkor. Borzalmas körülmények között »éltek«, ahogy erről már Szolzsenyicin is írt, csak nem hitte az ember. Ezek a foglyok már kivetkőztek emberi mivoltukból. Már beszélni sem tudtak anyanyelvükön, csak káromkodni. Istent hibáztatták azért, ami történt. Minden szenvedésért Istent tették felelőssé. Hol van az Isten, aki ezt

9 Gulácsy Lajos: i. m. 16–17.

mind eltűri? Mikor megtudták, hogy papi ember vagyok, és még hiszek Istenben, honfitársaim kigúnyoltak, bolondnak tartottak, és szinte örültek, hogy odakerültem, és ki fogok gyógyulni hazug álmaimból. A pokol szele érintette meg az embert ilyen körülmények között. Ide tud jutni az ember! Ott látszott meg valójában, milyen mélyre tud az ember süllyedni. De hála az Úrnak, nem ez volt a vég!”¹⁰

A főntebb említett – jobb híján nevezzük így: – „teológiai” szemléletnek az eredménye volt annak a fölismerése, hogy – mint kiemelte Gulácsy Lajos – az emberek a lágerben egy idő után „megszelídültek”, s Isten felé és a Biblia olvasása felé fordultak. A Gulág tehát – összegez az ótestamentumi pátriárka, József történetére utalva a visszaemlékező református püspök – sokak számára testileg a hét szűk év, de lelkileg a hét bőséges esztendő volt.

„Teltek az évek, és ezek a honfitársak megváltoztak. Emberi szóval élve »megszelídültek«. Most már imádkozni is tudtak. Reménységgel néztek a jövő felé. Nem az Istent hibáztatták a jelenért. Nem bosszút akartak állni, hanem a jövőt építeni. Megnyílt szemük látni az élet értelmét. Mikor 1955-ben haza indították őket, úgy váltunk el, mint nagyon kedves lelki testvérek. Könyörült az Úr rajtuk és jóra fordított mindent. Én a magam részéről ezt látom a legfontosabbnak. Szégyen lett volna az egyházra, hogy hívei ott vannak, szenvednek, és nincs aki számukra az Igét, az Isten üzenetét elvigye. Ott volt nekünk is a helyünk. Akkor mi sem értettük ezt úgy, csak elfogadtuk. De most már értjük. Azoknak, akik Istent szeretik, minden a javukra van. A Kazahsztánban töltött hét év testünk számára a hét szűk esztendőt jelentette. Lelkünk számára pedig a hét bő esztendőt.”¹¹

Az emlékiratokkal, a visszaemlékezésekkel és az oral history (elbeszélte történelem) módszerekkel készült interjúkkal kapcsolatos kutatói kételemek és metodikai problémák közül az egyik legfontosabb a „elbeszélés nehézségére” vonatkozó kérdéskör. Ennek a lényege, hogy a traumatizáló múltbéli eseményt az emlékező nem tudja / nem akarja megfogalmazni. Az emlékek „elakadásának” argumentálása Gulácsy szövegében az, hogy „azt elmondani lehetetlen. Azt csak átélve lehet megismerni!”¹²

„Mostanában nagyon sokat írnak az oroszországi lágeri életről, de bármennyit írjanak, azt elmondani lehetetlen. Azt csak átélve lehet megismer-

10 Gulácsy Lajos: i. m. 17.

11 Gulácsy Lajos: i. m. 17–18.

12 Gulácsy Lajos: i. m. 18.

ni! Például, mikor letartóztattak, és az ungvári központi KGB-re vittek, mielőtt a cellába bezártak volna anyaszült meztelenre kellett levetkőzni. A ruháinkat elvitték a fertőtlenítőbe, így anyaszült meztelenül dobtak be a cellába a már ott levő emberek közé. Azt a megszegyenítő, megalázó bánásmódot leírni lehetetlen!”¹³

A Gulágon tapasztalt élet- és munkakörülményekről alkotott – számos más visszaemlékezésből ismert – képünket árnyalják Gulácsy Lajos következő mondatai. „A barakkok, ahol laktunk mindig zsúfoltak voltak. Ágy, ágy mellett és emeletes. Ami a zsúfoltságánál is rosszabb volt a sok poloska, sőt tetű is. Ez leírva is undorító, de elviselni mennyivel nehezebb! Éhség, szomjúság, a szél mindig fúj. Mikor már a negyven fokot meghaladta a hideg, nem vittek dolgozni, de nem azért, mert sajnáltak, hanem azért, mert negyven fok felett a fegyver már nem működik biztosan, tehát, ha valaki szökni próbál, nem tudják lelőni. [...] Egy lágerben több ezren voltunk. Minden barakk magas fallal volt körülvéve, hogy a rabok ne érintkezhesenek egymással. Az étkeztetés sötétben kezdődött, hogy mire megvilágosodik, lehessen menni munkára.”¹⁴

Gulácsy Lajos emlékirataiban végigvonuló motívum az emberi kegyetlenség és az Isteni kegyelem szembeállítás, amelynek a végső következtetése nem más, mint hogy a Gulág világának „modern rabszolgasága” fölött a keresztény hit végső soron diadalmaskodott. A memoár – a szerző kifejezett és megfogalmazott szándékai szerint is – „bizonyágtétel”, mégpedig a személyes élményeknek és az egyéni történeteknek a segítségével amelletti bizonyágtétel, hogy a Gulágon megszenvedett szovjet „embertelen, gonosz, ördögi uralomnak csak az Istenhit és bizalom tudott ellenállni”.¹⁵

„Ezek olyan félelmetesen, könyörtelenül, embertelenül tudtak cselekedni, hogy a nagy tömeg meghajolt előttük, vállalták a rabszolgaságot. Mert ez az állapot a modern rabszolgaság. Te csak eszköz vagy, jogod csak annyi, hogy dolgozzál. Enni annyit kapsz, amennyit mi jónak látunk adni. Örülj, hogy élsz, mert meg is ölhetünk. E félelmetes állapotban egyedül csak a krisztusi hit és bizalom mentette meg az embert. Szenvedni kellett, de az Istenben bízó ember tudta, hogy Isten ezt is jóra fordítja. [...] Összefoglalva e dolgokat: ennek az embertelen, gonosz, ördögi uralomnak

13 Gulácsy Lajos: i. m. 18.

14 Gulácsy Lajos: i. m. 40.

15 Gulácsy Lajos: i. m. 48.

csak az Istenhit és bizalom tudott ellenállni. Ez a hit legyőzi a világot (1Jn 5,4–5). Ez a hit pedig Isten ajándéka. Úgy bocsátom útjára e bizonyágtételt, élményeimet, hogy adjon Isten mindenkinek ilyen krisztusi hitet, hogy győzedelmeskedjen”¹⁶

*Megjelent az általam szerkesztett
Mindennapok a Gulágon
(Hódmezővásárhely, Emlékpont, 2017.)
című kötetben (77–84. old.).*

16 Gulácsy Lajos: i. m. 48.

„Az egész világ örül velünk”

Zsíros Ferenc jezsuita feljegyzései 1956-ból

Zsíros Ferenc jezsuita szerzetespap személyes iratait és feljegyzéseit a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltára őrzi Budapesten, a VI. (a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya tagjainak hagyatékai) fond 22. (Zsíros Ferenc) állagaként.

Zsíros Ferenc 1879. április 11-én született Cegléden. Innsbruckban és Pozsonyban végezte a jezsuita noviciátust. Bécsben, Kalocsán, majd Budapesten szolgált. A *Szív* és a *Katolikus Missziók* című lapot szerkesztette és tanácsadója volt a *Magyar Kultúra* című folyóiratnak. 1944 és 1951 között látta el – szintén jezsuita káplánjaival együtt – a hódmezővásárhelyi Szent István-plébánia híveinek lelki gondozását.¹ A szerzetesrendek föloszlatása után, 1951-ben rövid ideig Mezőkövesden tevékenykedett, majd a pannonhalmi papi otthonba kényszerült, ahol 1961. augusztus 17-én elhunyt.²

Zsíros Ferenc az alábbiakban közreadott ötvenhatos feljegyzései értékes történeti források, amelyek jelentőségének két dimenziója van. Az egyik, hogy kiderül belőlük, milyen nemzetközi politikai, belpolitikai és közéleti ismeretei voltak a kommunista államhatalom által Pannonhalmára internált egyházi személyeknek az ötvenes évek közepén. A másik, hogy bepillantást engednek az ottani – a világtól viszonylag elzárt, különböző 1950-ben betiltott szerzetesrendek tagjaiból álló – közösség mindennapjaiba.

Zsíros páter naplóbejegyzéseiből megtudhatjuk például, hogy milyen tevékenységgel töltötték idejüket a Szent Márton-monostorban élők (mezőgazdasági munkálatok, ismeretterjesztő előadások, zsolozsma, szentmisék stb.), hogy különösen a világegyház (XII. Piusz pápa megnyilvánulásai)

1 Vö. Miklós Péter: Támadás a katolikus egyház ellen Hódmezővásárhelyen (1945-1949). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2005. 1–2. sz. 163–172.

2 Bikfalvi Géza: Magyar jezsuiták történeti névtára. 1853–2003. Budapest, 2007. 255.

és a hazai katolikus egyház (Mindszenty József hercegprímás tevékenysége) sorsának alakulása érdekelte őket, hogy forradalom és szabadságharc eseményeit örömmel és bizakodással, míg a szovjet megszállást és a Kádár-korszak beköszöntét aggodalommal és bizonytalansággal fogadták, s azt is, hogy 1956 novemberében havas és hideg idő köszöntött Pannónhalmára.

Most pedig következzenek Zsíros Ferenc jezsuita 1956. október végi és november eleji feljegyzései!³

* * *

Október 23.

Kedd

Budapesten déltől kezdve forradalmi felvonulás volt, állítólag estig 200 000 [fős] tömeg gyűlt össze: ipari munkások, rendőrök, katonák, s lassankint ellenforradalmi megmozdulások voltak, s az oroszokat hívták segítségül. Este Gerő⁴ beszédet tartott, statáriumról, megtorlásról beszélt. Este mozi volt, utána 8 órakor volt Gerő beszéde.

Október 24.

Szerda

Reggel jött a hír, hogy Nagy Imrét⁵ választották meg a minisztertanács elnökének, aki 10 óra tájban beszédet intézett az országhoz, őrizték meg a nyugalmat, utcára ne menjenek d[él]. u[tán]. 2 óráig tilos az utcán járás. A tüntetők tegyék le a fegyvert, ha d[él]. u[tán]. 2 óráig leteszik, nem kerülnek statárium alá. Ezt a határidőt este 6 óráig megtoldották. Este a betegeknél vetítettünk.

3 Forrása: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltára. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya tagjainak hagyatéka. Zsíros Ferenc. VI. 22. Diarium de anno Domini 1956. 1956. október 23.–1956. november 9.

4 Gerő Ernő (1908–1989) kommunista politikus, a sztálinista Rákosi-diktatúra egyik legbefolyásosabb vezetője. 1956-ban a kommunista állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja első titkára.

5 Nagy Imre (1892–1956) kommunista politikus. 1953 és 1955 között, valamint 1956-ban Magyarország kormányfője. Ötvenhatos tevékenysége miatt a kádári megtorlások idején halálra ítélték és kivégezték.

Október 25.

Csütörtök

Az a hír jött, hogy Budán, Soroksáron, sok más helyen véres harcok folynak. A tüntetők a Sztálin-szobrot ledöntötték, összerugdosták, köpködtek.⁶ Tűz van sok helyen, állítólag az oroszok okozták gyújtóbombákkal.

Október 26.

Péntek

Reggel korán [kaptuk] hírül: Győrben nagy tüntetés volt, az orosz emlékművet ledöntötték, a városházánál a szovjet címert leverték. [A] miskolci rádióleadó a fölkelők kezében van, talán a pécsi is. A faluban az orosz emlék[mű] jelvényét levették, a házakon nemzeti zászlók lengenek. Szegedről az a hír jön, hogy az ottani oroszok nem mozdulnak a honvédség figyelmeztetése miatt.

Október 27.

Szombat

A szabadságharcról jó hírek jöttek Győrből; Magyaróváron véres harcok voltak 52 halott, 100-on felül[i számú] sebesült.⁷ Bécs segített. B[uda]pestről rémhírek jönnek: akasztások az utcán... A vidékről is sok szomorú dolog. Itt a faluban Győr példájára: nemzeti tanács alakult, békességben megy minden.

Október 28.

Vasárnap

Krisztus királyságának ünnepe. Délelőtt folyamán hírek jöttek, hogy az ENSZ biztonsági tanácsa intézkedik az ENSZ összehívásáról. Milánóban ünnepélyes Requiemet tartottak a most elesett magyarokért⁸, a Szentatya az

6 A szovjet megszállás és a kommunista diktatúra jelképévé vált monumentális Sztálin-szobrot (Mikus Sándor alkotását) 1956. október 23-án este fél tízkor döntötték le és verték szét a forradalmárok.

7 Az 1956. október 26-i mosonmagyaróvári sortűz áldozatainak számát nem tudta megállapítani a történeti kutatás. A korabeli sajtó mintegy nyolcvan halálos áldozatot és több mint kétszáz sebesültet említett.

8 Giovanni Battista Montini (1897–1978) milánói érsek – a későbbi VI. Pál pápa (1963–1978) – szentmisét mutatott be és a fáklás felvonulást rendezett a magyar forradalom áldozatai emlékére.

egész világot felszólította, hogy imádkozzanak Magyarorszáért.⁹ Szepesi t[est]v[ér].-t¹⁰ levették már tegnap a betegterembe. Tegnap megkapta a szent kenet szentségét. Horváth Detre¹¹ kultúrelőadást tartott. Szepesi t[est]v[ér]. nagyon gyöngén van. D[él]. [után]. 2 óra tájban jött a hír, hogy a minisztertanács a maga részéről leállította az ellenállást a szabadságharcosokkal szemben az egész ország területén. Szepesi József S. J. testvér most ¼ 6 kor csendesen elhunyt. Tegnap azt mondta, ahogy ma is, hogy még nem megy. Talárisomat odaadtam, hogy abban temessék el. R[equiescat]. in pace!¹²

Október 29.

Hétfő

Szepesi fr[at]er¹³. holttestét a libera¹⁴ elvégzése után kivitték a temetőbe. Az ország helyzetéről igen különböző hírek érkeztek. A vasút és posta, azon felül a bányák sztrájkolnak, legalább részben. Reggeli 8 ó[ra].-i vonat nem jött. D[él]. u[tán]. 3 kor az off[icium]. def[unctorum].[-ot]¹⁵ végeztük.

Október 30.

Kedd

Rodriguez Sz[ent]. Alfonz testvér ünnepe.¹⁶ A bazilikában végeztem a sz. misét... Napközben szomorú hírek jöttek a harc területéről. D[él]. u[tán]. 4 óraker volt Szepesi t[est]v[ér]. temetése, kevesen voltak, főképpen a monostornál. Öregsünk. D[él]. u[tán]. 4 után jött a hír, hogy új koalíciós kormány van. Később pedig hogy az oroszok okt[óber]. 31-re kimennek Budapestből és az egész országból. A rádiók szerint az egész világ örül annak, hogy népünk ilyen hősiezen rázta le a vörös igát.

9 XII. Piusz pápa (1939–1958) – Eugenio Pacelli (1876–1958) – Luctuosissimi eventus kezdetű körlevele 1956. október 28-án kelt, s felolvasták mind a Vatikáni Rádióban, mind a Szabad Európa Rádióban. Vö. Vajda Barnabás: XII. Piusz és 1956. Irodalmi Szemle, 2006. 1. sz. 69–74.

10 Szepesi József (1873–1956) jezsuita testvér fizikai és kiegészítő munkakörökben dolgozott, mint nem pap tagja a jezsuita rendek. A szerzetesrendek feloszlata után Pannohalmán élt.

11 Horváth Detre (1893–1962) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár nyugdíjas éveit 1955-től a pannohalmi monostorban töltötte.

12 Nyugodjék békében!

13 testvér

14 a halottakért mondott hajnali zsolozsma

15 elhunytak zsolozsmáját

16 Rodriguez Szent Alfonz (1532–1617) jezsuita laikus testvér csaknem ötven éven át kapusként szolgált a mallorcai jezsuita főiskolán.

Október 31.

Szerda

Már tegnap este jött a hír, hogy Mindszenty József hercegprímás kiszabadult, Rétságáról Pestre hozták¹⁷, s azt mondotta (volna): ott kezdjük, ahol 8 éve abbahagytuk. A pártok szervezkednek, az oroszok (úgy látszik) a csatlós államokból is hazamennek. Az egész világ örül velünk.

November 1.

Csütörtök

Kora reggel jelentették, hogy ma reggel 6 órakor hosszas, súlyos betegség után, az otthon betegtermében az Úrban jobblétre szenderült Püvár Máté O. S. B.¹⁸ 63 éves korában. A holttestet a palotában ravatalozzák fel, szombaton sz[ent]. mise után lesz a temetés. Nagy meglepetésre Blázia n[ő]vér]. 6–11-ig gyalog kijött ide Győrből. Sok érdekes dolgot beszélt el az ottani mozgalmakról. 3-kor indult vissza. Esti ájtatosság miatt vacsoránk 5 órakor volt, 6-kor sz[ent]. beszéd, litánia a bazilikában.

November 2.

Péntek

Első péntek – halottak napja. Tegnap este Mindszenty hercegprímás rövid nyilatkozatot adott le a rádióban. Vegyes hírek szállingóznak a pártok alakulásáról. A fűtőkazánok nincsenek készen. D[él]. u[tán]. 3 óra erős hóvihar támadt déli irányból, egy óra alatt mindent beborított a hó. Hőmérséklet 0 °C].

November 3.

Szombat

Délelőtt itt járt Kovács József, aki B[uda]p[est]-ről hozott híreket mint szemtanú. Rengeteg rom, pusztulás egyes utcákon. D[él]. e[lőtt]. 8 órakor Requiem volt a bazilikában pro + Mat. Püvár O. S. B. utána kikísértük a Bold[og]. Asszony templom sírboltjába. – R[equiescat]. I[n]. P[ace]. Buda-

17 Mindszenty József (1892–1975) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek a felsőpetényi házi őrizetből való szabadulása után mindössze öt napon tevékenykedhetett szabadon, majd mintegy tizenöt évet az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén volt kénytelen eltölteni.

18 Püvár Máté (1893–1956) bencés szerzetes 1948-tól töltötte nyugdíjas éveit Pannonhalmán.

pestről vegyes hírek, pártok alakulásai, tanácskozások stb. Este 8 óra után Mindszenty hercegprímás tartott megnyugtató beszédet... Semlegesség, békeakarát a mi részünkről.

November 4.

Vasárnap

Reggel jött a hír; az oroszok körülvették B[uda]pestet a min[iszter]. elnök a vérengzést kerülendő capitulált. Győr az oroszok kezében, az egész ország orosz megszállás alatt. Mindszenty az amerikai követségre menekült. Sem a pesti sem a győri rádió nem adott eddig hírt. Nagy Sándor, aki hosszú ideig a Széher úti kórházban volt ma hazajött. Tegnap d. u. ½ 3 kor indult Budapestről, Győrből gyalog indult el, 6 óra felé jött fel. Közben kocsin is jött. Olyan hírek vannak, hogy az egész országban véres harcok dúlnak. Győr tele van oroszokkal.

November 5.

Hétfő

Szent Imre ünnepe.¹⁹ Az ENSZ nagy szótöbbséggel megszavazta, hogy a Szovjet[unió] vonja vissza csapatait Magyarországról. A Szovjet[unió] azt válaszolta, hogy a magyarok hívták meg őket a forradalom vívmányainak biztosítására. Erre az ENSZ bizottságot ígért M[agyarország].-ra, hogy a helyzetet vizsgálják meg. A Kádár-féle kommunista kormány valóban az orosz[ok] segítségét kérte és – amint a rádióban hirdeti – már le is verte az egész országban a szabadságharcot. Az egész világ mellettünk van – de ez – egyelőre – semmit sem jelent. Még az a jó, hogy kat[olikus]. országok népei imádkoznak értünk.

November 6.

Kedd

Mindenszentek ünnepe. Az or[oszek]. maradnak azon a címen, hogy ők itt a rendet tartják fenn és ennek fejében az ország a közraktárakból tartja el őket. Az egyiptomi angol–francia beavatkozás miatt az orosz fenyegető nyilatkozatot tett Angliával szemben. A Szentatya enciklikát adott

19 Szent Imre herceg (†1031) Szent István, az első magyar király és Boldog Gizella fia, a magyar ifjúság védőszentje.

ki²⁰, Magyarország[ért] imára, segítségre szólítja fel a világot. Sok tüntetés van mellettünk egész Európában. Lengyelország szívesen látja Ausztriával együtt a menekülteket. Az USA-ban ma van az elnökválasztás.

November 7.

Szerda

Kora reggel jött a hír, hogy Eisenhowert választották meg elnöknek az Egyesült Államokban.²¹ A hírek szerint az ellenállás B[uda]pesten, Pécsen, Dunapentelén, Hegyeshalmon tart. Az orosz követ – állítólag – a mai napra ebédre hívta a minisztereket vagy képviselőket, de ezek nem fogadták el a meghívást. Európa különböző országaiban tüntetnek az orosz ellen Magyarország miatt. Az oroszok mongol csapatokkal szállták meg hazánkat. Folytatjuk a litániákat hazánkért.

November 8.

Csütörtök

Reggel az a hír jött, hogy az ENSZ még nem tárgyalta újabban Magyarország ügyét. Az országban az ellenállás még tart.

Délelőtt Écs felől gépfegyver-zaj hallatszott, d[él]. u[tán]. ½ 2-kor megismétlődött; lenn a faluban orosz tankok jártak és lövéseket adtak le. Itt a bástyát ellepték a kíváncsiak, diákok stb. Azt beszélték, hogy szab[ad-ság].-harcosok ütköztek össze oroszokkal. A perjel letiltatta a bástyán tartózkodást, nézelődést. Az éjjel nyugodtan telt el.

November 9.

Péntek

A pol[itikai]. helyzet súlyos. Mindenfelé harcok vannak. A pesti Kádár-rádió gyalázva, banditáknak, rablóknak nevezi azokat, kik folytatják a harcot. Állandóan sürgeti a munka megkezdését, de az oroszok hazudnak és nem akarnak engedni. – A faluban orosz tankok vannak. Galisza t[est] v[ér]., Felicia n[ővér]. Győrben voltak, vásároltak. Két vonat van, 4-kor oda, 9:20-kor vissza. Az egész világ elítéli az oroszokat itteni vérengzéseik

20 XII. Piusz pápa Datis Nuperrime kezdetű enciklikája 1956. november 5-én jelent meg.

21 Dwight D. Eisenhower (1890–1969) az Amerikai Egyesült Államok harmincnyedik elnöke 1953 és 1961 között volt hivatalban két cikluson keresztül.

miatt. Hruscsov²² és társai véres kezüket a szuezi csatornában²³ mossák le: írta egy indiai élclap... Mindenki lehangolt. Sikertült 3000 f[orin]t. értékben textilárut vásárolni.

*Megjelent az 1956 – a szabadság narratívái.
Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc
60. évfordulóján
(Szerk. Csurgai Horváth József. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017.)
című kötetben (81–87. old.).*

22 Nyikita Szergejevics Hruscsov (1894–1971) 1953 és 1964 között volt a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkára.

23 A szuezi válság a Szuezi-csatorna államosítása miatt kitört nemzetközi konfliktus, majd az azt követő Egyiptom ellen folytatott közös izraeli–brit–francia háború volt 1956. október 29. és november 7. között. A Szovjetunió a konfliktusban kiállt Gamel Abdan Nasszer (1918–1970) egyiptomi elnök politikája mellett.

Fogságban a Szabadság téren

Mindszenty József a huszadik századi magyar vallás-, politika- és eszmetörténet fontos alakja, akinek politikai alapállása és magatartása egyetlen nagyobb politológiai irányzathoz sem sorolható, s sajátos egyediségében a mindszenyizmus névvel illeti a kísérletező kedvű történettudomány (Vö. Nicolas Bauquet: A mindszenyizmus. In: *A magyar jobboldali hagyomány. 1900–1948.* Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009. 534–554.). Mindszentyről – mint izgalmas történeti személyiségről, akinek kultusza és ellenkultusza egyaránt megfigyelhető volt az elmúlt évtizedekben – szinte könyvtárnyi kötet, tanulmány, publicisztika jelent meg magyarul és idegen nyelven egyaránt. Ezek közül a legmértékadóbb összefoglalás Balogh Margit másfél éve megjelent kétkötetes életrajzi monográfiája (*Mindszenty József [1892–1975]. I–II. köt.* Budapest, 2015. 1570 old.).

Hazánkban a rendszerváltozással párhuzamosan (Nyugaton mintegy másfél évtizeddel korábban) indult meg Mindszenty József életútjának, közéleti pályájának és szellemi örökségének, illetve recepciójának a kutatása. Ennek a sokágú és nagyszabású forrásfeltáró folyamatnak az egyik jelentős szereplője Somorjai Ádám bencés szerzetes, aki számos szaktanulmányt és dokumentumkötetet publikált már Mindszentyről. Kutatásainak újabb eredményeit a tavalyi évben a VERITAS Könyvek sorozat negyedik darabjaként Zinner Tibor jogtörténész professzorral közösen jegyzett kötetében adta közre.

A VERITAS Történetkutató Intézet és a Magyar Napló közös kiadásában jelent meg az *A szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal, 1956–1971* című, több mint hétszázötven oldalas forráskiadvány. A könyvben olvasható dokumentumok, illetve rekonstruált levél- és feljegyzésszövegek nagy részének a forrása a budapesti amerikai nagykövetség levéltára, amelynek vonatkozó anyagát

jelenleg az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltárában őrzik. A Somorjai Ádám és Zinner Tibor által válogatott és sajtó alá rendezett iratokat Barkó Gábor Ágoston, Bárány Zsófia, Kiss Éva és Zinner Judit fordította magyarra.

Mindszenty József 1956. november 4. és 1971. szeptember 28. között volt az Egyesült Államok budapesti nagykövetsége épületének a lakója – a gyakorlatban a foglya. A bíboros ottani körülményeit Luigi Bongianino szentszéki diplomata 1964. április 6-i – először ebben a kötetben publikált – feljegyzésében a következőképpen írta le. „Az érseknek két szobát tartanak fenn, az egyik elég tágas, a másik szűkös. Az elsöben, amely a Parlament épületétől nem nagyon távol lévő Szabadság térre öt ablak nyílik (»olim libertatis, nunc militis bolscevicici« [»egykor a szabadságé, most a bolsevik katonáé«], kommentálja Őeminenciája, az 1956 után ott felállított szoborra utalva), egy kis oltár található, ahol olykor a Legszentebb Oltáriszentséget őrzi, egy íróasztal, egy dívány, néhány könyvespolc, egyikükben azok a kötetek, amelyekben Őeminenciája összegyűjtötte emlékeit, és mindenütt újságok és folyóiratok. A másik helyiség hálósobaként van kialakítva.”

Mindszenty bíboros – derül ki a könyv öt fejezetében közölt forrásokból – ezekben az években végig fegyelmezetten és kitartoán dolgozott azon – levelek százait írva, s az amerikai diplomáciai csatornákon keresztül eljuttatva azokat a címzettekhez, a nemzetközi politikai élet szereplőihöz –, hogy a bukott Rákosi-korszak és a stabilizálódó Kádár-rezsim kommunista rendszerének bűnei a nagyvilág előtt ismertek legyenek. Ez a helyzet azonban az amerikai diplomáciának nem okozott örömet, hiszen a külképviseletnek alapvetően nem az a feladata, hogy egyrészt menedéket biztosítson politikai szereplőknek, másrészt az ő nemzetközi tevékenységüket támogassa. Ez utóbbit egyébként nyíltan nem is tették meg, inkább informális eszközökkel segítették (mint például a kötetben közreadott levelek esetében a „postaszolgálat” biztosításával).

Ahogy teltek az évek, a primás ideiglenesnek szánt nagykövetségi tartózkodása állandósult, s ez a helyzet egy idő után, az 1960-as évek elejére az Apostoli Szentszék számára is a mielőbb megoldandó problémák sorába került. Ezt igazolja az az adat, amely szerint a VI. Pál pápa 1963. június 30-i koronázására Rómába érkező Hamvas Endre csanádi püspök (későbbi kalocsai érsek) és Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó (utóbb érsek)

vezette magyar egyházi küldöttséget 1963. július 3-án fogadó Szentatya a kihallgatáson – a „Berényi Zoltán” fedőnevű ügynök kilenc nappal későbbi összefoglaló jelentése szerint – maga vetette föl Mindszenty József ügyét. „A pápa maga vetette fel a Mindszenty-kérdést, amit állítása szerint az előző napon Kennedy amerikai elnök fogadásán is felvetett. Szó szerint ezeket mondotta: »Ez a kérdés megérett a megoldásra. Olyan megoldást kell találni, amely 1. nem sérti a magyar állam tekintélyét, 2. nem sérti a bíboros személyét és 3. megfelel az egyház érdekeinek«.”

A könyv végén a kötet összeállítóinak záró gondolatait olvashatjuk. Ezek a tanulmánytöredék jellegű gondolatok olyan érdekes kérdésköröket járnak körül, amelyek a kötetben túlmutatnak: mind témájukban, mind korszakukban, mind forrásadottságaikban. Különösen érdekes és jellemző két eszmefuttatás. Az egyik, hogy Mindszenty József – az esztergomi érsekek és a magyar hercegprímások korábbi jogkörére alapozottan – lelkipásztori felelősséget érzett a trianoni határokon kívül élő magyar katolikusok – elsősorban a felvidékiek és az erdélyiek (élükön a román szocialista diktatúra által meghurcolt és bebörtönzött Márton Áron püspökkel) – iránt. A másik, hogy esztergomi érseki pályájának elejétől hivatkozott a prímások közjogi szerepköréhez, amely – vélik a kötet összeállítói – nem személyes ambícióból, hanem a magyar történeti alkotmány és politikai szokásjogához való ragaszkodásából fakadt.

Ez utóbbi témakörököz érdekes adalék az a végül el nem küldött levél, amelyet 1974 tavaszán – már emigrációban élén, az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánító szentszéki rendelkezés után – fogalmazott az idős főpap VI. Pál pápának. „A rabszolgává tett nemzet soraiban – írta Mindszenty – ma én vagyok Magyarország egyedüli alkotmányos képviselője. Az alkotmányos eljárás szerint az én feladatom lenne az új kormány kinevezése, a Nemzetgyűlés összehívása és feloszlata. Mint alkotmányos képviselő nem mondhatok le annak tudatában, hogy így – ha Isten irgalmas hozzánk – legalább egyvalaki megmarad, aki alkotmányos alapon új életet kezdhet a nemzet számára a jelenleg fennálló üresedést követően.”

A könyvet forrás- és irodalomjegyzék, névmutató, valamint a kötetben szereplő jelentősebb személyek rövid életrajzi adattára zárja. Ebben azonban van néhány kisebb hiba. Ezek közé tartozik, hogy Balogh páter nem

Szeged-Alsóváros káplánja és plébánosa volt, hanem szeged-belvárosi káplán, majd Szeged-Alsóközpont (a mai Mórahalom) plébánosa 1933 és 1946 között, illetve, hogy Barankovics István nem elnöke, hanem főtitkára volt a Demokrata Néppártnak. A Zichy Nándor által alapított politikai szervezet neve hivatalosan előbb Néppárt, majd Országgyűlési Néppárt volt, de soha nem Katolikus Néppárt.

Összességében a Somorjai Ádám és Zinner Tibor által összeállított kötet alapvető hozzájárulás a huszadik századi magyar történeti kutatásokhoz. A szép nyomdai kivitelű és igen vastag könyvben közzétett forrásszövegek egyrészt árnyalják a Mindszenty József életútjának Szabadság téri másfél évtizedéről alkotott képünket, másrészt mutatják, hogy a bíboros a nemzetközi politikai színtérnek fontos szereplője volt – maradt – ezekben a nehéz esztendőkből is. S ennek alapja Mindszenty József megingathatatlan antikommunizmusa és nemzetközileg is elismert tekintélye volt.

[Somorjai Ádám – Zinner Tibor: A szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal, 1956–1971. /VERITAS Könyvek, 4./ VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2016. 766 old.]

*Megjelent a Magyar Napló
2017. évi 3. számában (59–60. old.).*

Felszabadulás

A magyarországi szovjet haderő kivonulásáról

Az utolsó szovjet katona – Viktor Silov altábornagy, a Déli Hadsereg-csoport parancsnoka – negyedszázada, 1991. június 19-én délután három órakor Záhonynál hagyta e hazánk területét. Az 1944 szeptemberében érkezett megszállók amilyen pusztítóan és viharosan jöttek, olyan nehézkesen és vontatottan távoztak. Leromlott épületeket és anyagi követeléseket hagytak hátra – valamint be nem gyógyuló sebeket, nem felejthető traumákat, kibeszéletlen múltat.

A Rákosi-korszakban a kommunista pártlap, a *Szabad Nép* munkatársaként dolgozó, a Kádár-érában pedig az írószövetség vezetőjeként tevékenykedő Dobozy Imre mind regényformában, mind a színpadon és a filmvásznon sikeres *A tizedes meg a többiek* című művének közismert és szállóigévé alakult mondata: „Az oroszok már a spájzban vannak”. A szovjet hadseregben szolgáló, majd kommunista pártfunkcionáriusként és publicistaként működő Dobozy háborús történetéből – és az abból Keleti Márton által rendezett és az akkori magyar sztárszínészeket fölvonultató filmből – hajlamosak lehetnénk levonni azt a következtetést, hogy a magyarországi frontátvonulás, s a német, majd a szovjet megszállás és a kettő közötti nyilas uralom, ha nem is humoros, de könnyeden is fölfogható és kis leleményességgel még előnyökkel is járó történelmi eseménysorozat lett volna. Csakhogy a valóságban nem volt az.

A megszállás idején a pápai polgármesteri tisztet betöltő Sulyok Dezső, a később a kiépülő szovjet típusú diktatúra elől emigrációba kényszerült polgári politikus *Két éjszaka nappal nélkül* című emlékiratában így írt a dunántúli városban a megszállók által megerőszakolt mintegy ezer helyi asszony sorsáról. „Az ezer nő között akadtak munkáslányok, társaságbeli hölgyek, utcalányok a tiszteletre méltó anyák mellett. Még a munkásosz-

tályhoz tartozás sem jelentett védelmet a szovjetek felfogása szerint. Egyáltalán nem játszott szerepet, hogy az illető nő szép volt-e vagy csúnya, ápolt vagy ápolatlan, tiszta vagy piszkos, sőt visszataszító. Állati vágyuk nem válogatott. Egy főorvos 73 éves özvegye ugyanúgy áldozatul esett az orosz katonák vágyának, mint egy bíró 67 éves özvegye. Legfiatalabb áldozatuk egy 10 éves kislány volt, akit ázsiai vérbajjal fertőztek meg. A fizikai szenvedésnél nagyobb volt ennek a szegény áldozatnak a lelki megrettenés.”

Hasonlóakat jegyzett föl Mayer Lajos, a Duna–Tisza-közi Izsák katolikus papja is a plébánia kéziratos krónikájába 1944 novemberében. „Két misét tartottam 8-kor és 10-kor, tömött templom volt. 176 gyónó volt. Bárdi bíróéktól kaptam kenyeret és azzal áldoztattam. Nincs miseruha, nincs kehely, csak pohár van. Tankok dübörögnek állandóan a misék alatt és ropogott a gépfegyver. Orosz katonák bámészan álldogálnak a templom ajtajában. A mise után odajött az egyik és sírva kér, kezet csókolva, hogy gyónni szeretne. Csodálkozva néztem rá, mire ő ráborulva csak annyit mondott: »nye ruszki, ja som polski«. Lengyel volt az Istenadta. – Tele vagyunk részeg katonákkal. Sikoltozás mindenfelé. Tiporják sárba a szűz magyar fehér virágokat.”

A Vörös Hadsereg először 1944 szeptemberének végén Románia irányából érte el a trianoni magyar állam határait Délkelet-Magyarországon, a Viharsarokban. Az első megszállt város Makó, az első szovjet uralom alá került nagyváros pedig Szeged volt. Hazánk szovjet megszállásának folyamata hosszú és véres harcok után 1945 áprilisának közepén zárult le. Az államszocialista korszakban a megszállást hazug módon felszabadulásnak nevezték, ünnepnappá nyilvánították és politikai propaganda tárgyává tették. Az 1945 januárjában megkötött moszkvai fegyverszüneti egyezmény értelmében az 1947 februárjában aláírt párizsi békeszerződés azon év szeptemberi hatályba lépéséig a szovjet haderő legitim módon tartózkodott magyar földön. Ezt követően 1955 májusáig – a második világháborúban győztes szövetségeseeknek stratégiaiul fontos Ausztria megszállásának végéig, az osztrák államszerződés megkötéséig – a Szovjetunió és a nyugati szomszédunk közötti kapcsolat fönntartására hivatkozva állomásoztak szovjet csapatok hazánkban, később pedig a Varsói Szerződés létrehozása szolgáltatta a jogalapot. Nem véletlenül

volt tehát az ötvenhatos forradalom egyik jelszava a „ruszvik haza!”. A hatvan évvel ezelőtti magyar forradalom és szabadságharc vérbe fojtása után az 1957 májusában megkötött magyar–szovjet egyezmény szabályozta a korábbiaknál nagyobb létszámú szovjet haderő magyarországi jelenlétét.

Az 1945 után a Szovjetunió az érdekszférájába tartozó közép-európai államokban jelentős haderőt állomásoztatott. A legnagyobb létszámban Kelet-Németországban voltak, ahol a szovjet katonák, valamint a szolgálatukban álló polgári alkalmazottak száma meghaladta a félmilliót. Csehszlovákiában 136 ezer, Lengyelországban 67 ezer fős szovjet kontingens tartózkodott. A magyarországi Déli Hadseregcsoport 65 ezer katonából állt. Romániából 1958-ban távozott a Vörös Hadsereg, a különutas szocialista politikát Jugoszláviában pedig természetesen nem állomásoztak szovjet csapatok.

Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár a glasznoszty (nyitás) és a peresztrojka (átalakítás) jegyében előbb az afganisztáni kivonulásról határozott, majd tervbe vette az európai szovjet haderő létszámának a csökkentését. Ennek szellemében tárgyalta Grósz Károllyal, a magyar minisztertanács elnökével 1988 folyamán több alkalommal. Ezen egyeztetések során mindkét fél elkötelezett volt a részleges – és ekkor még korántsem a teljesség szándékával levezenylendő – csapatkivonás mellett. Fontos hangsúlyozni, hogy a csapatkivonás a szovjet vezetés egyoldalú lépése és saját döntése volt, s sem két- vagy többoldalú nemzetközi tárgyalások eredménye, sem pedig nemzetközi diplomáciai program része.

A Szovjetunió részleges európai csapatkivonásai idején, 1989 tavaszán mintegy tizenkétezer szovjet katona hagyta el Magyarországot: Sárbovárdról, Kiskunhalasról, Kecskemétről. A honvédelmi minisztériumban a csapatkivonásról 1989 áprilisában belső használatra készült ismertetésben olvashatjuk, hogy „a szovjet kormánynak a fegyveres erők és a fegyverzet egyoldalú csökkentéséről szóló döntésével összhangban 22 katonai egység távozott, illetve távozik Magyarországról.” Az L. Balogh Béni történész-levéltáros által kiadott dokumentum hangsúlyozta tehát, hogy a csapatkivonás a szovjet állam egyoldalú lépése, és azt is, hogy ez a folyamat összhangban van a szovjet dominanciájú közép- és kelet-katonai tömb, a

Varsói Szerződés védelmi politikájával.¹ „Meggyőződésünk szerint az egyoldalú szovjet csapatkivonás demonstrálja a Varsói Szerződés készségét olyan leszerelési megállapodás kidolgozására, amely az erők a mainál jóval alacsonyabb szintjén teremti meg a katonai egyensúlyt Európában.”

A köztes-európai kommunista diktatúrák bukása újabb lökés adott a szovjetek távozásának. 1989 elejétől a Magyar Szocialista Munkáspárt reformszárnya fő célkitűzései között jelölte meg a diplomáciai függetlenség és az állami szuverenitás megteremtését – ennek pedig része volt az idegen katonai erők távozása. Ezt követelte az ellenzéki mozgalom is, hiszen az 1989. március 15-i budapesti békés megmozduláson a televízió Szabadság téri épületének lépcsőjén Cserhalmi György által fölolvasott tizenkét pont két eleme – nyolcadik és kilencedik pontja – is foglalkozott a szovjet katonai jelenléttel. „8. Szabadságot és önrendelkezést Kelet- és Közép-Európa népeinek. Szűnjék meg Európa katonai, gazdasági és emberjogi kettéosztása. 9. Semleges, független Magyarországot. Vonják ki a szovjet csapatokat hazánk területéről. Töröljék a magyar ünnepek sorából november 7-ét.”

Az 1990 februárjában a csapatkivonásról egyeztető, két fordulóban zajlott tárgyalások után március 10-én Moszkvában Horn Gyula magyar és Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszter írta alá megállapodást, amely azt is tartalmazta, hogy a teljes szovjet csapatkivonás határideje 1991. június 30. A megegyezés azonban nem rendelkezett a vagyoni és pénzügyi kérdésekről. A szovjetek több mint ötvenmilliárd forintot igényeltek a magyarországi katonai objektumokért és egyéb ingatlanokért cserében, míg a magyar állam csaknem kilencven milliárd forintos kárigényt jelentett be. Az 1990–1991 folyamán – immár a demokratikusan megválasztott Antall József irányította magyar kabinet koordinálásában – folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre.

A külügyminisztérium az 1990. szeptemberi magyar–szovjet csapatkivonási tárgyalások állásáról szóló tájékoztatója szerint Kádár Béla nemzetközi gazdasági kapcsolatokért felelős miniszter és Konsztantyin Katusev szovjet miniszterelnök-helyettes hangsúlyozta, hogy „mindkét fél új típusú kölcsönösen előnyös gazdasági együttműködés kialakításában érdekelt. Ehhez túl kell lépni a hidegháború időszakában kialakult anomalisztikus

1 Az idézetek forrása: L. Balogh Béni: Határozottság és rugalmasság. A szovjet csapatok kivonása. ArchivNet, 2014. 2. sz. http://www.archivnet.hu/politika/hatarozottsag_es_rugalmassag.html (A letöltés időpontja: 2016. június 1.)

kapcsolatokon, ezeket mihamarabb rendezni kell. A csapatkivonással kapcsolatos magyar álláspont összhangban a kormány által jóváhagyott tárgyalási irányelveivel a csapatkivonás technikai folyamatának a gazdasági problémáktól való külön kezelésére, a katonai és polgári gazdasági csomag elérő jellegének hangsúlyozására és a magyar pénzügyi követelések elismertetésére irányult.” A jelentésben a szovjet fél konkrét és gyakorlati céljáról a következőket olvashatjuk. „A szovjet tárgyalási célkitűzés egyértelmű: a magyar féltől folyamatosan jelentős pénzügyi összegeket kapni, amelyeket helyi áruvásárlásra használnának.” Az ügy lezárására két évet kellett várni. Borisz Jelcin orosz elnök és Antall József magyar kormányfő 1992 novemberében Budapesten írta alá azt a megállapodást, amely szerint – elfogadva a magyar fél által megfogalmazottakat – mindkét ország kölcsönösen lemondott a csapatkivonással kapcsolatos anyagi követeléseiről.

Magyarország 1944 szeptemberében kezdődött szovjet megszállása 1991. június 19-én ért véget, amikor is az utolsó szovjet katona – Viktor Silov altábornagy, a Déli Hadseregcsoporthoz tartozó parancsnok – Záhonytól távozott hazánk területéről. A gazdasági és vagyoni kérdések rendezésére azonban még másfél évet kellett várni. A szovjet megszállás okozta fizikai fájdalmak és lelki traumák feldolgozása, s az azokkal való őszinte és teljes szembenézés azonban még máig sem történt meg.

*Megjelent a Magyar Idők
2016. június 18-i számában.*

**BÁLINT SÁNDOR
SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉÉRT
ALAPÍTVÁNY**

ISBN 978-615-80781-0-8

Kiadta a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
6724 Szeged, Bálint Sándor u. 18/B. I/2.

Felelős kiadó: Dr. Miklós Péter

Megjelent 2018-ban, Szegeden

Nyomás és kötés: s-Paw Bt.

6794 Üllés, Bem József u. 7.

Felelős vezető: Szabó Erik

Miklós Péter történész, intézményvezető, főiskolai docens, címzetes főiskolai tanár. A Szegedi Hittudományi Főiskolán 2002-ben hittanár, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2004-ben történelem szakos bölcsész és tanár diplomát szerzett. Politikatörténeti tárgyú értekezését 2012 decemberében védte meg a Szegedi Tudományegyetem történettudományi doktori iskolájában (a Magyarország 16–20. századi eszmetörténete alprogramban), amivel summa cum laude minősítésű

doktori (PhD) fokozatot szerzett. 2004 óta egyetemi oktató, jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának főiskolai docense és a Kodolányi János Főiskola címzetes főiskolai tanára. 2015 elejétől a hódmezővásárhelyi Emlékpont Múzeum vezetője. Tizenöt önálló könyve és több mint négyszáz publikációja jelent meg (szaktanulmányok, forrásközlések és könyvismertetések, valamint ismeretterjesztő és közérdekű publicisztikai írások). Ebben a kötetében a magyar múlt egyes korszakait és kérdéseit tárgyaló írásai (esszék, tanulmányok, recenziók) kaptak helyet.